HIGH SCHOOL
PERSIAN COURSE
FOR 1937-38.

PUBLISHED BY
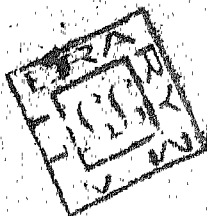
KIRAT CHAND,

Bookseller and Publisher,

SAHARANPUR.

Price 1/4/-

Title only Printed in Minto Printing Works, Chaori Bazar, Delhi.

ہائی اسکول

پرشین کورس

۱۹۳۶ء

کرت چند پبلشر سہارنپور

بار دوم

عہ/

فہرست مضامین

نمبر شمار	مضمون
۱	گلستاں
۲	سفرنامہ شاہ ایران
۳	انوار سہیلی
۴	بوستاں
۵	آئینہ سکندری
۶	رباعیات عمر خیام

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

انتخابِ گلستانِ سعدیؒ

در سبب تالیف کتاب گوید

یک شب تامل ایام گذشتہ می کردم و بر عمر تلف کردہ تاسّف می خوردم و سنگلاخۂ دل را بالماس آب دیدہ می سُفتم و ایں ابیات مناسب حال خود می گفتم۔

مثنوی

ہر دم از عمر می رود نفسے — چوں نگہ می کنم نماند بسے
اے کہ پنجاہ رفت و در خوابی — مگر ایں پنج روزہ دریابی
خجل آنکس کہ رفت و کار نساخت — کوس رحلت زدند و بار نساخت
خواب نوشین بامداد رحیل — باز دارد پیادہ را ز سبیل
ہر کہ آمد عمارتے نو ساخت — رفت و منزل بدیگرے پرداخت

وان دگر پخت همچنین هوسے | وین عمارت بسر نبرد کسے

یار ناپایدار دوست مدار | دوستی را نشاید این غدار

مایه عیش آدمی شکم است | تا بتدریج میرود چه غم است

گره بند چنانکه نکشاید | گو دل از عمر برکند شاید

ور گشاید چنانکه نتوان بست | گو بشو از حیات دنیا دست

چار طبع مخالف و سرکش | چند روزے بوند باهم خوش

گر یکے زین چهار شد غالب | جان شیرین برآید از قالب

لاجرم مرد عارف کامل | ننهد بر حیات دنیا دل

نیک و بد چون همی بباید مرد | خنک آنکس که گوے نیکی برد

برگ عیشے بگور خویش فرست | کس نیارد ز پس تو پیش فرست

عمر برف است و آفتاب تموز | اندکے ماند و خواجه غره هنوز؟

اے تهیدست رفته در بازار | ترسمت بازنیاوری دستار

هر که مزروع خود خورد بخوید | وقت خرمنش خوشه باید چید

پند سعدی بگوش دل بشنو | ره چنین ست مرد باش برو

بعد از تامل این معنی مصلحت چنان دیدم که در نشیمن عزلت نشینم و دامن از صحبت فراهم چینم ـ و دفتر از گفتارهاے پریشان بشویم و من بعد پریشان نگویم ـ بیت ـ

زبان بریده بکنجے نشسته صم بکم به از کسے که نباشد زبانش اندر حکم

تا یکے از دوستان که در کجاوه همنشین من بودے و در حجره هم جلیس برسم
قدیم از در درآمد چندانکه نشاط ملاعبت کرد و بساط مداعبت گسترد
جوابش نگفتم و سر از زانوے تعبد برنگرفتم۔ رنجیده بمن نگه کرد و گفت قطعه

کنونت که امکان گفتار هست بگو اے برادر بلطف و خوشی

که فردا چو پیک اجل در رسد بحکم ضرورت زبان درکشی

یکے از متعلقان منش برحسب این واقعه مطلع گردانید که فلان عزم کرده است
نیت جزم آورده که بقیت عمر در دنیا معتکف نشیند و خاموشی گزیند تو نیز
اگر توانی سر خویش گیر و راه مجانبت در پیش آر۔ گفتا بعزت عظیم و صحبت
قدیم که دم بر نیارم و قدم برندارم مگر آنگه که سخن گفته شود۔ بعادت مألوف
و طریق معروف که آزردن دل دوستان جهل است و کفارت یمین سهل و
خلاف راه صوابست و عکس راے اولی الالباب که ذوالفقار علی در نیام و زبان سعدی در کام

قطعات

زبان در دهان خردمند چیست (۱) کلید در گنج صاحب هنر

چو در بسته باشد چه داند کسے که جوهر فروش است یا پیله ور

اگرچه پیش خردمند خامشی ادبست (۲) بوقت مصلحت آن به که در سخن کوشی

دو چیز طیره عقل ست دم فرو بستن بوقت گفتن و گفتن بوقت خاموشی

فی الجملہ زبان از مکالمہ او در کشیدن قوت نداشتم۔ و روئے از محادثۂ
او گردانیدن مروت ندانستم۔ کہ یار موافق بود و محبت صادق بیت

چو جنگ آوری باکسے در ستیز ۔۔۔ کہ از وے گزیرت بود یا گریز

بحکم ضرورت سخن گفتیم و تفرج کناں بیروں رفتیم در فصل ربیع کہ آثار
صولت برد آرمیدہ بود۔ و آوان دولت ورد رسیدہ **قطعہ**

اول اردی بہشت ماہ جلالی ۔۔۔ بلبل گویندہ بر منابر قضبان

بر گل سرخ از نم افتادہ لآلی ۔۔۔ ہمچو عرق بر عذار شاہد غضبان

شب را ببوستاں با یکے از دوستاں اتفاق بیت افتاد۔ موضعے خوش
و خرم و درختاں دلکش و در ہم گفتی خردۂ مینا بر خاکش ریختہ است۔ و عقد
ثریا از تاکش در آویختہ۔ **قطعہ**

آں پر از لالہ ہائے رنگا رنگ ۔۔۔ ویں پر از میوہ ہائے گوناگوں
باد در سایۂ درختانش ۔۔۔ گسترانیدہ فرش بو قلموں

بامداداں کہ خاطر باز آمدن بر رائے نشستن غالب آمد۔ دیدمش دامنے
پر از گل و ریحاں و سنبل و ضمیراں فراہم آوردہ۔ و آہنگ رجوع کردہ
گفتم گل بوستاں را چنانکہ دانی بقائے و عہد گلستاں را وفائے
نباشد و حکما گفتہ اند۔ ہرچہ نپاید دلبستگی را نشاید۔ گفتا۔ طریق چیست
گفتم برائے نزہت ناظراں و فسحت حاضراں کتاب گلستاں تصنیف توانم

کردن کہ با دختران رابر اوراق او دست تطاول نباشد و گردش زمان عیش ربیعش بطیش خریف مبدل نہ کند **مثنوی**۔

بچہ کار آیدت ز گل طبقے؟	از گلستان من ببر ورقے
گل ہمیں پنج روز شش باشد	وین گلستاں ہمیشہ خوش باشد

حالے کہ من این حکایت بگفتم۔ دامن گل بریخت و در دامنم آویخت کہ اَلْکَرِیْمُ اِذَا وَعَدَ وَفَا۔ **فصلے** در ہماں روز اتفاق بیاض افتاد در حسن معاشرت و آداب محاورت در لباسے کہ متکلماں را بکار آید و مترسلاں را بلاغت بیفزاید۔ فی الجملہ ہنوز از گلستان بقیتے ماندہ بود کہ کتاب گلستاں تمام شد۔ وَاللّٰہُ اَعْلَمُ بِالصَّوَاب

باب اوّل در سیرت بادشاہاں

حکایت ۱۔ بادشاہے را شنیدم کہ بکشتن اسیرے اشارت کرد۔ بیچارہ در حالت نومیدی بزبانے کہ داشت ملک را دشنام دادن گرفت و سقط گفتن کہ گفتہ اند۔ ہر کہ دست از جاں بشوید ہر چہ در دل دارد بگوید **بیت**

وقت ضرورت چو نماند گریز	دست بگیرد سر شمشیر تیز

ملک پرسید کہ چہ میگوید؟ یکے از وزرائے نیک محضر گفت اے خداوند میگوید۔ وَالْکَاظِمِیْنَ الْغَیْظَ وَالْعَافِیْنَ عَنِ النَّاسِ ط وَاللّٰہُ یُحِبُّ الْمُحْسِنِیْنَ ط ملک را بروے رحمت آمد و از سر خون او در گزشت۔ وزیر دیگر کہ ضد او بود

گفت ابنائے جنس مارا نشاید در حضرت پادشاہاں جز براستی سخن گفتن ایں
ملک را دشنام داد و ناسزا گفت ملک روئے ازیں سخن درہم کشید و گفت
آں دروغ وے پسندیدہ تر آمد مرا ازیں راست کہ تو گفتی کہ آنرا
روئے در مصلحت بود۔ و ایں را بنا بر خبث و خیانت و خردمنداں گفتہ اند
دروغ مصلحت آمیز بہ از راستی فتنہ انگیز بیت

ہر کہ شاہ آں کند کہ او گوید   حیف باشد کہ جز نکو گوید

ایں لطیفہ بر طاق ایوان فریدوں نوشتہ بود۔ مثنوی

جہاں اے برادر نماند بکس   دل اندر جہاں آفریں بند و بس
مکن تکیہ بر ملک دنیا و پشت   کہ بسیار کس چوں تو پرورد و کشت
چو آہنگ رفتن کند جان پاک   چہ بر تخت مردن چہ بر روئے خاک

حکایت ۳ ۔ یکے از ملوک خراساں سلطان محمود سبکتگین را بخواب دید بعد
از وفات او بصد سال کہ جملہ وجود او ریختہ بود و خاک شدہ مگر چشمانش کہ ہمچناں
در چشمخانہ ہمی گردیدند و نظر می کردند۔ سائر حکما از تاویل آں خواب عاجز ماندند
مگر درویشے کہ بجا آورد و گفت ہنوز چشمش نگران ست کہ ملکش با دگران است

نظم

بس نامور بزیر زمیں دفن کردہ اند   کز ہستیش بروئے زمیں بر نشاں نماند
آں پیر لاشہ را کہ سپردند زیر خاک   خاکش چناں بخورد کزو استخواں نماند

زنده است نام فرخ نوشیروان بعدل — گرچه بسی گذشت که نوشیروان نماند
خیری کن ای فلان و غنیمت شمار عمر — زان پیشتر که بانگ برآید فلان نماند

حکایت ۳ - ملک زاده را شنیدم که کوتاه بود و حقیر و دیگر برادرانش بلند بالا و خوبرو - باری ملک بکراهت و استحقار در وی نظر کرد - پسر بفراست و استبصار دریافت و گفت اے پدر کوتاه خردمند به از نادان بلند نه هر چه بقامت کهتر بقیمت بهتر که اَلشَّاةُ نَظِیفَةٌ وَالْفِیلُ جِیفَةٌ

آن شنیدی که لاغری دانا — گفت باری بابلهی فربه
اسپ تازی اگر ضعیف بود — همچنان از طویله خر به

پدر بخندید و ارکان دولت بپسندیدند و برادران بجان برنجیدند قطعه

تا مرد سخن نگفته باشد — عیب و هنرش نهفته باشد
هر بیشه گمان مبر که خالیست — شاید که پلنگ خفته باشد

شنیدم که ملک را دران مدت دشمنی صعب روی نمود چون لشکر از هر دو طرف روی درهم آوردند و قصد مبارزت کردند - اول کسیکه اسپ در میدان جهانید آن پسر بود و می گفت - نظم

آن نه من باشم که روز جنگ بینی پشت من — آن منم کاندر میان خاک و خون بینی سری
آنکه جنگ آرد بخون خویش بازی میکند — روز میدان وانکه بگریزد بخون لشکری

این بگفت و بر سپاه دشمن زد - و تنی چند از مردان کاری بینداخت چون

پس پدر باز آمد زمین خدمت بوسید و گفت۔ **قطعہ**

اے کہ شخص منت حقیر نمود　　تا درشتی ہنر نپنداری

اسپ لاغرمیان بکار آید　　روز میدان نہ گاو پرواری

آوردہ اند کہ سپاہ دشمن بے قیاس بود۔ و اینان اندک و جماعتے آہنگ
گریز کردند۔ پسر نعرہ بزد و گفت۔ اے مردان بکوشید تا جامۂ زنان نپوشید۔
سواران را بگفتن او تہور زیادہ گشت و بیکبار حملہ کردند شنیدم کہ ہمدر آن روز
بر دشمن ظفر یافتند۔ ملک سر و چشمش بوسید و در کنار گرفت۔ و ہر روز نظر
بیش می کرد تا ولی عہد خویش گردانید برادرانش حسد بردند۔ و زہر در
در طعامش کردند۔ خواہرش از غرفہ بدید و دریچہ برہم زد۔ پسر بفراست دریافت
و دست از طعام باز کشید و گفت محال ست کہ ہنرمندان بمیرند و بے ہنران
جاے ایشان گیرند۔ **بیت**

کس نیاید بزیر سایۂ بوم　　ور ہما از جہان شود معدوم

پدر را ازین حال آگاہی دادند برادرانش را بخواند۔ و گوشمال بواجب داد
پس ہر یکے را از اطراف بلاد حصہ معین کرد تا فتنہ بنشست و نزاع برخاست
کہ گفتہ اند دہ درویش در گلیمے بخسپند۔ و دو پادشاہ در اقلیمے نگنجند۔ **قطعہ**

نیم نانے گر خورد مرد خدا　　بذل درویشان کند نیم دگر

ہفت اقلیم ار بگیرد پادشاہ　　ہمچنان در بند اقلیم دگر

حکایت ۴۔ طائفهٔ دزدان عرب بر سر کوهے نشسته بودند و منفذ کاروان بسته و رعیت بلدان از مکائد ایشان مرعوب و لشکر سلطان مغلوب بحکم آنکه ملاذی منیع از قلهٔ کوهے گرفته بودند و ملجا و ماوائے خود کرده مدبران ممالک آن طرف در دفع مضرت ایشان مشورت کردند که اگر این طائفه هم برین نسق روزگارے مداومت نماید مقاومت ممتنع گردد۔ مثنوی۔

درختے که اکنون گرفتست پائے | به نیروے شخصے برآید زجائے
وگر همچنان روزگارے هلی | بگردونش از بیخ برنگسلی
سر چشمه شاید گرفتن به بیل | چو پر شد نشاید گذشتن به پیل

سخن برین مقرر شد که یکے را بتجسس ایشان برگماشتند و فرصت نگاه میداشتند تا وقتیکه بر سر قومے رانده بودند و مقام خالی مانده تنے چند از مردان واقعه دیده و جنگ آزموده را بفرستادند تا در شعب جبل پنهان شدند شبانگاهی که دزدان باز آمدند سفر کرده و غنیمت آورده سلاح از تن بکشادند و رخت غنیمت بنهادند نخستین دشمنے که بر سر ایشان تاخت آورد خواب بود چندانکه پاسے از شب بگذشت۔ بیت۔

قرص خورشید در سیاهی شد | یونس اندر دهان ماهی شد

مردان دلاور از کمین گاه بدر جستند و دست یگان یگان بر کتف بستند و بامداد ان همه را بدرگاه ملک حاضر آوردند۔ ملک همگنان را اشارت بکشتن فرمود

اتفاقاً دراں میان جوان بود کہ میوۂ عنفوان شبابش نو رسیدہ۔ و سبزۂ گلستان عذارش نو دمیدہ۔ یکے از وزرا ر پایۂ تخت ملک را بوسہ داد۔ و روی شفاعت بر زمین نہاد۔ و گفت این پسر ہنوز از باغ زندگانی بر نخوردہ است و از ریعانِ جوانی تمتع نیافتہ۔ توقع بکرم و اخلاق خداوندی آنست کہ ببخشیدن خونِ او بر بندہ منت نہند۔ ملک روے ازین سخن درہم کشید و موافق رائے بلندش نیامد و گفت۔ بیت۔

پرتوِ نیکاں نگیرد ہر کہ بنیادش بدست
تربیت نااہل را چوں گردگاں بر گنبدست

نسل فساد اینان منقطع کردن اولیٰ ترست و بیخ تبار ایشاں بر آوردن عین مصلحت کہ آتش نشاندن و اخگر گذاشتن۔ و افعی کشتن و بچہ اش نگاہ داشتن کار خردمنداں نیست۔ قطعہ

ابر گر آب زندگی بارد ہرگز از شاخ بید بر نخوری
با فرومایہ روزگار مبر کز نئے بوریا شکر نخوری

وزیر این سخن بشنید طوعًا و کرہًا بہ پسندید و بر حسن رائے ملک آفرین کرد و گفت انچہ خداوند۔ دام ملکہٗ فرمود عین صواب ست و مسئلہ بے جواب و لیکن حقیقت آن است کہ اگر در سلک بداں تربیت یافتے طبیعت ایشاں گرفتے و یکے از ایشاں شدے۔ امّا بندہ امیدوارست کہ بصحبت صالحان تربیت

پذیرد۔ خوئے خردمنداں گیرد کہ ہنوز طفل ست و سیرت بغی و عناد آں گروہ در نہاد او متمکن نہ شدہ در حدیث است مَا مِنْ مَوْلُوْدٍ اِلَّا وَقَدْ یُوْلَدُ عَلَی الْفِطْرَةِ فَاَبَوَاہُ یُهَوِّدَانِہٖ وَیُنَصِّرَانِہٖ وَیُمَجِّسَانِہٖ۔

قطعہ

پسرِ نوحؑ با بداں بنشست　　خاندانِ نبوتش گم شد
سگ اصحاب کہف روزے چند　　پے نیکاں گرفت مردم شد

ایں بگفت و طائفہ از ندمائے ملک با وے بشفاعت یار شدند تا ملک از سر خون او در گذشت و گفت بخشیدم۔ اگرچہ مصلحت ندیدم۔ رباعی

دانی چہ گفت زال با رستم گرد　　دشمن نتواں حقیر و بیچارہ شمرد
دیدیم بسے آب ز سر چشمہ خرد　　چوں بیشتر آمد شتر و بار ببرد

فی الجملہ پسر را بناز و نعمت پرورند۔ و استاد ادیب را بتربیت او نصب کردند تا حسن خطاب و رد جواب و سائر آداب خدمت ملوکش در آموختند و در نظر ہمگناں پسندیدہ آمد روزے وزیر از شمائل او در حضرت ملک شمہ میگفت کہ تربیت عاقلاں در واثر کردہ وجہل قدیم از جبلت او بدر رفتہ و خوئے خردمنداں گرفتہ ملک ازیں سخن تبسم کرد و گفت بیت۔

عاقبت گرگ زادہ گرگ شود　　گرچہ با آدمی بزرگ شود

سالے دو برین آمد طائفہ او باش محلت در پیوستند و عقد موافقت

بستند تا بوقت فرصت وزیر را با ہر دو پسرش بکشت۔ و نعمت بیقیاس بر داشت و در مغارهٔ دزدان بجائے پدر بنشست و عاصی شد ملک دست تحیر بدندان گرفت و گفت۔ **قطعه**

شمشیر نیک ز آہن بد چون کند کسے | ناکس بتربیت نشود اے حکیم کس
باراں کہ در لطافت طبعش خلاف نیست | در باغ لاله روید و در شوره بوم خس

ایضاً

زمین شوره سنبل بر نیارد | درو تخم عمل ضائع مگرداں
نکوئی با بداں کردن چنانست | کہ بد کردن بجائے نیکمرداں

حکایت ۵۔ سرہنگ زاده را بر در سرائے اغلمش دیدم کہ عقل و کیاستے و فہم و فراستے زائدالوصف داشت ہم از عہد خردی آثار بزرگی در ناصیهٔ او پیدا و لمعان انوار زیرکی در جبینش ہویدا۔ **بیت**

بالائے سرش ز ہوشمندی | می تافت ستارهٔ بلندی

فی الجمله مقبول نظر سلطان آمد۔ کہ جمال صورت و کمال معنی داشت و حکما گفته اند توانگری بدل ست نه بمال و بزرگی بعقل ست نه بسال۔ **بیت**

کودکے کو بعقل پیر بود | نزد اہل خرد کبیر بود

ابنائے جنس بر منصب او حسد بردند و بخیانتے متہمش کردند و در کشتن او سعی بیفائده نمودند۔

مصرعہ

دشمن چہ کند چو مہرباں باشد دوست

ملک پرسید کہ موجب خصمی اینان در حق تو چیست ؟ گفت در سایۂ دولت خداوندی دام ملکہٗ۔ ہمگنان را راضی کردم۔ مگر حسود کہ راضی نمی شود۔ الا بزوال نعمت من و اقبال و دولت خداوندی باقی باد!

قطعات

توانم آنکہ نیازارم اندرون کسے (۱) حسود را چہ کنم کو زخود برنج درست
بمیر تا برہی اے حسود کیں رنجیست کہ از مشقت او جز بمرگ نتواں رست
شوربختاں بآرزو خواہند (۲) مقبلاں را زوال نعمت وجاہ
گر نہ بیند بروز شپرہ چشم چشمۂ آفتاب را چہ گناہ
راست خواہی ہزار چشم چناں کور بہتر کہ آفتاب سیاہ

حکایت ۶ ۔ یکے را از ملوک عجم حکایت کنند کہ دست تطاول بمال رعیت دراز کردہ بود و جور و اذیت آغاز نہادہ تا بحدے کہ خلق از مکائد ظلمش بجاں آمدہ بودند و از کربت جورش راہ غربت گرفتند چوں رعیت کم شد ارتفاع ولایت نقصان پذیرفت خزینہ تہی ماند۔ و دشمناں از ہر طرف زور آوردند۔

قطعہ

ہر کہ فریاد رس روز مصیبت خواہد گو در ایام سلامت بجوانمردی کوش

بندۂ حلقہ بگوش ار نوازی برود　　لطف کن لطف کہ بیگانہ شود حلقہ بگوش

بارے در مجلس او کتاب شاہنامہ ہمی خواندند۔ در زوال مملکت ضحاک و عہد فریدوں وزیر ملک را پرسید کہ فریدوں گنج و حشم نداشت ملک چگونہ برو مقرر شد؟ گفت چنانکہ شنیدی خلقے بتعصب برو گرد آمدند و تقویت کردند۔ بادشاہے یافت۔ وزیر گفت اے ملک! چوں گرد آمدن خلقے موجب بادشاہی است۔ تو خلق را چرا پریشان میکنی؟ مگر سر بادشاہی نداری

بیت

ہماں بہ کہ لشکر بجاں پروری　　کہ سلطاں بہ لشکر کند سروری

ملک گفت موجب گرد آمدن سپاہ و رعیت چیست؟ گفت بادشاہ را کرم باید تا برو گرد آیند و رحمت تا در سایۂ دولتش ایمن نشینند۔ ترا ازیں ہر دو یکے نیست۔

مثنوی

نکند جور پیشہ سلطانی　　کہ نیاید ز گرگ چوپانی

بادشاہے کہ طرح ظلم افگند　　پائے دیوار ملک خویش بکند۔

ملک را پند وزیر ناصح موافق طبع نیامد و روے ازیں سخن در ہم کشید و بزندانش فرستاد بسے بر نیامد کہ بنی عم سلطان بہ منازعت بر خاستند و ملک پدر خواستند۔ قومی کہ از دست تطاول او بجاں آمدہ بودند و پریشان شدہ برایشاں گرد آمدند و تقویت کردند تا ملک از تصرف او بدر رفت و برایشاں

مقرر شد. قطعه

پادشاهی کو روا دارد ستم بر زیردست | دوستدارش روز سختی دشمن زورآور است
با رعیت صلح کن وز جنگ خصم ایمن نشین | زانکه شاهنشاه عادل را رعیت لشکر است

فرد

غم زیردستان بخور زینهار | بترس از زبردستی روزگار

حکایت ۷. پادشاهی با غلامی عجمی در کشتی نشسته بود. و غلام هرگز دریا ندیده. و محنت کشتی نیازموده. گریه و زاری آغاز نهاد. و لرزه بر اندامش افتاد چندانکه ملاطفت کردند. آرام نگرفت. ملک را عیش ازو منغص شد چاره نداشت. حکیمی دران کشتی بود. ملک را گفت اگر فرمائی من او را بطریقی خاموش گردانم. گفت لطف و کرم باشد. بفرمود تا غلام را بدریا انداختند بارے چند غوطه بخورد. ازان پس مویش بگرفتند و سوے کشتی آوردند بهر دو دست در سکان کشتی درآویخت چون ساعتے برآمد بگوشه بنشست و قرار گرفت. ملک را پسندیده آمد. و گفت اندرین چه حکمت بود. گفت اول محنت غرق شدن نیازموده بود و قدر سلامت کشتی نمی دانست همچنین قدر عافیت کسے داند که بمصیبتے گرفتار آید قطعه

اے سیر ترا نان جوین خوش ننماید | مطلوب من است آنکه بنزدیک تو زشت است
حوران بهشتی را دوزخ بود اعراف | از دوزخیان پرس که اعراف بهشت است

حکایت ۸ ۔ یکے از ملوک عجم رنجور بود در حالت پیری و امید زندگانی قطع کرده ناگاه سوارے از در درآمد۔ و گفت۔ بشارت باد مرترا که فلان قلعه را بدولت خداوندی کشادیم و دشمنان را اسیر گرفتیم و سپاه و رعیت آں طرف بجملگی مطیع فرمان شدند ملک نفسے سرد برآورد و گفت این مژده مرا نیست دشمنانم راست یعنی وارثان ملک را۔ **قطعات**

دریں امید بسر شد۔ دریغ عمر عزیز ۔۔۔ که آنچه در دلم ست از درم فراز آید
امید بسته برآمد ولے چه فائده زانکه ۔۔۔ امید نیست که عمر گذشته باز آید

کوس رحلت بکوفت دست اجل ۔۔۔ اے دو چشم وداع سر بکنید
اے کف دست و ساعد و بازو ۔۔۔ همه تودیع یک دگر بکنید
بر من اوفتاده دشمن کام ۔۔۔ آخر اے دوستان گذر بکنید
روزگارم بشد بنادانی ۔۔۔ من نکردم شما حذر بکنید

حکایت ۹ ۔ هرمز را گفتند که از وزیران پدر چه خطا دیدی۔ که بند فرمودی گفت خطائے معلوم نکردم۔ ولیکن دیدم که مهابت من در دل ایشان بیکران ست۔ و بر عهد من اعتماد کلی ندارند ترسیدم که از بیم گزند خویش آهنگ هلاک من کنند۔ پس قول حکما را کار بستم که گفته اند۔ **قطعه**

ازاں کز تو ترسد بترس اے حکیم ۔۔۔ وگر با چو او صد برآئی بجنگ
نه بینی که چوں گربه عاجز شود ۔۔۔ برآرد بچنگال چشم پلنگ

حکایت ۱۰ - بر بالین تربت یحیی پیغمبر (علیہ السلام) معتکف بودم
در جامع دمشق یکے از ملوک عرب کہ بہ بے انصافی معروف بود
بزیارت آمد - و نماز گذارد - و حاجت خواست بیت

درویش و غنی بندۂ این خاک درند | و آنانکہ غنی ترند محتاج ترند

آنگاہ روئے بمن کرد و گفت - از آنجا کہ ہمت درویشان است و
صدق معاملہ ایشان توجہ خاطر ہمراہ من کنید - کہ از دشمنے صعب اندیشناکم
گفتمش بر رعیت ضعیف رحمت کن تا از دشمن قوی زحمت نبینی قطعہ

ببازوان توانا و قوت سر دست | خطاست پنجۂ مسکین ناتوان بشکست
نترسد آنکہ بر افتادگان نبخشاید | کہ گر ز پائے در آید کسش نگیرد دست
ہر آنکہ تخم بدی کشت و چشم نیکی داشت | دماغ بیہودہ پخت و خیال باطل بست
ز گوش پنبہ برون آر و داد خلق بدہ | وگر تو می ندہی داد روز دادے ہست

مثنوی

بنی آدم اعضائے یکدیگرند | کہ در آفرینش ز یک جوہرند
(چو عضوے بدرد آورد روزگار | دگر عضوہا را نماند قرار)
تو کز محنت دیگران بے غمی | نشاید کہ نامت نہند آدمی

حکایت ۱۱ - درویشے مستجاب الدعوات در بغداد پدید آمد - حجاج
بن یوسف را خبر کردند - بخواندش و گفت مرا دعائے خیر کن گفت خدایا جانش

بستان گفت از بہر خدا این چہ دعاست ؟ گفت این دعائے خیرست ترا و جملہ مسلمانان را گفت چگونہ ۔ گفت اگر بمیری خلق از عذاب برہند و تو از گناہان ۔ **مثنوی**

اے زبر دست زیر دست آزار　　گرم تا کے بماند این بازار ؟

بچہ کار آیدت جہانداری　　مردنت بہ کہ مردم آزاری

حکایت ۱۳ ۔ یکے از ملوک بے انصاف پارسائے را پرسید ۔ از عبادتہا کدام فاضل تر است ؟ گفت ترا خواب نیمروز تا دراں یک نفس خلق را نیازاری ۔ **قطعہ**

ظالمے را خفتہ دیدم نیمروز　　گفتم این فتنہ ست خوابش بردہ بہ

آنکہ خوابش بہتر از بیداری است　　آں چناں بد زندگانی مردہ بہ

حکایت ۱۴ ۔ یکے را از ملوک شنیدم کہ شبے در عشرت روز کردہ بود و در پایان مستی میگفت ۔ **بیت**

ما را بجہاں خوشترازیں یکدم نیست　　کز نیک و بد اندیشہ و از کس غم نیست

درویشے برہنہ بسرما خفتہ بود ، بشنید و گفت ۔ **بیت**

اے آنکہ باقبال تو در عالم نیست　　گیرم کہ غمت نیست غم ما ہم نیست

ملک را خوش آمد صرۂ ہزار دینار از روزن بیرون کرد ۔ و گفت اے درویش دامن بدار ۔ درویش گفت ۔ دامن از کجا آرم ؟ کہ جامہ ندارم

ملک را بر ضعف حال او رحمت زیاده گشت خلعتے بر آں مزید کرد و
پیش فرستاد درویش آں نقد و جنس را باندک روزگارے بخورد و پریشان
کرد و باز آمد بیت

قرار در کف آزادگان نگیرد مال ۔۔۔ نہ صبر در دل عاشق نہ آب در غربال

در حالتیکہ ملک را پروائے او نبود۔ حالش بگفتند۔ ملک بہم بر آمد و روئے
درہم کشید و ازینجاست کہ گفتہ اند۔ اصحاب فطنت و خبرت کہ از حدت
و صولت طبع بادشاہاں برحذر باید بود کہ غالب ہمت ایشاں بمعظمات
امور مملکت متعلق باشد و تحمل ازدحام عوام نکنند۔ گاہے بسلامے برنجند
و وقتے بدشنامے خلعت دہند۔ مثنوی

حرامش بود نعمت بادشاہ ۔۔۔ کہ ہنگام فرصت ندارد نگاہ
مجال سخن تا نبینی ز پیش ۔۔۔ بہ بیہودہ گفتن مبر قدر خویش

ملک گفت این گدائے شوخ چشم مبذر را کہ چندیں نعمت باندک مدت
برانداخت برانید کہ خزینۂ بیت المال لقمۂ مساکین است نہ طعمۂ
اخوان الشیاطین۔ بیت

ابلہے کو روز روشن شمع کافوری نہد
زود بینی کش بشب روغن نباشد در چراغ

یکے از وزرائے ناصح گفت اے خداوند روئے زمین مصلحت آں می بینم

که چنین کسان را وجه کفاف بتفاریق مجری باید داشت تا در نفقه
اسراف نکنند اما آنچه فرمودی از زجر و منع ـ مناسب سیرت ارباب
همت نیست یکی را بلطف امیدوار کردن و باز بنومیدی خسته خاطر گردانیدن

بیت

بروے خود در طماع باز نتوان کرد   چو باز شد بدرشتی فراز نتوان کرد

بیت

مرغ جائے پرد که چینه بود   نه بجائے رود که چی نه بود

قطعه

کس نه بیند که تشنگان حجاز   بر لب آب شور گرد آیند
هر کجا چشمه بود شیرین   مردم و مرغ و مور گرد آیند ـ

حکایت ۱۳ ـ یکے از پادشاهان پیشین در رعایت مملکت سستی کردے
و لشکر بسختی داشتے ـ لاجرم دشمنے صعب روئے نمود ـ همه پشت دادند
و روے بگریز نهادند

مثنوی

چو دارند گنج از سپاهی دریغ   دریغ آیدش دست بردن بتیغ
چه مردی کند در صف کارزار   که دستش تهی باشد و کار زار

یکے را از آنانکه غدر کردند با من دوستی داشت ملامتش کردم و گفتم
دون است و ناسپاس و سفله ناحق شناس که باندک تغیر حال از مخدوم

قدیم برگردد۔ و حقوق نعمت سالہا درنورد و گفت اگر بکرم معذور داری شاید کہ اسپم بے جو بود۔ و نمدزین بگرو۔ سلطان کہ بزر با سپاہی بخیلی کند با او بجان جوانمردی نتواں کرد۔ بیت
زر بدہ مرد سپاہی را تا سر بدہد ۔۔۔ و گرش زر ندہی سر بنہد در عالم
حکایت ۵۔ یکے از وزرائے معزول شدہ بحلقۂ درویشاں در آمد و برکت صحبت ایشاں در وے سرایت کرد۔ جمعیت خاطرش دست داد ملک بار دگر با وے دل خوش کرد۔ و عملش فرمود۔ قبول نکرد۔ و گفت معزولی بہ کہ مشغولی۔ رباعی
آنانکہ بکنج عافیت بنشستند ۔۔۔ دندان سگ و دہان مردم بستند
کاغذ بدریدند و قلم بشکستند ۔۔۔ وز دست و زبان حرف گیراں رستند
ملک گفت ہر آئینہ مارا خردمندے کافی باید کہ تدبیر مملکت را بشاید گفت نشان خردمندی کافی آنست کہ بچنیں کارہا تن در ندہد۔ فرد
ہمائے بر ہمہ مرغاں ازاں شرف دارد ۔۔۔ کہ استخواں خورد و طائرے نیازارد
مثل۔ سیاہ گوش را گفتند۔ ترا ملازمت شیر بچہ سبب اختیار افتاد؟ گفت تا فضلۂ صیدش می خورم۔ از شر دشمناں در پناہ صولتش زندگانی می کنم۔ گفتند۔ اکنوں کہ بظل حمایتش در آمدی و بشکر نعمتش اعتراف نمودی چرا نزدیک تر نیائی؟ تا در حلقۂ خاصانت در آورد و از بندگان مخلصانت

شمارد۔ گفت ہمچناں از لطفش وے ایمن نیستم۔ فرد

اگر صد سال گبر آتش فروزد ۔۔۔ چو یکدم اندراں افتد بسوزد

گاہ افتد کہ ندیم حضرت سلطان زر بیابد گاہ گاہ باشد کہ سرش برود و حکما
گفتہ اند کہ از تلون طبع بادشاہاں برحذر باید بود۔ کہ وقتے بسلامے برنجند
و گاہے بدشنامے خلعت دہند۔ و گفتہ اند کہ ظرافت بسیار ہنر ندیماں است
وعیب حکیماں۔ فرد

تو بر سر قدر خویش می باش و وقار ۔۔۔ بازی و ظرافت بہ ندیماں بگذار

حکایت ۱۶۔ یکے از رفیقاں شکایت روزگار نامساعد بنزدیک
من آورد و گفت۔ کفاف اندک دارم وعیال بسیار وطاقت بار فاقہ نمی آرم
و بارہا در دلم آمد کہ با قلیمے دیگر نقل کنم تا بہر صفت زندگانی کردہ آید وکسے را
بر نیک و بد اطلاع نباشد۔ بیت

بس گرسنہ خفت وکس ندانست کہ کیست

بس جان بلب آمد کہ بروکس نگریست

باز از شماتت اعدا می اندیشم کہ بطعنہ در قفائے من بخندند و سعی مرا در حق
عیال بر عدم مروت حمل کنند و گویند۔ قطعہ

ببیں آں بے حمیت راکہ ہرگز ۔۔۔ نخواہد دید روئے نیکبختی
تن آسانی گزیند خویشتن را ۔۔۔ زن و فرزند بگذارد بسختی

و در علم محاسبه چنانکه معلوم است چیزے دانم اگر معونت شما جہتے معین شود کہ موجب جمعیت خاطر باشد بقیہ عمر از عہدہ شکر آن بیرون نتوانم آمد گفت اے برادر اعمل بادشاہاں دو طرف دارد۔ امید نان و بیم جان خلاف رائے خردمندان است بامید نان در بیم جان افتادن۔ قطعہ

کس نیاید بخانہ درویش ۔۔۔ کہ خراج زمین و باغ بدہ!

یا بہ تشویش و غصہ راضی شو ۔۔۔ یا جگر بند پیش زاغ بنہ!

گفت این سخن موافق حال من نگفتی و جواب سوال من نیاوردی۔ نشنیدۂ کہ گفتہ اند ہر کہ خیانت ورزد دستش از حساب بلرزد۔ فرد

راستی موجب رضائے خداست ۔۔۔ کس ندیدم کہ گم شد از رہ راست

حکما گفتہ اند کہ چہار کس از چہار کس بجاں آیند۔ حرامی از سلطان۔ دزد از پاسبان و فاسق از غماز و روسپی از محتسب آنرا کہ حساب پاک است از محاسبہ چہ باک ہے قطعہ

مکن فراخ روی در عمل اگر خواہی ۔۔۔ کہ وقت رفع تو باشد مجال دشمن تنگ

تو پاک باش برادر مدار از کس باک ۔۔۔ زنند جامۂ ناپاک گاذراں بر سنگ

گفتم حکایت آن روباہ مناسب حال تست کہ دیدندش گریزان و افتاں و خیزاں می رفت کسے گفتش چہ آفت است کہ موجب چندیں مخافت است گفت شنیدہ ام کہ شتراں بسخرہ می گیرند۔ گفتند اے سفیہ! شتر را با تو

چه مناسبت است؟ و ترا با او چه مشابهت؟ گفت خاموش اگر حسودان بغرض گویند که این هم شتر بچه است و گرفتار آیم کرا غم تخلیص من باشد تا تریاق از عراق آورده شود. مارگزیده مرده بود. ترا همچنان فضلت و دیانت و تقوی و امانت ولیکن متعنتان در کمین اند و مدعیان گوشه نشین اگر آنچه حسن سیرت تست بخلاف آن تقریر کنند. و در معرض خطاب پادشاه افتی در آن حالت کرا مجال مقال باشد؟ پس مصلحت آن می بینم که ملک قناعت را حراست کنی. و ترک ریاست گوئی که عاقلان گفته اند۔

بیت

بدریا در منافع بے شمارست   اگر خواهی سلامت برکنارست

رفیق چون این سخن بشنید بهم برآمد۔ و روے درهم کشید۔ و سخنان رنجش آمیز گفتن گرفت این چه عقل ست و کفایت و فهم و درایت؟ و قول حکما درست آمد گفته اند۔ دوستان در زندان بکار آیند۔ که بر سفره همه دشمنان دوست نمایند۔

قطعه

دوست مشمار آنکه در نعمت زند   لاف یاری و برادر خواندگی
دوست آن باشد که گیرد دست دوست   در پریشان حالی و درماندگی

دیدم که متغیر می شود و نصیحت من بغرض می شنود۔ بنزدیک صاحب دیوان رفتم۔ بسابقۂ معرفتے که درمیان ما بود وصورت حالش بگفتم۔ و اہلیت و استحقاقش بیان کردم تا بکارے مختصرش نصب کردند۔ روزے چند برین برآمد۔ لطف طبعش را بدیدند۔ وحسن تدبیرش را بپسندیدند کارش ازان درگذشت وبمرتبۂ بالاتر ازان متمکن گشت۔ ہمچنین نجم سعادتش درترقی بود تا باوج ارادت رسید۔ ومقرب حضرت سلطان گشت۔ ومشارٌ الیہ و معتمد علیہ شد۔ بسلامت حالش شادمانی کردم وگفتم۔ فرد

ز کار بستہ میندیش ودل شکستہ مدار   کہ آب چشمۂ حیواں درون تاریکیست

دیگر

منشین ترش از گردش ایام کہ صبر   گرچہ تلخ است ولیکن بر شیرین دارد

دراں مدت مرا با طائفۂ یاراں اتفاق سفر حجاز افتاد چوں از زیارت مکہ باز آمدم۔ دو منزلم استقبال کرد۔ ظاہر حالش را دیدم پریشان و برہیات درویشاں گفتم کہ حال چیست؟ گفت چنانکہ تو گفتی۔ طائفہ حسد بردند وبخیانتم منسوب کردند وملک دام ملکہٗ در کشف حقیقت آن استقصا، نہ فرمود ویاراں قدیم ودوستان صمیم از کلمۂ حق خاموش گردیدند۔ وصحبت دیرینہ فراموش کردند۔ قطعہ

نہ بینی کہ پیش خداوند جاہ   ستائش کناں دست بربر نہند

وگر روزگارش در آرد زپای　　همہ عالمش پائے بر سر نہند

فی الجملہ بانواع عقوبت گرفتار بودم تا دریں ہفتہ کہ مژدہ سلامت حجاج برسید کہ از بند گرانم خلاص کردند و ملک موروثم خاص گفتم۔ موعظت من قبول نہ کردی کہ گفتہ اند عمل پادشاہاں چوں سفر دریاست سود مند و خطرناک یا گنج برگیری یا در طلاطم امواج بمیری بیت

یا ذر بہر دو دست کند خواجہ درکنار　　یا موج روزے افگندش مردہ برکنار

مصلحت ندیدم ازیں بیش ریش درونیش را بہ نیش ملامت خراشیدن و نمک پاشیدن بدیں دو بیت اختصار کردم قطعہ

ندانستی کہ بینی بند برپائے　　چو در گوشت نیاید پند مردم

وگرہ گر نداری طاقت نیش　　مکن انگشت در سوراخ کژدم

حکایت ۱۷۔ تنے چند از روندگان در صحبت من بودند ظاہر ایشان بصلاح آراستہ و یکے را از بزرگاں در حق ایں طائفہ حسن ظنے بلیغ بود و ادرارے معین کردہ تا یکے از ایشاں حرکتے کرد نہ مناسب حال درویشاں شود و ظن آں شخص فاسد شد و بازار اینہا کاسد۔ خواستم کہ تا بطریقے کفاف یاراں مستخلص کنم۔ آہنگ خدمتش کردم و ربانم رہا نکرد۔ و جفا گفت معذورش داشتم کہ لطیفاں گفتہ اند قطعہ

در میر و وزیر و سلطان را　　بے وسیلت مگرد پیرامن

سگ و دربان چو یافتند غریب　　این گریبان گرفت و آن دامن

چندانکه مقربان حضرت آن بزرگ بر حال من وقوف یافتند۔ باکرامم در آوردند و برتر مقامے معین کردند امّا بتواضع فروتر نشستم و گفتم۔ فرد

بگذار کہ بندۂ کمینم　　تا در صف بندگاں نشینم

گفت اللہ اللہ چہ جائے چو این سخن ست۔ بیت

گر بر سر و چشم من نشینی　　نازت بکشم کہ نازنینی

فی الجملہ بنشستم و از ہر درے سخن در پیوستم تا حدیث زلت یاران درمیان آمد و گفتم۔ قطعہ

چہ جرم دید خداوند سابق الانعام　　کہ بندہ در نظر خویش خوار میدارد؟

خدائے راست مسلّم بزرگواری و حلم　　کہ جرم بیند و نان برقرار میدارد

حاکم این سخن را بپسندید و اسباب معاش یاران فرمود تا باز بر قاعدۂ ماضی مہیّا دارند و مؤنت ایام تعطیل را وفا کنند۔ شکر نعمت بگفتم و زمین خدمت ببوسیدم و عذر جسارت خواستم و در حال بیرون آمدم و گفتم۔ قطعہ

چو کعبہ قبلۂ حاجت شد از دیار بعید　　روند خلق بدیدارش از بسے فرسنگ

ترا تحمل امثال ما بباید کرد　　کہ ہیچکس نزند بر درخت بی بر سنگ

حکایت ۸۔ ملک زادۂ گنج فراوان از پدر میراث یافت و دست کرم برگشاد و داد سخاوت بداد و نعمت بے دریغ بر سپاہ و رعیت بریخت

قطعہ

نیاساید مشام از طبلۂ عود　　بر آتش نہ کہ چوں عنبر ببوید
بزرگی بایدت بخشندگی کن　　کہ دانہ تا نیفشانی نروید

یکے از جلساے بے تدبیر نصیحتش آغاز کرد کہ ملوک پیشین مر این نعمت را بسعی اندوختہ اند و برائے مصلحتے نہادہ۔ دست ازین حرکت کوتاہ کن کہ واقعہا در پیش است و دشمنان در پس نباید کہ بوقت حاجت درمانی

قطعہ

اگر گنجے کنی بر عامیان بخش　　رسد ہر کدخدائے را برنجے
چرا نستانی از ہر یک جوی سیم　　کہ گرد آید ترا ہر روز گنجے

ملک زادہ روے ازین سخن درہم کشید و موافق طبع بلندش نیامد و مر او را زجر فرمود۔ و گفت مرا خداوند تعالیٰ مالک این ممالک گردانیدہ است تا بخورم و ببخشم نہ پاسبانم کہ نگہدارم — بیت

قارون ہلاک شد کہ چہل خانہ گنج داشت
نوشیرواں نمرد کہ نام نکو گذاشت

omitted.

حکایت ۱۹ ۔ آوردہ اند کہ نوشیرواں عادل را در شکارگاہے صیدے کباب می کردند۔ نمک نبود غلامے را بروستا دوانیدند تا نمک آرد۔ نوشیروان گفت نمک بقیمت بستاں تا رسمے نشود و دہ خراب نگردد گفتند

ازین قدر چه خلل زاید؟ گفت بنیاد ظلم اوّل در جهان اندک بوده است
هرکه آمد برآن مزید کرد تا بدین غایت رسید۔ **قطعه**

اگر ز باغ رعیّت ملک خورد سیبے — برآورند غلامان او درخت از بیخ
به نیم بیضه که سلطان ستم روا دارد — زنند لشکریانش هزار مرغ بسیخ

حکایت ۲۰ — عاملے را دیدم که خانهٔ رعیّت خراب کردے تا خزانهٔ سلطان آباداں کند بے خبر از قول حکما۔ که گفته اند۔ هرکه خلق را بیازارد تا دلِ سلطان بدست آرد خدائے تعالیٰ همان خلق را برو گمارد تا دمار از نهاد او برآرد۔

بیت

آتش سوزاں نکند با سپند — آنچه کند دودِ دلِ دردمند

گویند۔ سر جملهٔ حیوانات شیر است۔ و کمترین جانوراں خر و باتفاق خردمنداں خر باربر به از شیر مردم در۔ **مثنوی**

مسکین خر اگرچه بے تمیز است — چوں بار همی برد عزیز است
گاوان و خران باربردار — به ز آدمیان مردم آزار

باز آمدیم بحکایت وزیر غافل گویند۔ ملک را طرفے از ذمائم اخلاقش بقرائن معلوم شد۔ در شکنجه کشید۔ و بانواع عقوبتش بکشت

قطعه

حاصل نشود رضائی سلطان   تا خاطر بندگان نجوئی
خواہی کہ خدا ے بر تو بخشد   با خلق خدائے کن نکوئی

آوردہ اند کہ یکے از ستمدیدگان بر سر او بگذشت و در حال تباہ او
تأمل کرد و گفت۔ **قطعه**

نہ ہر کہ قوت بازوے منصبے دارد   بہ سلطنت بخورد مال مردماں بگزاف
تواں بحلق فرو بردن استخوان درشت   ولے شکم بدرد چوں بگیرد اندر ناف

بیت

بماند برو لعنت پائدار   نماند ستمگار بدروزگار

حکایت ۲۱۔ مردم آزارے را حکایت کنند کہ سنگے بر سر صالحے
زد۔ درویش را مجال انتقام نبود۔ سنگ را با خود ہمی داشت تا وقتیکہ
ملک را براں لشکری خشم آمد و در چاہ زندانش کرد۔ درویش بیامد
و سنگ بر سرش کوفت۔ گفتا تو کیست ؟ و این سنگ بر من چرا زدی؟
گفت من فلانم و ایں سنگ ہمان ست کہ در فلاں تاریخ بر سر من زدی؟
گفت چندیں روزگار کجا بودی ؟ گفت از جاہت اندیشہ می کردم۔
اکنوں کہ در چاہت دیدم فرصت را غنیمت شمردم کہ زیرکاں گفتہ اند

مثنوی

تا سزاے رابچو بیتی بختیار　　عاقلاں تسلیم کردند اختیار
چوں نداری ناخن درندہ تیز　　با بداں آں بہ کہ کم گیری ستیز
ہر کہ با فولاد بازو پنجہ کرد　　ساعد مسکین خود را رنجہ کرد
باش تا دستش بہ بندد روزگار　　پس بکام دوستاں مغزش بر آر

حکایت ۲۳- یکے را از ملوک مرضے حائل بود کہ اعادۂ ذکر آں ناکردن اولیٰ تر است۔ طائفہ از حکماے یوناں متفق شدند کہ مر ایں رنج را دوائی نیست مگر زہرہ آدمی کہ بچندیں صفت موصوف باشد۔ ملک فرمود۔ تا طلب کردند۔ دہقان پسرے یافتند بداں صفت کہ حکما گفتہ بودند۔ پدر و مادرش را بخواندند و بہ نعمت بیکراں خوشنود گردانیدند۔ قاضی فتوی داد کہ خون یکے از رعیت ریختن براے سلامت نفس بادشاہ روا باشد۔ جلاد قصد او کرد۔ پسر بسوے آسمان کرد و بخندید۔ ملک پرسید دریں حالت چہ جاے خندیدن است؟ گفت ناز فرزنداں بر پدر و مادر باشد۔ و دعوی پیش قاضی برند و داد از بادشاہ خواہند۔ اکنوں پدر و مادر بعلت حطام دنیوی مرا بخون درسپردند۔ قاضی بکشتنم فتوی داد۔ و سلطان مصالح خویش در ہلاک من می بیند۔ بجز خداے عزوجل پناہے نمی بینم۔

بیت

پیش کہ بر آورم ز دستت فریاد　　ہم پیش تو از دستت میخواہم داد

سلطان را ازین سخن دل بهم برآمد و آب در دیده بگردانید و گفت هلاک من اولیٰ‌تر که خون چنین بے گناہے ریختن۔ سر و چشمش بوسید۔ و در کنار گرفت و نعمت بے اندازہ بخشید و آزاد کرد۔ گویند که همدر آں روز ملک شفا یافت۔ **قطعه**

همچنان در فکر آں بیتم که گفت — پیلبانے بر لب دریاے نیل
زیر پایت گر بدانی حال مور — همچو حال تست زیر پاے پیل

حکایت ۲۳ — یکے از بندگان عمرو لیث گریخته بود۔ کسان در عقبش رفتند و باز آوردند۔ وزیر را با وے غرضے بود و اشارت بکشتن کرد تا دیگر بندگان چنین حرکت نکنند۔ بنده پیش عمرو لیث سر بر زمین نهاد و گفت

بیت

هر چه رود بر سرم۔ چون تو پسندی رواست
بنده چه دعوی کند حکم خداوند راست

اما بموجب آں که پروردهٔ نعمت ایں خاندانم۔ نخواهم که در قیامت بخون من گرفتار آئی۔ اگر بے گناه بنده را خواهی کشت بارے بتاویل شرعی بکش تا بقیامت ماخوذ نباشی گفت تاویل چه گونه کنم؟ گفت اجازت ده تا من وزیر را بکشم۔ آنگه بقصاص او کشتن بفرما تا بحق کشته باشی ملک بخندید وزیر را گفت چه مصلحت می بینی؟ گفت اے خداوند ایں شوخ دیده را

بصدقۂ گور پدرت آزاد کن تا مرا ہم در بلا پیش فگنده گناه از من است که
قول حکما را معتبر نداشتم که گفته اند **قطعه**

چو کردی با کلوخ انداز پیکار — سر خود را بنادانی شکستی
چو تیر انداختی بر روئے دشمن — حذر کن کاندر آماجش نشستی

حکایت ۳۴ - ملک زوزن را خواجۂ بود کریم النفس و نیک محضر که
ہمگنان را در مواجہ حرمت داشتے و در غیبت نکو گفتے۔ اتفاقاً از وے حرکتے
صادر شد که در نظر سلطان ناپسندیده آمد۔ مصادره فرمود و عقوبت کرد
سرہنگان پادشاه بسوابق انعام معترف بودند و بشکر آں مرتہن در مدت
توکیل او رفق و ملاطفت کردندے و زجر و معاقبت روا نداشتندے

قطعه

صلح با دشمن خود کن وگر ت روئے او — در قفا عیب کند در نظرش تحسین کن
سخن آخر بدہان میگذرد موذی را — سخنش تلخ نخواہی دہنش شیرین کن

تا آنچہ مضمون خطاب ملک بود از عہدۂ بعضے از آں بیروں آمد و ببقیت در
زندان بماند یکے از ملوک نواحی در خفیہ پیامش فرستاد که ملوک آں طرف
قدر چناں بزرگوار ندانستند و بے عزتی کردند۔ اگر خاطر عزیز فلاں احسن
اللہ خلاصہ بجانب ما التفاتے کند در رعایت خاطرش ہر چہ تمامتر سعی کرده
شود که اعیان ایں مملکت بدیدار وے مفتقر اند و بجواب ایں حروف منتظر

خواجه برین وقوف یافت و از خطر اندیشید۔ در حال جوابے مختصر که اگر بدلا
افتند فتنه نباشد بر قفاے ورق بنوشت و روان کرد۔ یکے از متعلقان که برین
واقف بود۔ ملک را اعلام کرد۔ که فلان را که حبس فرموده با ملوک نواحی
مراسلت دارد۔ ملک بهم برآمد۔ کشف این خبر فرمود۔ قاصد را بگرفتند و رسالہ
را بخواندند۔ نوشته بود که حسن ظن بزرگان در حق بنده بیش از فضیلت
بنده است و تشریف قبولے که فرموده اند بنده را امکان اجابت آن نیست
بحکم آنکه پروردهٔ نعمت این خاندانم و باندک مایه تغیر خاطر با ولی نعمت
قدیم بیوفائی نتوان کرد۔ چنانکه گفته اند۔

بیت

آنرا که بجاے تست هردم کرمے　　عذرش بنه ار کند بعمرے ستمے

ملک را سیرت حق شناسی او پسندیده آمد و خلعت و نعمت بخشید و عذر
خواست که خطا کردم که ترا بیگناه آزردم گفت اے خداوندا بنده درین
حال مر خداوند را خطاے نمی بیند بلکه تقدیر خداوند حقیقی چنین بود که مر
این بنده را مکروهے برسد پس بدست تو اولی تر که حقوق سوابق نعمت
و ایادی منت برین بنده داری که حکما گفته اند۔

مثنوی

گر گزندت رسد ز خلق مرنج　　که نه راحت رسد ز خلق نه رنج

از خدا دان خلاف دشمن و دوست — کہ دل ہر دو در تصرف اوست

گرچہ تیر از کمان ہمی گذرد — از کماندار بیند اہل خرد

حکایت ۲۵ یکے از ملوک عرب را شنیدم کہ با متعلقان دیوان فرمود کہ مرسوم فلاں را چندانکہ ہست مضاعف کنید کہ ملازم درگاہ است و مترصد فرمان و سائر خدمتگاران بلہو و لعب مشغول اند و در اداے خدمت متہاون۔ صاحبدلے بشنید فریاد و خروش از نہادش بر آمد۔ پرسیدندش کہ چہ دیدی؟ گفت علو مراتب درجات بندگان بدرگاہ حق جل و علا ہمیں مثال دارد۔

نظم

دو بامداد گر آید کسے بخدمت شاہ — سوم ہر آئینہ در وے کند بلطف نگاہ

امید ہست پرستندگان مخلص را — کہ نا امید نگردند ز آستان اللہ

مثنوی

مہتری در قبول فرمان است — ترک فرمان دلیل حرمان است

ہر کہ سیماے راستان دارد — سر خدمت بر آستان دارد

حکایت ۲۶ ظالمے را حکایت کنند کہ ہیزم درویشاں خریدے بحیف و توانگراں را دادی بطرح صاحبدلے برو گذر کرد و گفت

بیت

ماری تو که هر که را ببینی بزنی یا بوم که هر کجا نشینی بکنی؟

قطعه

زورت ار پیش میرود با ما با خداوند غیب دان نرود
زورمندی مکن بر اهل زمین تا دعائے بر آسمان نرود

ظالم ازین سخن برنجید و روی از نصیحت او در هم کشید و بر او التفات نکرد - اَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْاِثْم - تا شبی آتش مطبخ در انبار هیزمش افتاد و سائر املاکش بسوخت و از بستر نرمش بر خاکستر گرمش نشاند - اتفاقاً همان شخص بر وی بگذشت و دیدش که با یاران همی گفت ندانم که این آتش از کجا در سرای من افتاد - گفت از دود دل درویشان

قطعه

حذر کن ز دود درونهای ریش که ریش درون عاقبت سر کند
بهم بر مکن تا توانی دلے که آهے جهانے بهم بر کند

این لطیفه بر تاج خسرو نوشته بود - **قطعه**

چه سالهای فراوان و عمرهای دراز که خلق بر سر ما بر زمین بخواهد رفت
چنانکه دست بدست آمدست ملک بما بدستهای دگر همچنین بخواهد رفت

حکایت ۲۷ - یکی در صنعت کشتی گرفتن بسر آمده بود که سی صد

وشصت بند فاخر درین علم دانستے۔ وهر روز بگیر کشتی گرفتے مگر گوشۂ
خاطرش با جمال یکے از شاگردان میلے داشت۔ سی صد و پنجاه و نه بندش در آموخت
مگر یک بند که در تعلیم آن دفع اندختے۔ و تاخیر کردے۔ فی الجمله پسر در قوت
و صنعت بسر آمد و کسے را با او امکان مقاومت نماندے که روزے پیش
ملک آن روزگار گفت که استاد را فضیلتے که بر من است از روے بزرگی
است و حق تربیت وگرنه بقوت از وے کمتر نیستم و بصنعت با وے برابرم ملک را
این سخن دشوار آمد۔ بفرمود تا مصارعت کنند۔ مقامے متسع ترتیب کردند
و ارکان دولت و اعیان حضرت و زورآوران اقالیم حاضر شدند۔ پسر
چون پیل مست در آمد بصدمتے که اگر کوه آهنی بودے از جا بر کندے
استاد دانست که جوان بقوت از وے برترست و بصنعت برابر۔ بدان بند
غریب که از وے پنهان داشته بود۔ در آویخت۔ پسر دفع آن ندانست
استاد او را بدو دست از زمین برداشت و بالاے سر برد و بر زمین
زد۔ غریو از خلق بر آمد۔ ملک فرمود استاد را خلعت و نعمت داد و پسر را
زجر و ملامت کرد که با پرورندهٔ خویش دعوی مقاومت کردے و بسر نبردے
پسر گفت اے خداوند! استاد بزورآوری بر من دست نیافت۔ بلکه مرا
در علم کشتی دقیقهٔ مانده بود که از من دریغ همی داشت۔ امروز بدان دقیقه
بر من دست یافت۔ استاد گفت از بهر چنین روز نگاه میداشتم که حکما

گفتہ اند۔ دوست راچنداں قوت مدہ کہ اگر دشمنی کند بتوا ند۔ نشنیدہ کہ چہ گفت۔ آنکہ از پروردۂ خود جفا دید **قطعہ**

یا وفا خود نبود در عالم ۴ یا مگر کس درین زمانہ نکرد
کس نیاموخت علم تیر از من کہ مرا عاقبت نشانہ نکرد

حکایت ۳۸ ۔ درویشے مجرّد بگوشۂ صحرا نشستہ بود۔ بادشاہے برو بگذشت۔ درویش ازانجا کہ ملک قناعتست۔ سر برنیاورد۔ والتفات نکرد بادشاہ ازانجا کہ شوکت سلطنت است بہم برآمد۔ وگفت ایں طائفہ خرقہ پوشاں بر مثال حیوان اند۔ اہلیت و آدمیت ندارند۔ وزیر نزدیکش آمد وگفت اے درویش! سلطان روئے زمین بر تو گذر کرد چرا خدمت نکردی وشرط ادب بجا نیاوردی؟ گفت سلطان را بگوی توقع خدمت از کسے دارد کہ توقع نعمت از تو دارد ودیگر آنکہ ملوک از بہر پاس رعیت اند نہ رعیت از بہر طاعت ملوک **قطعات**

بادشہ پاسبان درویش است (۱) گرچہ رامش بفرّ دولت اوست
گوسپند از برائے چوپان نیست بلکہ چوپان برائے خدمت اوست
گر یکے را تو کامراں بینی (۲) دیگرے را دل از مجاہدہ ریش
روزکے چند باش تا بخورد خاک مغز سر خیال اندیش
فرق شاہی و بندگی برخاست (۳) چوں قضائے نبشتہ آید پیش
گر کسے خاک مردہ باز کند نشناسد توانگر از درویش

ملک را گفتار درویش استوار آمد۔ گفت از من چیزے بخواہ گفت آن میخواہم کہ دیگربار زحمتم ندہی۔ گفت مارا پندے دہ۔ گفت

بیت

دریاب کنون کہ نعمتت ہست بدست ... کہ دولت و ملک میرود دست بدست

حکایت ۲۹۔ یکے از وزرا پیش ذوالنون مصری رفت و ہمت خواست کہ روز و شب بخدمت سلطان مشغولم و بخیرش امیدوار و از عقوبتش ترسان۔ ذوالنون بگریست و گفت اگر من خدارا چنیں ترسیدے کہ تو سلطان را، از جملۂ صدیقان بودے۔ قطعہ

گر نبودے امید راحت و رنج ... پائے درویش بر فلک بودے

گر وزیر از خدا بترسیدے ... ہمچناں کز ملک ملک بودے

حکایت ۳۰۔ پادشاہے بکشتن بیگناہے اشارت کرد گفت اے ملک! بموجب خشمے کہ ترا برمن است، آزار خود مجوئی گفتا چہ گونہ؟ گفت این عقوبت برمن بیک نفس بسر آید، و بزۂ آں بر تو جاوید بماند۔

رباعی

دوران بقا چو باد صحرا بگذشت ... تلخی و خوشی و زشت و زیبا بگذشت

پنداشت ستمگر کہ جفا برما کرد ... برگردن او بماند و برما بگذشت

ملک را نصیحت او سودمند آمد و از سر خون او برخاست۔

حکایت ۳۱۔ وزرائے نوشیرواں در مہمے از مصالح مملکت اندیشہ
ہمی کردند۔ و ہر یک بروفق دانش خود رائے میزد۔ ملک ہمچنیں تدبیرے اندیشہ
کرد بزرجمہر را رائے ملک اختیار آمد وزیراں دیگر در نہانش گفتند کہ رائے
ملک را چہ مزیت دیدی بر فکر چندیں حکیم؟ گفت بموجب آنکہ انجام کار معلوم
نیست و رائے ہمگناں در مشیت است کہ صواب آید یا خطا پس موافقت
رائے ملک اولیٰ ترست تا اگر خلاف صواب آید بعلت متابعت او از
معاتبت ایمن باشم کہ گفتہ اند۔

مثنوی

خلافِ رائے سلطاں رائے جستن بخونِ خویش باید دست شستن
اگر شہ روز را گوید شب است ایں بباید گفت اینک ماہ و پروین

حکایت ۳۲۔ شیادے گیسواں بتافت کہ من علویم و با قافلہ حجاز
بشہرے درآمد کہ از حج می آید و قصیدہ نیکو پیش ملک برد کہ من گفتہ ام۔ یکے
از ندمائے ملک دراں سال از سفر دریا آمدہ بود گفت من او را عید اضحےٰ
بہ بصرہ دیدہ ام حاجی چگونہ باشد؟ دیگرے گفت من او را می شناسم
پدرش نصرانی بود در ملاطیہ علوی چگونہ باشد۔ شعرش در دیوان انوری
یافتند ملک فرمود تا بزنندش و نفی کنند تا چندیں دروغ چرا گفت
بگفت اے خداوند روے زمیں سخنے دیگر دارم۔ اگر راست

نہ باشد ہر عقوبت کہ فرمائی سزاوارم۔ گفت آں چیست گفت۔

قطعہ

غریبے گرت ماست پیش آورد
دو پیمانہ آب است و یک چمچہ دوغ
گر از بندہ لغوے شنیدی مرنج
جہاندیدہ بسیار گوید دروغ

ملک بخندید و گفت ازیں راست تر سخنے نگفتی۔ بفرمود تا آنچہ مامول بود مہیا داشتند۔ و بدل خوشی او را کسیل کنند۔

حکایت ۳۳۔ یکے از پسران ہارون الرشید پیش پدر آمد خشم آلود گفت فلاں سرہنگ زادہ مرا دشنام مادر داد۔ ہارون الرشید ارکان دولت را گفت۔ جزائے چنیں کس چہ باشد۔ یکے اشارت بکشتن کرد۔ و دیگرے بزبان بریدن و دیگرے بمصادرہ۔ ہارون الرشید گفت اے پسر! کرم آنست کہ عفو کنی۔ و اگر نتوانی تو نیز ش دشنام مادر دہ۔ نہ چندانکہ انتقام از حد بگذرد۔ آنگاہ ظلم از طرف تو باشد و دعوے از قبل خصم۔
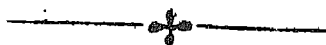
مثنوی

نه مردست آن بنزدیک خردمند ❋ که با پیل دمان پیکار جوید
بلی مرد آن کس است از روی تحقیق ❋ که چون خشم آیدش باطل نگوید

حکایت ۳۴ - با طائفهٔ بزرگان در کشتی نشسته بودم زورقی در پے ما غرق شد. دو برادر در گردابے افتادند یکے از بزرگان ملاح را گفت که بگیر این هر دو غریق را که پنجاه دینارت بهر یک میدهم - ملاح یکے را برهانید و آن دیگرے جان بحق تسلیم کرد گفتم بقیت عمرش نمانده بود ازان در گرفتن تقصیر کردی - ملاح بخندید و گفت آنچه تو گفتی یقین است و دیگر میل خاطر من به رهانیدن این بیشتر بود به سبب آنکه وقتے در راهے مانده بودم این مرا بر شتر خود نشانده و از دست آن دیگر تازیانه خورده بودم گفتم - صدق الله العظیم من عمل صالحا فلنفسه ومن اساء فعلیها -

قطعه

تا توانی درون کس مخراش ❋ کاندرین راه خارها باشد
کار درویش مستمند برآر ❋ که ترا نیز کارها باشد

حکایت ۳۵ - دو برادر بودند یکے خدمت سلطان کردی و دیگری

بسعی بازو نان خوردے۔ بارے آں تونگر درویش را گفت کہ چرا خدمت نکنی؟ تا از مشقت کار کردن برہی؟ گفت تو چرا کار نہ کنی تا از مذلت خدمت رستگاری یابی؟ کہ خردمنداں گفتہ اند۔ نان جو خوردن۔ و برزمین نشستن بہ از کمر زریں بستن و بخدمت استادن۔ بیت

بدست آہکِ تفتہ کردن خمیر ۔۔۔ بہ از دست بر سینہ پیش امیر

قطعہ

عمر گرانمایہ دریں صرف شد ۔۔۔ تا چہ خورم صیف و چہ پوشم شتا

اے شکم خیرہ بنانے بساز ۔۔۔ تا نہ کنی پشت بخدمت دوتا

حکایت ۳۱۔ کسے مژدہ پیش نوشیرواں عادل برد و گفت کہ فلاں دشمن ترا خدائے عزوجل برداشت۔ گفت ہیچ شنیدی کہ مرا بگذاشت

فرد

مرا بمرگ عدو جائے شادمانی نیست ۔۔۔ کہ زندگانی ما نیز جاودانی نیست

حکایت ۳۲۔ گروہے حکماء در بارگاہ کسری بمصلحتے سخن ہمیگفتند بزرجمہر خاموش بود۔ گفتند چرا دریں بحث با ما سخن نگوئی؟ گفت وزرا بر مثال اطبا اند و طبیب دارو ندہد مگر بسقیم پس چوں بینم کہ رائے شما بر صواب است مرا در آں سخن گفتن حکمت نباشد۔ قطعہ

چو کارے بے فضولے من برآید ۔۔۔ مرا در وے سخن گفتن نشاید

وگر بینم کہ نابینا و چاہ است | اگر خاموش بنشینم گناہ است

حکایت ۸۳ - اسکندر رومی را پرسیدند کہ دیار مشرق و مغرب را بچہ گرفتی کہ ملوک پیشین را خزائن و عمر و لشکر بیش از تو بود و چنیں فتحے میسر نہ شد گفت بعون اللہ تعالیٰ ہر مملکت را کہ گرفتم رعیتش را نیازردم و نام پادشاہاں پیش جز بہ نکوئی نہ بردم - بیت

بزرگش نخوانند اہل خرد | کہ نام بزرگاں بزشتی برد

قطعہ

ایں ہمہ ہیچ است چوں می بگذرد | بخت و تخت و امر و نہی و گیر و دار
نام نیک رفتگاں ضائع مکن | تا بماند نام نیکت پایدار

باب چہارم در فوائد خاموشی

omit حکایت ۱ - یکے را از دوستاں گفتم کہ امتناع سخن گفتنم بعلت آں اختیار آمدہ است کہ غالب اوقات در سخن نیک و بد اتفاق می افتد و دیدہ جز بر بدی نمی آفتد۔ گفت دشمن آں بہ کہ نیکی نہ بیند۔

بیت

ہنر بچشم عداوت بزرگتر عیب است | گل است سعدی و در چشم دشمناں خار است

بیت

نور گیتی فروز چشمۂ هور — زشت باشد بچشم موشک کور

حکایت ۲ - بازرگانے را هزار دینار خسارت افتاد۔ پسر را گفت نباید که با کسے این سخن در میان نهی۔ گفت - اے پدر! فرمان تراست نگویم ولیکن باید که مرا بر فائدۂ این مطلع گردانی که مصلحت در نهان داشتن چیست؟ گفت تا مصیبت دو نشود یکے نقصان مایہ و دوم شماتت همسایہ

بیت

مگو اندهِ خویش با دشمنان — که لاحول گویند شادی کنان

حکایت ۳ - جوانے خردمند از فنون فضائل حظّے وافر داشت وطبعے نافر چندانکه در محافل دانشمندان نشستے زبان از گفتن ببستے بارے پدرش گفت اے پسر! تو نیز آنچه دانی چرا نگوئی؟ گفت ترسم که از آنچه ندانم بپرسند و شرمسار گردم۔ **قطعه**

آن شنیدی که صوفئ میکوفت — زیر نعلین خویش میخے چند
آستینش گرفت سرهنگے — که بیا نعل بر ستورم بند

فرد

نگفته ندارد کسے با تو کار — ولیکن چو گفتی دلیلش بیار

حکایت ۴ - جالینوس حکیم ابلهے را دید دست در گریبان دانشمندے

زدہ بود بے حرمتی بیکرد و گفت اگر ایں دانا بودے کار او با ناداں بدینجا نرسیدے کہ گفتہ اند مثنوی

دو عاقل را نباشد کین و پیکار | نہ دانائے ستیزد با سبکسار
اگر نادان بوحشت سخت گوید | خردمندش بنرمی دل بجوید
دو صاحبدل نگہدارند موئے | ہمیدوں سرکش و آزرم جوئے
وگر از ہر دو جانب جاہلانند | اگر زنجیر باشد بگسلانند
یکے را زشت روئے داد دشنام | تحمل کرد و گفت اے نیک فرجام
بتر زانم کہ خواہی گفت آنی | کہ دانم عیب من چوں من ندانی

حکایت ۵ - سحبان وائل را در فصاحت بے نظیر نہادہ اند بحکم آنکہ بر سر جمع سالے سخن گفتے و لفظے مکرر نکردے و اگر ہماں سخن اتفاق افتادے بعبارتے دیگر بگفتے و از جملہ آداب ندمائے حضرت پادشاہان یکے این ست مثنوی

سخن گرچہ دلبند و شیریں بود | سزاوار تصدیق و تحسیں بود
چو یارے بگفتی مگو باز پس | کہ حلوا چو یکبار خوردند و بس

حکایت ۶ - یکے را از حکما شنیدم کہ میگفت ہرگز کسے بجہل خویش اقرار نکردہ است مگر آں کس کہ چوں دیگرے در سخن باشد ہمچناں ناتمام ناگفتہ سخن آغاز کند مثنوی -

سخن را سرست اے خردمند و بن | میاور سخن در میان سخن

خداوند تدبیر فرہنگ و ہوش نگوید سخن تا نبیند خموش

حکایت ۷ - تنے چند از نزدیکان سلطان محمود حسن میمندی را گفتند که سلطان امروز چہ گفت تر ادر فلاں مصلحت ؟ گفت بر شما ہم پوشیدہ نماند گفت آنچہ با تو گوید ظہیر سریر سلطنتی و مشیر تدبیر مملکت با ما گفتن روا ندارد گفت باعتماد آں کہ داند کہ با کسے نگویم پس چرا ہمی پرسید - بیت

نہ ہر سخن کہ برآید بگوید اہل شناخت بسر شاہ سر خویش در نشاید باخت

حکایت ۸ - در عقد بیع سرائے متردد بودم - جہودے گفت بخر کہ من از کدخدایان قدیم ایں محلتم وصف ایں خانہ چنانکہ ہست از من بپرس کہ ہیچ عیبے ندارد گفتم بجز ایں کہ تو ہمسایہ من باشی - قطعہ

خانہ را کہ چوں تو ہمسایہ است دہ درم سیم کم عیار ارزد

لیک امیدوار باید بود کہ پس از مرگ تو ہزار ارزد

حکایت ۹ - یکے از شعرا پیش امیر دزداں رفت و ثنا گفت - فرمود تا جامہ از وے بدر کردند سگاں در قفا افتادند - خواست تا سنگے بردارد زمین یخ گرفتہ بود عاجز شد گفت ایں چہ مردمانند اگر سگ را کشادہ و سنگ را بستہ امیر از غرفہ می دید بشنید بخندید و گفت اے حکیم چیزے بخواہ گفت جامۂ خود می خواہم - اگر انعام فرمائی - بیت

امیدوار بود آدمی بخیر کساں مرا بخیر تو امید نیست بد مرساں

سالار دزدان را بر او رحمت آمد جامہ او را باز فرمود و قبا پوستینے بران
مزید کرد و درمے چند۔

حکایت ۱۰ ۔ خطیبے کریہ الصوت خود را خوش آواز پنداشتے و
فریاد بیفائدہ بر داشتے گفتے نعیب غراب البین در پردہ الحان اوست
یا آیہ اِنَّ اَنکَرَ الاَصوَاتِ در شان اوست **شعر**

اِذَا نَہَقَ الخَطِیبُ اَبُو الفَوَارِس — لَہٗ صَوتٌ یَہُدُّ اِصطَخرَ فَارِس

مردم قریہ بعلت جاہے کہ داشت بلیتش را می کشیدند و اذیتش را مصلحت
نمی دیدند تا یکے از خطباے آں اقلیم کہ با او عداوتے نہانی داشت بارے
بپرسیدن او آمدہ بود گفت ترا خوابے دیدہ ام خیر باد گفت چہ دیدی گفت
چناں دیدم کہ ترا آواز خوش ست و مردمان از انفاس تو در راحت
خطیب اندریں لختے بیندیشید و گفت جزاک اللہ ایں چہ مبارک خوابیست
کہ دیدی کہ مرا بر عیب خود واقف گردانیدی معلوم شد کہ آواز نا خوش
دارم و خلق از بلند خواندن من در رنج اند عہد کردم ازیں پس خطبہ نگویم مگر بآہستگی **قطعہ**

از صحبت دوستی برنجم — کاخلاق بدم حسن نماید
عیبم ہنر و کمال بیند — خارم گل و یاسمن نماید
کو دشمن شوخ چشم بیباک — تا عیب مرا بمن نماید

فرد

ہر آنکس کہ عیبش نگویند پیش — ہنر داند از جاہلی عیب خویش

سفرنامۂ شاہِ ایران

روز دوشنبہ دوم ذیقعدہ

ساعت ہفت از نصف شب گذشتہ از خواب برخاستم۔ الحمد للہ
احوالم بہتر بود معلوم شد این جا کہ دیشب کشتی لنگر انداختہ۔ وسط
دریاست ہیچ دخلے بمقابل رودخانہ طیمس ندارد۔ واز سہ ساعت
ونیم از نصف شب گذشتہ الیٰ حال این جا لنگر انداختہ واز حالا
تا دو ساعت دیگر ہم ہمین جا خواہد ماند وجہتِ توقف درین جا
این است کہ چون نواب ولی عہد انگلیز باید در ساعتِ معین۔
باستقبال ما بیاید چند کشتی جنگی انگلیش نیز برائے تشریفات ما جلو آمدہ
سلام نظامی دادہ شلیک توپ کنند۔ اگر شب می رسیدیم این تشریفات
بعمل نمی آمد۔ یک جہتِ عمدہ دیگر ہم این است کہ اینجا ہا غالباً مہ غلیظ میگیرد
واغلب در ہوائے مہ دو کشتی باہم تصادف می کنند وکشتی ہائے بزرگ
وکوچک زیادہ ہم متصل درین دریا در حرکت می باشند

با بودن مه خیلی با علم و استادی باید حرکت کننده والا اسباب خطر و ترک
خیلی مشکل ست اما الحمد لله امروز هوا در نهایت خوبی و صاف
و بے مه بود و دریا مثل حوض بے موج و آرام خیلی شکر خداوند را بجا
آوردیم خلاصه صبح برخاسته رخت پوشیدیم و قدرے در کشتی گردش
کردیم - ابتدا از یک دالان باریک طولانی گذشته رفتیم بآن طرف
کشتی که جائے فرنگیها و بعضی از کمترین خودمان ست و در حقیقت
یک دستگاه دیگر نیست یک دو اطاق را تماشا کرده بعد از پله بالا
رفته بعرشه کشتی رفتیم و در اطاقهائے عرشه که جائے کاپیتانهای کشتی
است قدرے نشسته با کاپیتانهای صحبت فرمایش کردیم و دوربین
باطراف انداخته بعضی کشتیهائے بزرگ و کوچک که از دور و نزدیک
پیدا بود تماشا نمودیم بعد از عرشه پائین آمده یک پله چرخی بود که
بهمه اسباب و ماشین حرکت کشتی از آن پله پائین رفته آمدیم سر چرخها
تجار گرمی بود - یک دستگاه ماشین هم برائے روشنی چراغ
الکتریسیته این کشتی در اینجا دیدم - تمام قوت چراغها
برقی کشتی از همین یک ماشین داده می شود و برائے دانستن
اندازه و حد قوه برقیه یک آهن ربائے دارند - یک پارچه آهن با
که مثل یک کاغذ نبود دست گرفتیم بفاصله و نیم وجب مانده با

دریا قوۃ جاذبہ مقناطیسی آہن را از دست من کشیدہ وبماشین چسپیدہ بطوریکہ با نہایت زور آہن ربا رہا کندنمی شد۔ خیلے آہن ربائے غریبے بود وبعد از آنجا بالا آمدہ قدرے در سطح کشتی گردش کردہ آمدیم پائیں در ساعت نہ ونیم بعد از نصف شب کہ دو ساعت ونیم بظہر ماندہ بود لنگر کشتی راکشیدہ بطرف انگلیس حرکت کردیم طول وعرض ایں کشتی ازیں قرار است یک صد وشصت قدم طول دارد ہیژدہ قدم عرض۔ آلات واشیا غریبہ عجیب دریں کشتی دیدہ شد در حقیقت ایں کشتی عمارت بحری اعلیٰ حضرت بادشاہ انگلیس است کہ ہمانطور کہ در خشکی عمارت دارند توے دریا ہم یک دست عمارت دارد کہ دارائے ہمہ چیز از اسباب و محلجات حکیم ونوکرہا وخدمہ متعدد داشت واینہا ہمیشہ دریں کشتی منزل دارند صاحب منصب وامیران ایں کشتی ہم معتبر تر از دیگران ہستند خطر بزرگ عمدہ کہ دریں دریائے شمالی در دو خا نہائے اینجا است ایں است کہ ایں جاہا مہ زیاد می گیرد وحرکت کشتیہائے کوچک وبزرگ از بسکہ زیاد است ومثل بازار متصل در آمد ورفت ہستند۔ ہمیں کہ ہوا را مہ گرفت ودیگر چشم چشم را نمی بیند وبسا می شود کہ دو کشتی بہم خوردہ غرق می شود برائے رفع ایں خطرہ تازہ اختراعے

در تمام کشتی ہائے کردہ اند کہ دریں کشتی ہم است یک شیپوری است
کہ صدائے بسیار مہیب غریبے دارد در وقت مہ این شیپور را محض
اخبار متصل می زنند کہ دو کشتی بہم بخورد خواستیم صدائے این شیپور
را بشنویم ابتدا بجائے بلولہ ہائے شیپور دادہ بعد برحسب قاعدہ
و رسمی کہ دارند در لولہ را باز کردند یک صدائے غریبے عجیبے بیرون آمد
کہ بگوش خیلے زحمت پیدا می داد و نتوانستیم در آنجا بایستیم این
شیپور را در وقت مہ متصل می زنند و معلوم نیست کہ اہل سفائن
بیچارہا چہ حالت از شنیدن این صدا بہم می رسانند
الحمد للہ کہ دریں دور ہیچ ہوا مہ نبود و ما این صدا را نشنیدیم باز
چیز غریب دیگر ہم این است کہ عملہ جات این کشتی با کشتیہا
دیگر با دست و دو بیرق و علامات متصل بطور تل گراف کہ مرسوم است
مکالمات مفصل طولانی می نمایند کہ ہمہ چیز بخوبی معلوم مفہوم
می شود دست خود شان را ازیں طرف بآن طرف بطوریکہ
غریب حرکت و تکان می دہند چنانکہ از کشتی سواری ما با کشتی از یرلند
کہ بعضے از ملتزمین ما سوار بودند بخوبی حرف می زدند خلاصہ
تفصیل این کشتی زیاد است کہ اگر بخواہیم ہمہ بنویسیم مفصل میشود
ہمیں طور گاہے دریا لاگاہے دریائیں کشتی گردش می کردیم

وکشتیہائے کوچک وبزرگ بخاری وبادبانی کہ دراطراف این کشتی
از دور ونزدیک زیادہ بود تماشا می کردیم کشتی ہم خوب میرفت
دریا درنہایت آرامے وملائمت بود چنانکہ خود کاپتان ہم
اقرار داشت کہ سی سال است دریارا باین آرامے وملائمت
ندیدہ ایم ہمین طور کہ رفتیم رسیدیم بوسط دریا کہ درآنجا کہ دو کشتی
خیلے بزرگ در دست راست وچپ راکشتی مایکے در دو سال
قبل ویکے دیگر سہ سال پیش ازین غرق شدہ بودند سوائے
دگلہا وریسمان ہائے آنہا چیزے دیگر از آب پیدا نبود۔ الحمدللہ
از انجا بسلامت گذشتیم دی شب کہ دریا را تماشا میکردیم
بعضے ماہیہائے ریزہ دیدیم مثل حیوانات کوچک فسفردار
کہ در مازندران ایران بسیار ست ودر شب ادم شان برق
میزند این ماہیہا ہم توے دریا از زیر موج وکف آب
کہ از زیر چرخ کشتی بیرون می آید زیر بالامی شدند ومثل
الکتریسیتہ در تاریکی شب برق می دادند خیلے تماشا داشت خلاصہ
راندیم ہنوز نرسیدہ بمقابل رودخانہ طمس کشتی جنگی زرہ پوش
انگلیس باستقبال ما آمدہ بنا کردند بشلیک توپ نمودند وسلام
دادن کشتیہائے بخاری وبادبانی زیادہم کہ ہمہ پراز جمیعت مرد وزن

از انگلیس بہ تماشائے ما آمدہ بودند متصل حورا می کشیدند و دست
مال تکان می دادند بقدر جمعیت نوے کشتیہا زیادہ بود کہ کم ماندہ بود
بعضے از کشتیہا غرق شود و از سوراخہائے از یر کشتی مردم دست شان را
بیرون آوردہ دستمال تکان می دادند ہنگامے عجیبے بود کہ کم کم از طرفین
سواحل پیدا شد تا رسیدیم بہ (گریوزند) کہ رودخانہ اظمس
ست اینجا قلعہ جات نظامی متعدد ہم برائے حفظ واستحکام رود این جا
حاضر ساختہ اند و متصل از قلعہ جات شلیک توپ می کردند اطراف
این رودخانہ تمام کارخانہ جات و عمارات و آبادیست و کشتیہائے
بادی و بخاری و قائقہائے کوچک است کہ مثل کرواز دو طرف آب
ریختہ بود و ہمہ از مرد و زن خوش شکل پر بود و موج آب اسباب
خطر قائقہائے کوچک بود کہ کم ماندہ بود غرق شوند۔ اما بحمد للہ
آسیبے بکسے نرسید۔ از کشتیہا و قائقہا گل بکشتی ما مے انداختند
چون کشتی ماتند آمد بساعتے کہ برائے ورود ولی عہد کردہ بودیم نیم
ساعت ماندہ بود کشتی ما در (گریوزند) توقف کرد تا قواب ولی عہد
بیاید یک نفر روزنامہ نویس نقاش ہم کہ انگلیسی است از سہ اسیا
ہمراہ ما است و متصل صورت ما و ہمراہان را بطور مختلف می کشید
در یکے از اطاقہائے بالائے کشتی کہ نشستہ بودیم محض گذراندن وقت

فرمودیم نقاش قلم وکاغذش آورد وگرفتیم ودر یک دقیقه صورت نیم رخ
او را کشیدیم بقدری شبیه بود که اسباب تعجب خود او وتمام فرنگیها شد
وهمه تعریف کردند که باین زودی وخوبی ما صورت او را کشیدیم خلاصه
بقدر نیم ساعت که معطل شدیم نواب ولی عهد انگلیس دپرنس وگال)
با کشتی او بنزدیک که باسم برادر نواب ولی عهد موسوم است آمدند
کشتی مزبور را بکشتی ما متصل کردند نواب ولی عهد آمدند تو
کشتی ما - بایشان دست داده تعارف کردیم ولیعهد همان صورت
وحالتی هستند که در شانزده سال پیش ایشان را دیده بودیم قدری
فربه تر شده - دو پسرهای ولی عهد هم که اسامی آنها را بعد خواهیم نوشت
همراه ایشان بودند صاحب منصب واجزاء زیادی هم بایشان
آمده بودند - ولیعهد همراهان خودشان را معرفی کردند با آنها
تعارف کردیم ما هم ملتزمین خودمان را معرفی نمودیم - بعد با نواب
ولیعهد وسائر همراهان رفتیم بکشتی ولی عهد - کشتی بسیار مقبولی
است - سالن طولانی باریکی دارد تمام این سالن را با گل
وپارچه های نفیس زینت داده ومیزی چیده بودند که روی
آن انواع خوراکی بود - یک بالا خانه خوبی هم داشت که بآنجا نشستیم
کشتی را راندند برای لندن هرچه می رفتیم رودخانه تنگ تر می شد

تا باندازه طبیعی خودش رسید در حقیقت (داگروسنت) جزو شهر لندن
است از محاذی (دک) متعدد گذشتیم۔ دک حوضے است که وست
درکنار دریا در رودخانه برائے خانه تعمیر کشتی ہا بزرگ ساختہ اند تا حصل
وک پیدا نمود۔ وگلہائے کشتی را از میان آن می دیدم۔ ساعت
بساعت دقیقہ بدقیقہ جمعیت زیادہ تر می شد ہر جا کہ ممکن بود آدم بایستند
یا بنشیند از پشت بامہا تا پائین مردم ایستادہ واز ہر روزن و دریچہ
کہ بود سرہا و دستہا بیروں آوردہ۔ دستمال تکان می دادند و
ہورا ہا می کشیدند و شاباش می گفتند۔ ہمیں طور راندیم تا از یک پل
بزرگے گذشتہ رسیدیم بہ کہ (کہ) معنی است کہ یک سمت ایں
رودخانہ را دیوار بلندے از سنگ کشیدہ اند کہ خیلے محکم و معتبر ست
مبالغ گردانی ہم خرچ کردہ تا باین طور رودخانہ را منتظم نمودہ اند و در
حقیقت شہر جبالی لندن از کہ بآن طرف است ایں جا دیگر جمعیت زیادہ
تر شد از پلہ ہائے آہنی بسیار بزرگ دو مرتبہ و یک مرتبہ پلہ ہائے
آجری متعدد گذشتیم۔ روئے ایں پلہ ہا ہم از جمعیت مردم سیاہ
بود و معلوم بود کہ ایں ہا از اعاظم و متحزین وہمہ ہورا کشیدہ شادی
می کردند یک کشتی تر پیل ہمراہ ما بود سکے ہم ہمال طور از طرف
لندن آمد۔ اینہا ہمیں کہ بہم نزدیک شدند یک دیگر خوردہ

کم مانده بود هردو غرق شده حادثه عجیبے روئے دہد الحمدللہ
عیبے نکرده سالم از ہمدیگر گذشتند۔ از دکره (پنج) ہم که موزه ومدرسه
بحری این جاست گذشتیم از قلعه کهنه که تاج وجواهرات سلاطین قدیم
انگلیس درانجا است واز کلیسائے (سن پل) نیز عبور کردیم عمارت
پارلیمنٹ لندن وبرج ساعت وبنائے عالے آن ہم از دور
پیدا شده رسیده بمحاذی پارلیمنٹ کشتی ایستاد از کشتی بیرون
آمدیم (دوک) دوک کامبرج عموی اعلیٰ حضرت بادشاه انگلستان
وسپه سالار کل قشون انگلیس وپرنس باتن برگ وبا رداماد اعلیحضرت
بادشاه انگلستان که شہزاده خوش روئے دلربا است وداماد دیگر اعلیٰ
حضرت معظمه که (شمس) (مارکی دولران) است وپیرمردے است
وامیر آخور اعلیٰ حضرت معظمه که جوان خوش روئے است با جمعے
دیگر از معتبرین انگلیس استقبال آمده بودند۔ با ہمه تعارف
کردیم واز دالان مصنوعی که از گل وغیره ساخته بودند گذشته سوار
کالسکهائے سلطنتی شدیم۔ رسیده بکالسکهائے زنهائے معتبر
ومحترم زیادی توے دالان ایستاده بودند ہمه تعارف کردیم
کالسکها تمام کالسکه درباری وسلطنتی است وہمه با اسبهائے
مجلل وکالسکه چیهائے با لباسهائے مزین ہستند من با نواب

ولی عہد توی یک کالسکہ نشستیم۔ سائرین ہم در کالسکہائے دیگر نشستہ راندیم۔ سوارۂ گارد مخصوص اعلیٰ حضرت بادشاہ انگلستان بالباسہائے ممتاز و سربازہائے مخصوص بادشاہ بالباسہائے گلی و سوارہائے دیگر و افواج دیگر از دو طرف کوچہ صف کشیدہ و الیشان آقاشی باشی ہا و جلودارہا از جلو ما می رفتند و ما از میان صفوف سرباز و سوار آہستہ آہستہ میرفتیم۔ طرفین کوچہ و بالا و پائین عمارتہا نیز تماماً مملو از جمعیت مرد و زن بود و متصل ہورا می کشیدند۔ و تعارف می کردند۔ الحق ملتہائے پذیرائی و احترام را بہ عمل می آوردند۔ کہ بالاتر و بہتر از آن نمی شود۔ و این پذیرائی از روئے آزادی و اختیار و برحسب میل خاطر خود علت بود۔ چنانکہ نواب ولی عہد ہم می گفتند کہ ما نمی توانیم مردم را این طور برائے پذیرائی مجبور کنیم۔ خودشان بہ میل خود کردہ اند۔ خلاصہ از جلوئے صفوف گذشتہ از دروازہ (بوکینگام) داخل محوطہ عمارت بوکینگام شدیم آنجا ہم جمعیت زیادی بود۔ پائے پلہ عمارت کہ سرباز و سوار زیادی در اینجا نیز استادہ بودند پیادہ شدہ داخل عمارت شدیم نواب ولی عہد و دخترہائے ایشان تا در پلہ باستقبال آمدہ بودند۔ باہم دست دادہ تعارف کردیم و آمدیم توئے اطاق خیلے صحبت داشتیم یکے از دخترہائے نواب ولی عہد را کہ اسمش

(پرنس لوبر) است وبیست دو سال دارد وبرائے دکلیفت دوقیف)
که از اهالی اکس انگلیس است نامزد کرده اند. آن وخترهم درین جا حاضر بود
وبا وینر دست داده تعارف کردیم۔ بعد نواب ولی عهد وزوجه ایشان آمده
اطاقها ومنازل ما را نشان داده رفتند۔ این عمارت همان عمارتے
است که شانزده سال قبل هم منزل کرده بودیم یک گل خانه بسیار خوبی
سقف ودیوارش تمام از شیشه است از پهلوئے اطاق ماست انواع
واقسام گلها درین جا موجود است وراحت گاه خوبی است بعد بلا فاصله
رفتیم بباغے که جلو عمارت واقع است باغ وچمن بسیار خوب با
صفائی است ۔ عزیز السلطان هم همراه ما آمد۔ آمدیم تا کنار دریا
چه این باغ که دریاچه بسیار بزرگے است وفواره بسیار بزرگی هم
دارد ناوہائے باریک دراز روئے دریاچه بود۔ مجد الدوله وعزیز
السلطان وسائرین توئے ناوها نشستیم۔ پاروزنها هم حاضر بودند۔ قدرے
پارو زدند توے دریاچه گردش کرده آمدیم بیرون۔ باز قدرے
توے باغ وگلکاری هائے قشنگ گردش کرده آمدیم باطاق خود
مان شب را شام خورده خوابیدیم۔ اسم پسر بزرگ نواب ولی عهد
(پرنس اودارد) است

روز شنبه سوم

امروز باید برویم به دیدن ورید بدن اعلی حضرت پادشاه انگلستان وامپراطریس هندوستان یک ساعت قبل از ظهر باید برویم ونهار را هم در آنجا باید بخوریم صبح قبل از حرکت هم باید وزرای مختار بحضور ما ایشیک آقاشی باشی وایشیک آقاشی های اعلی حضرت پادشاه انگلستان وغیره جلو ما افتاده ما را بردند بطبقه بالای عمارت در تالاری که همیشه اعلیحضرت معظمه سفرا را می پذیرند ووزرا را رسید هند در آنجا نشستیم تالاری خیلی عالی است ومجسمه های مرمر اعلی وزینتهای زیاد دارد. سفرا در تالار بطور دایره ایستاده بودند. اوّل (مسیو وادینگتن) سفیر کبیر فرانسه معرفی شد. مرد معروفی است وسالها است در لندن بسفارت اقامت دارد. میرزا ملکم خان ناظم الدوله وزیر مختار ما همراه ما بود ومعرفی میکرد وبعد (بارون سال) سفیر کبیر روس معرفی شد که مرد معتبری است وبدتها است در لندن اقامت دارد. بعد از آنکه سفرا یک یک معرفی شدند خود آنها هم اجزای خودشان را معرفی کردند. از جمله سفرای بزرگ رستم پاشا سفیر کبیر عثمانی که مرد با کیک کوچک اندامی است و

موہائے سفید دارد و ارمنی است سابقاً حاکم لبنان و شامات بوده و در انجا خدمات کرده و معروف شده است یکے از اجزائے رستم پاشا ہم پسر خیر اللہ آفندی سابقاً سفیر کبیر بود در طہران و در ہمہ جا ہم فوت شد۔ با ہمہ سفرا صحبت و اظہار التفات شد۔ از جملہ سفرا سفیر چین بود کہ غیر از زبان چینی ہیچ زبانے نمی دارند۔ یکے از انگلیسہا زبان چینی میداند نسبت سفیر چین بزبان حرف میزد و آں انگلیسی با انگلیسی ترجمہ میکرد و ناظم الدولہ برائے ما ترجمہ میکرد۔ سفیر ژاپون بود۔ اسامی سفرا را بعد خواہم نوشت بعد از رفتن سفرا بفاصلہ پنج دقیقہ (لرد سالزبوری) با دستہ وزرائے خوش کہ کلنسر وا تو ہستند بحضور آمدند (لرد سالزبوری) مرد تنومند لیست وزرا را ہمہ معرفی کرد ہمہ صحبت و فرمائش کردیم۔ بعد مرخص شدہ رفتند۔ اسامی وزرا ہم بعد نوشتہ خواہد شد۔ بعد کالسکہ حاضر شد ما و نواب پرنس و یکتور البرت کہ او دارد و ہم میگویند پسر بزرگ نواب ولی عہد در یک کالسکہ راندیم برائے گاردینز دور از (ہائڈ پارک) عبور کردیم۔ بقدر جمعیت بود کہ حساب نداشت دائم متصل با دست مردم تعارف می کردیم رسیدیم۔ یگانہ واگنہائے راہ آہن خیلے کوچک بود گویا واگن بزرگ ازایں خط عبور نمیکند۔ از ترا مووہ قدرے بزرگ تر بود۔ سوار واگن شدہ راندیم در واگن باہمان ترجمہ ۔

شاهزاده پسر نواب ولی عهد و لارنسوان و ابن السلطان و ناظم الدوله نشسته بودند کالسکه خیلی تند میرفت - بقدر نیم ساعت یا بیشتر کم رانده تا رسیدیم به وینذزور قلعه وینذ همان است که در روزنامه سابق نوشته شده است دیگر لازم نیست بنویسیم - وینذزور شهری است از قدیم ترین شهرهای انگلیس و تقریباً هفت صد هشت صد سال است که این شهر بنا شده است سر بازهای گارد اعلی حضرت پادشاه انگلستان با سوارها و افواج طرفین راه کشیده بودند اعلی حضرت پادشاه و دخترهای ایشان و دام و لورها مقصود از دام و لورها زنهای معتبر مملکت انگلستان هستند که محض افتخار خدمت اعلی حضرت پادشاه انگلستان را می کنند و ندیم ایشان هستند - همه در پای پله عمارت وینذزور ایستاده بودند - اعلی حضرت معظمه لباس سیاسی پوشیده و عصای سیاهی در دست گرفته مختصر جواهری هم بخود زده بودند - پیاده شده بایشان دست داده تعارف کردیم بعد اعلی حضرت پادشاه انگلستان دست ما را گرفته از پله ها بالا رفتیم از کالری نگارخانه و دالان بزرگی که پرده های نقاشی خوب در آنجا بود گذشته باطاقی که سال قبل هم آنجا رفتیم وارد شدیم با اعلی حضرت پادشاه در روی نیم تختی نشسته قدری صحبت

کردیم بعد اعلیحضرت معظمه چند نفر از اعیان را معرفی کردند۔ ما هم ابن
السلطان و بعضی دیگر از وزرا و همراهان خود مان که در آنجا حاضر بودند
معرفی کردیم نهار در همان اطاق که سفر سابق نهار خوردیم۔ نهار را حاضر
کرده بودند رفتیم سر میز نشستیم دست چپ ما اعلیحضرت پادشاه انگلستان
نشستند۔ و طرف دست راست ما (پرنس کریستان) و دیگر
دختر اعلیحضرت پادشاه انگلستان (پرنس بیاطریس) و شوهرش
پرنس باتن برگ، و پرنس کریستان) و دختر او و لیبر نوات لیهید
(لرد سالزبوری) و زوجه لرد سالزبوری وغیره و از ملتزمین ما ابن
السلطان و بعضی دیگر در سر میز ما نهار خوردند با اعلیحضرت پادشاه
انگلستان خیلی صحبت کردیم۔ پادشاه دو سه نفر نوکر هندی دارند که
بالباس هندی هستند و فارسی می دانستند۔ مسلمان بودند۔ پادشاه
انگلستان می گفتند معلم آورده ام زبان اردو می آموزم۔ بعد از نهار
اعلیحضرت پادشاه انگلستان دستگلی بما دادند و از آنجا برخاسته
آمدیم به اطاق دیگر قدری باز نشسته صحبت کردیم۔ بعد برخاسته
دست باعلیحضرت پادشاه داده مراجعت نمودیم۔ اعلیحضرت معظمه
تا دم پله مشایعت کرده آنجا با هم وداع نمودیم۔ سوار کالسکه شده رفتیم
برای مقبره مرحوم (پرنس البرت) شوهر اعلیحضرت پادشاه

انگلستان (پرنس کریستن) پسر نواب ولیعهد و امین السلطان هم با ما
در کالسکه بودند. پارک دینذر و خیلی بزرگ است از پارک گذشتیم
سوار ها جلو و عقب ما بودند. رسیدیم به مقبره بسیار عالی است با سنگ
سماق و سنگ های دیگر ساخته اند خروج بنای این مقبره را اعلیحضرت
پادشاه انگلستان از خزانه شخصی خود داده. و خیلی به دولت و پارلمنت
ندارد. دختر پادشاه انگلستان (پرنس الیس) و دختر این
دختر که نوه اعلیحضرت معظمه باشد نیز در آن جا مدفون اند. نوه پادشاه
سال قبل بناخوشی گلو درد (دیفتریت) مبتلا شده مادرش بی تابی میکرد
و نزدیک او میرفت. هر چه منع کردند ممنوع نشد. چون دختر را
خیلی دوست میداشت شخصاً پرستاری او را می کرد. بعد از مردن
دختر خودش مبتلا بدیفتریت شده مرد و مرد و را در این مقبره دفن کرده اند
مجسمه مرد و را هم از مرمر ساخته اند دختر کوچک پهلوی مادرش حالت
حزن انگیزی داشت یکدسته گلی بسر قبر مرحوم پرنس البرت گذاشتیم
چون وقت حرکت راه آهن رسیده بود آمدیم بگار سوار ترن شده آمدیم
تا گار شهر از ترن بکالسکه نشسته راندیم بعمارت (بوکینگام) در ساعت
هشت و نیم. بعد از شهر ظهر هم باید به تیاتر برویم که این تیاتر موسوم به
رویال و در (کنت گاردن) است سوار کالسکه شده به تیاتر رفتیم جمعیت زیاد

در معابر خیابانها را چراغان و زینت کرده بودند و مردم هورا میکشیدند
از جلو کلوب (کنسرواتو) و (لیبرال) گذشتیم که یکی برای دستوری
یکی برای دیگر است هر دو دسته درین جا جمع می شوند و هر دسته
در کلوب خود شان مثل رستوران شام و چای و قهوه وارد دیگر
را می بینند و صحبت می کنند یا گفتگوی پلیتیکی می نمایند - دیگر از میدان
ترافالگار گذشتیم که میدان وسیعی است مجسمه نلسون درین میدان رو
بروی پایه مرتفعی نصب است - چون او در جنگ ترافالگار کشته
شده و فاتح آن جنگ بوده مجسمه او را ساخته و میدان را هم باسم
آن جنگ موسوم کرده اند از انجا گذشته وارد تیاتر شدیم در لژ بزرگ
مزینی نشستیم - نواب ولیعهد و زوجه ایشان و دختر ها و پسر های
ایشان و جمعی از شاهزادگان دیگر هم آنجا بودند تیاتر بسیار عالی مرتفعی
است پنج طبقه است مثلا کاری زیاد دارد - امشب تمام بزرگان
انجا و اعیان انگلیس اینجا هستند - زنها با لباسهای سینه باز فاخر
و انواع زینت و جواهر و مردها با لباس رسمی در تمام این طبقات
نشسته بودند - مجلس با شکوهی بود - گل زیاد که البته قیمتا بقدر بیست
هزار تومان گل می شد در لژ ها بود تمام اهل تماشاخانه از معتبرین
بودند آدم غیر معتبر نبود در لژ ها جائی که مثلا آدم سابق یک

لیره می دادند و می نشستند. امشب به لیره رسیده بود تمام تماشه خانه
با لکتریسته روشن بود بسیار مجلس عالی با شکوهی بود عطر گلها تمام خانه
را پر کرده بود تمام زنها و مردها که نشسته بودند در حقیقت غرق گل بودند
جلو لژها دسته اندازها تماما از گل بود و هر طاقچه هم یکدسته گل بزرگ
درست داشت که البته کمتر از دو تومان قیمت نداشت. تمام خانه
اپرا بود ساز و آواز خیلی مطبوع خوب بود خوانندها خیلی خوب خواندند
یکی از خوانندهای خوب (مادام البانی) بود که از اهل امریک است
سفر سابق هم که بانگلیس آمدیم همین جا آواز خواند. حالا هم بهمان طور میخواند
دیگر (مادام ماریمر) بود که خیلی خوب خواند گویا همچو خاطرم می آید که همین
ماریمر باشد که چهار سال قبل شوهرش در بالون نشسته بهوا رفت. و دیگر
اثری از او ندیدند یا مرد یا مفقود. گرویه خوانندهای دیگر هم از قبیل
(بلین الاوسل) و (مادام نوردیکا) وغیره وغیره بودند. تمام
حرکات رقص با ساز موافق بود در آخر هم اجماعا رقص خوبی کردند از آن
جا مراجعت بمنزل کرده خوابیدیم.

روز چهارشنبه چهارم

امروز باید برحسب دعوت (لرد مر) بنگلر بیگی شهر نشسته شهر
لندن رفته و در آنجا نهار بخوریم در ساعت دوازده که وقت ظهر بود و نواب
ولیعهد بمنزل ما آمده ما را برداشته با هم سوار کالسکه شده با کمال توقیر و احترام
باین تفصیل روانه شدیم اولاً از درب عمارت ما تا خانه بنگلر بیگی که قریب
بیک فرسنگ راه است دو طرف را سرباز و سوار زیاد. با کمال
نظم بجهة احترام ایستاده بودند. و در پشت سر آنها جمعیت زیادی
از اهالی شهر از تماشائی و غیره بودند از در و پنجره کوچها و هر جا که ممکن بود
آدم بایستد و تماشا کند آدم ایستاده بود که البته بقدر دویست سی صد
هزار نفر حاضر بودند و تمام دکاکین اطراف در بار را باز کرده در عوض
متاع و اسباب فروش آدم ایستاده و بیرقهای زیاد بانواع گلها
در پشت دکاکین و اطاقها و کوچها نصب کرده در کمال زینت و قشنگی
همه جا را آراسته بود طنابهای زیاد از کوچها آویخته و گل بسیار بآنها
بسته بودند که خیلی تماشائی بود و اسم ما را در اغلب بیرقها با لفظ
مبارکباد نوشته بودند باین ترتیب و تفصیل وارد عمارت بنگلر بیگی شدیم

لرد مر با نواب و شرفاء انگلیس مخصوصاً اینها را شریف میگویند (نه این
که ما فارسی کرده باشیم) و قضاة اعیان سینه بالباسهای قدیم مخملها و خز
قاقم و زلفهای عاریتی که سفید است و در روزهای مخصوصی که لباس رسمی
می پوشند این زلفها را بسر می گذارند. همه جلو ما افتاده ما را بعمارت و تالار
بزرگی بردند و خود لرد مر خرقه قاقم بلندی پوشیده بود که دو سه ذرع
طول داشت و از عقب و کشیده می شد و سائر نواب و قضاة وغیره
با تبرزین و عصاهای طلا در کمال شکوه جلو ما می رفتند تا وارد یکی محوطه
کوچکی قدیم که جلو آنرا قالیچه کشیده بودند. زوجه لرد مر که زن کامله است
با زوجه نواب ولیعهد و سائر نسوان معروف شهر و شاهزاده خانمهای محترم
در آنجا حاضر بودند و رسم و قانون اینجا طوری است که درین مواقع زوجه
لرد مر مقدم بر زوجه نواب ولیعهد است چنانکه ما هم در وقت رفتن از
آنجا به تالار بزرگ با زن لرد مر دست داده از جلو می رفتیم و زوجه ولیعهد
با نواب ولیعهد سائر زنها و شاهزاده خانمها از عقب می آمدند و باین تفصیل
وارد تالار شدیم و در بالای تالار چهار پله بالا می رفت و یک جائی بود که
مشرف بتالار بود آنجا یک صندلی برای ما گذاشته بودند و چندین صندلی
و نیم تختهای دیگر هم بود که سائرین نشستند. بعد از نشستن ما شرفا و قضاة
و نواب روی صندلیهای دیگر نشسته شروع بنوشتن کاغذها نمودند.

لرو مر خطبہ روئے کاغذ نوشتہ بود از روئے صندلی برخاستہ ایستادہ قرات کرد خطبہ بسیار مفصل فصیح نوشتہ تہنیت ورود ما بود و طول کشید تا قرات شد وقت خواندن خطبہ تمامی اہالی مجلس دست می زدند و تختہ ہا و میز ہا پا می کوفتند بطورے کہ صدائے رعد می کرد خطبہ کہ تمام شد لارڈ لسون کہ سابق در طہران وزیر مختار بود و حالا پیر شدہ است خطبہ لرو مر را ترجمہ کرد بعد ما ہم جوابے در مقابل خطبہ لرو مر تقریر کردیم کہ باز لارڈ لسون برخاستہ جواب ما را ترجمہ کرد در بین جواب ما ہم باز اہل مجلس دست می زدند و پا بتختہ ہا و میز ہا زدند خطبہ ہا کہ تمام شد برخاستہ بہماں ترتیب و تشریفات کہ آمدہ بودیم رفتیم برائے اطاق نہار ایں تالار تالارے بزرگ و خیلے کہنہ و قدیم است باید قریب ہزار سال باشد کہ ایں جا را ساختہ اند پنجرہ ہائے تالار رو نقاشی کردہ بہ کلیسا شبیہ تر است تا بتالار بعضے مجسمہ ہائے مرمر ہم در تالار بود رفتیم سر میز نہار جائے مخصوص خود ماں نشستیم دست راست و زوجہ لرو مر دست چپ ما خود لرو مر نشستہ بودند ہشت صد نفر مدعوین نہار از زن و مرد در سر میز ہا نشستہ بودند یک میز نبود چندیں میز پہلوے ہم گذاردہ بود در سر ہر میزے چہل پنجاہ نفر نشستہ بودند سی صد نفر پیش خدمت مشغول خدمت بودند کہ ہر وقت راہ می رفتند صدائے پائے آنہا مثل صدائے

بعد بود دیگر جائے خالی درین تالار نبود یک بالاخانہ بود مشرف برین تالار
کہ موزیک را در آنجا می زدند خلاصہ قدرے کہ غذا خوردہ شد جارچی
کہ پشت سر لرد مر بود فریاد کرد کہ مردم ساکت شوند کہ لرد مر می خواہد
خطبہ بخواند دو نفر شیپورچی از طرف ما و دو نفر ہم از آں طرف برائے
سکوت مردم شیپور کشیدند مردمے کہ بودند تمام دست زدہ کارد
و چنگال ہا کہ در دست داشتند در روئے میز ہا زدہ بعد ہمہ ساکت
شدند و لرد مر برخاستہ خطبہ مفصل مشروحے در توصیف ما و اعلیحضرت
پادشاہ انگلستان و نواب ولیعہد و بیان دوستی مابین دولتین انگلیس و
ایران قرات کردہ و مردم ہمہ دست زدند۔ ما ہم برخاستہ با تمام
مردم بسلامت اعلیحضرت پادشاہ انگلستان جام شربتے خوردیم
و نشستیم قدرے گذشت دو بارہ شیپورچی ہا شیپور زدند و جارچی
جار زد و مردم دست زدہ ساکت شدند۔ دو بارہ لرد مر برخاست و
مجدداً خطبہ مفصلے مخصوصاً در تہنیت ورود ما خواند و باز ہمہ اہل مجلس
دست زدند۔ و با ہمہ برخاستیم و بسلامت ملکہ لغت کردند و نشستیم
قدرے کہ گذشت ما خواستیم برخیزیم و بسلامت لرد مر و سیٹی والای
لندن شربتے بنوشیم شیپورچی شیپور زد و جارچی جار کشید با بر فانا
نطق مختصرے کردیم و ناظم الدولہ ترجمہ کرد باز ہمہ دست زدند و پایئے

تحفہا کو فتند و نشستیم ۔ دو بارہ جارجی جارز د و شیپورچی ہا شیپور کشیدند
نواب ولیعہد برخاستہ خطبۂ فصیح مفصل مشروحے در تہنیت و تمجید ما
خواندند و مردم دست زدند و ہمہ بسلامت ما نوشیدند و ما ہم جام شربتے
بسلامتی ایشان خوردیم ۔ بار دیگر جارجی جارز د و شیپورچی شیپور کشید
گفتند لارڈ سالیزبوری صدر اعظم می خواہد خطبہ بخواند ہمہ ساکت شدند
لارڈ سالیزبوری برخواست و از حفظ خطبۂ غرا مفصل مشروحے در
پلیٹیکس موثرات آمیز انگلیس با دول خارجہ بیان کرد در خطبہا خیلے مردم
شادی کردند و ہمہ غرسیے برخواست بعد از تمام خطبہ ہا قدرے کہ گذشتہ
برخاستیم با ہماں ترتیب اوّل باز دست زوجہ لارڈ مر در دست ما بود و شاہزادہ
از عقب ما تا لار بیرون آمدیم و باز ہماں تشریفات و تفضات و استراف
در جلو ما بود بعلاوہ چہار شیپورہم از جلو ما میرفتند آمدیم بہ اطاق او سلے
قدرے راہ رفتہ قہوہ خوردیم و سیگار کشیدیم با نواب ولیعہد آمدیم بیروں
توے کالسکہ نشستہ راندیم ۔ براے منزل ۔ راہے کہ امروز رفتیم و مراجعت
نمودیم از ایں قرار است ۔ از عمارت بوکینگام بہ پارک سنت جیمس و کوچۂ
ایل مل کہ محل جمیع کلوبہاے مشہور لندن است و از آنجا بہ میدان ترا
فالنگار و کوچہ استرند تا لبتیہ و گیلڈ ہال رسیدیم و در مراجعت از
گیلڈ ہال براں تبکنت کہ لب رودخانہ است و کوچہ ما تیمز لبید کہ محل مہمان خانہاے

بزرگ است و از آنجا به سنت جیمس پارک و از انجا بو کنیگام پاس آمدیم
اسم بزرگ که متصل به هائڈ پارک است (کینصک طین پارک) است
باز در مراجعت همان طور جمعیت مثل اوّل ایستاده بودند و وقت
رفتن بیتیه از پهلوئے کلسیهائے سنت پل گذشتیم این کلیسیا بقدرے
بزرگ است که به بزرگی و ارتفاع کوه وشان بنه طهران بلکه قطرش از
کوه وشان بنه بیشتر بنظر می آید۔ خلاصه رسیدیم بمنزل با نواب
ولیعهد دست واده خدا حافظ کردیم۔ ایشان رفتند۔ و ما آمدیم باطاق
خود ما قدرے استراحت کرده بعد با امین السلطان و ناظم الدوله توے
کالسکه نشسته راندیم برائے سفارت خانهٔ ایران که منزل ناظم الدوله
است از هائڈ پارک (کینصک طین پارک) گذشتیم و از خیابان آخر
محلات شهر رفته رسیدیم بخانهٔ میرزا مالکم خان ناظم الدوله منزل او در
محله آخر شهر است اما محله پر گلے است تمام خانه ها جلوس باغچه پُر از گل
دارد و محله با صفائی است خانه ناظم الدوله هم خانهٔ خوبی است باغچه پُر
گل و اطاقهائے خوب و اسبابهائے ممتاز دارد و عصرانه و میوه جات
حاضر کرده بود قدرے میوه خوردیم۔ زن و دختر هایش را بحضور آورد
معرفی کرد سه دختر دارد۔ دختر کوچکش که شش ساله است خیلے خوش
صحبت و با مزه است۔ قدرے نشسته بعد مراجعت بمنزل کردیم قدرے

راحت کردہ بعد با امین السلطان و سرورمند ولعت بکالسکہ نشستہ رفتیم بمنزل (لرد کد و کان) مہردار اعلیٰ حضرت بادشاہ انگلستان کہ درانجا بصرف شام مہمان بودیم - بعضے دیگراز ملتزمین ماہم ہمراہ بودند رسیدیم بمنزل کرد پیادہ شدیم لرد بازوجہ اش تا وسم دربار باستقبال آمدہ بودند دست دادہ رفتیم بالا داخل عمارت شدیم تمام ایں عمارت از دیوارہا ودیلہ ہا ازسنگ مرمر ایطالیائی ست کہ سفید ست ورگ سیاہی دارد اطاقہائے بسیار خوب تو در توے عالی با سیلہائے بسیار خوب داشت نواب ولیعہد ہم آنجا بود دست بردست دادہ تعارف کردیم - لرد سالبزبوری و بعضے از اعاظم شہر ہم با زنہائے شان حضور داشتند - قدرے توے اطاقہا راہ رفتہ وصحبت کردہ بعد آمدیم سر شام - تمام ایں عمارت پر از گل است - اطاق شام ہم میز بسیار خوبے چیدہ و بہ گلہائے زیاد زینت دادہ بودند - بقدر سی نفر سر میز بودند - ہر یک در جائے خود نشستیم دست راست من زوجۂ لرد سالبزبوری و دست چپ زوجہ لرد و گدوکان نشستہ بودند زوجۂ لرد سالبزبوری زنے کوتاہ قد وبسیار محترم و پلتیک دان وعاقل و زیرک است - خلاصہ شام خوردہ بعد آمدیم با طاق دیگر قہوہ خوردیم وسیگار کشیدیم و با بیگانگاں صحبت داشتیم - بعد پائیں آمدہ سوار کالسکہ شدہ آمدیم - منزل امشب درین عمارت کہ منزل ماست بقدر ہزار و پانصد

نفر زن و مرد از اعاظم و محترمین و وزراء و سفرای خارجه به بال و رقص مهمان
هستند که باید ما هم بآن مجلس برویم قدرے که راحت شدیم وزیر دربار
و ایشیک آقاسی باشی آمده عرض کردند که مهمانها حاضرند. همان طور
با عصاها جلو ما افتاده ما هم لباس تمام رسمی پوشیده بقدر پانزده نفر هم از
همراهان ما لباس رسمی پوشیده از پلهها بالا رفتیم. تمام اطاقها و تالارها
بچراغهای برقی روشن و به سیلهای ممتاز آراسته و مزین بود نواب
ولیعهد جلو آمده با هم دیگر دست داده بعد رفتیم توی اطاق دیگری
که زوجهٔ نواب ولیعهد هم آنجا بودند با زوجهٔ ولیعهد تعارف کرده بعد
دست بدست ایشان داده ایشیک آقاسی باشیها از جلو ما و نواب ولیعهد
و سائر شاهزادهها شاهزاده خانمها از عقب ما حرکت کردند اطاق
باطاق و تالار بتالار از کوچهٔ دو صف زن و مرد گذشته تا رسیدیم
بتالار بزرگ رقص این تالار بزرگ و سائر این تالارها و اطاقها مملو از
زن و مرد بود و این تالار رقص خیلی بزرگ است چراغهای برقی زیاد
دارد و یک بالکنی هم دارد که آنجا موزیک می زدند یک ارگ خیلی بزرگی هم
در این بالکن است که می گفتند پرنس البرت شوهر اعلی حضرت پادشاه
انگلستان در حیات خود درست کرده است و از وقتیکه او فوت شده
دیگر کسی این ارگ را نزده است خیلی ارگ بزرگی است اما موزیک میزدند

اگر بخواہیم اسامی این اشخاص کہ دریں تالار حاضر شدہ اند بنویسیم یک کتاب مخصوصے می شود ہمی قدر می نویسیم کہ تمام اعاظم و معتبرین رجال دولت انگلیس و وزرائے محترم منسوب و معزول از مرد و زن حاضر بودند۔ تمام زنہا سینہ ہائے شان تحت مکشوف بود ہمہ خود را با الماس برلیان و جواہر ہائے نفیس زینت کردہ بودند کہ تمام اطاق و تالار را برلیان پر کردہ بود بالائے این تالار یک نشیمنے است دو سہ پلہ میخورد در آنجا چند صندلی برائے ما گذاردہ بودند۔ رفتیم نشستیم۔ نواب ولی عہد و زوجہ ولی عہد و شاہزادہ یا ہم آمدہ نشستند جلو ما ہم بیک اندازہ تالار برائے رقص باز بود قدرے کہ نشستند نواب ولیعہد و زوجہ و پسر ہا و دختر ہائے ایشان و سائر شاہزادہ خانمہا برخاستند برائے رقص قدرے کہ رقص کردند آمدند نشستند خستگے گرفتہ۔ دوبارہ برخاستہ مشغول رقص شدند باز نشستہ قدرے خستگے گرفتہ باز برخاستہ رقصیدند خلاصہ بقدر دہ دوازدہ مرتبہ ہمیں طور رقص کردند و نشستند۔ ہوائے اطاق گرم بود و این تالار بزرگ ہم از بوئے عطر پر شدہ بود این رقصہای کہ امشب کردند۔ والس دیلگاہ و مزورکا و کادریل بود بعد از دہ دوازدہ مجلس تمام شد۔ برخاستہ آمدیم یا طاق دیگر کہ میزے برائے سوپہ در آنجا چیدہ بودند تمام مردم ہم آنجا جمع شدند ہمیں طور ایستادہ قدرے چیز

خوردیم و صحبت کردیم امشب سوای دوک و کامبریج و خواهر ایشان و ستش دوتک که مادر شان مرده است و درین مجلس حاضر نه بودند دیگر همه شاهزادگان و اعاظم رجال دولت انگلیس از زن و مرد حاضر بودند۔ خلاصه من خسته بودم۔ با زوجه نواب ولی عهد دست واده خود نواب ولی عهد هم تا دربِ پله بمشایعت ما آمده از آنجا ایشان تعارف کرده و بمنزل خود آمدیم و خوابیدیم واما نواب ولی عهد و سائرین در بار برگشتند بهمان تالار بال که برقصند و تا دو ساعت دیگر مشغول خواهند بود و بسیارے از مهمانها هم هنوز تازه می آمدند تا هوا روشن بود و اینها می رقصیدند۔

———— ✻ ————

رای اعظم دابشلیم با بیدپای حکیم فرمود که مضمون وصیت اوّل
آن بود که چون کسی بتشریف تقرب سلاطین معزز گردد هرآئینه محسود
اقران خواهد شد و حسودان در نقض قاعدهٔ حرمتش کوشیده سخنان
مکرآمیز مزاج سلطان را بر وی متغیر خواهند ساخت پس پادشاه را باید که
در قول صاحب غرض نیکو تأمل فرماید و چون معلوم شود که خالی از آمیزش
و آلایش نیست آن را بسرحد قبول نرساند۔

مثنوی

مده راه صاحب غرض پیش خویش — که آمیخت باید گر نوش و نیش
بصورت دهد نوش یاری کند — بمعنی زند نیش و خواری کند

ومن از برهمن التماس دارم که مناسب این حال داستانی بیان
فرماید و قصهٔ کسیکه نزد پادشاهی مقرب بوده باشد و سخن غرض آمیز
حسود بنای مرتبهٔ او خلل یافته و دوستی بدشمنی و موافقت بمخالفت انجامیده
بتفصیل بازنماید برهمن فرمود که مدار اساس سلطنت برین وصیت است

واگر پادشاہ اہل غرض را از افساد و اضرار منع نہ فرماید بنیاد ارکان دولت را منکوب و منہدم سازد و خللے کلی از اں ہم بہ ملک راہ یابد وہم بملک سرایت کند و چوں مفسدے شریر میان دوستاں مجال دخل یافت ہر آئینہ سرانجام کار ایشاں بوحشت و ملامت خواہد کشید چنانچہ میان شیر و گاؤ بود رائے پرسید کہ چگونہ بودہ است آں۔

حکایت برہمن گفت آوردہ اند کہ بازرگانے بود دستا ازل بر و بحر پیمودہ و اقالیم شرق و غرب راطے کردہ و سرد و گرم روزگار دیدہ و تلخ و شیریں ایام بسیار چشیدہ۔

بیت

خردمندے اپنے کار والے ... زروئے تجربہ بسیار دانے

چوں مقدمۂ سپاہ مرگ کہ عبارت از ضعف پیری باشد بر ممالکت نہاد وش تاختن آورد و طلایہ لشکر اجل کہ اشارت بموئے سفید است حوالی حصار وجودش فرو گرفت۔

مثنوی

نوبت پیری چو زند کوس درد ... دل شود از خوش دلی و خوش بہرد

موئے سفید از اجل آرد پیام ... پشت خم از مرگ رساند سلام

خواجہ دانکہ کردسید م کوس رحیل فرو خواہند کوفت و سرمایۂ حیات

ست

که متاعی است در خانهٔ بدن ودیعت نهاده باز خواهند طلبید فرزندان
خود را جمع کرد و ایشان سه جوان رشید فرزند داده بودند اما بغرور ثروت و نخوت
شباب از طریق اعتدال تجاوز نموده دست اسراف بمال پدر دراز کرده بودندی
و از کسب و حرفت اعراض کرده اوقات عزیز به بطالت و کسالت گذرانیدندی
پدر مهربان از فرط شفقت و مرحمت که لازم حال ابوت باشد فرزندان را
پند دادن آغاز نهاد و ابواب نصایح بی غرض مشتمل بر جوامع بیم و امید
بر ایشان بگشاد و فرمود که ای جوانان اگر قدر مالی که در حصول آن
رنج بسیار ترسیده نمی شناسید بمذهب خردمندان در آیید اما بباید دانست
که مال سرمایهٔ سعادت دنیا و آخرت تواند شد و هر چه جویند از مراتب
دوجهانی بوسیلهٔ مال بدست توان آورد و اهل عالم جویای یکی
از سه مرتبه باشند اول فراخی معیشت و سهولت اسباب آن و این
مطلوب جمعی باشد که همت ایشان بر نوشیدن و پوشیدن و استیفای
لذت نفس کوشیدن مقصور است دوم رفعت منزلت و ترقی در مرتبت
و طایفه که مقصد ایشان این بود ایشان اهل جاه و منصب باشند و بدین
مرتبه توان رسید الا بمال سوم یافتن ثواب آخرت و رسیدن به منازل
کرامت و گروهی که نظر بر این معنی دارند اهل نجات و درجات اند و حصول
این مرتبه نیز بمال حلال می تواند بود نعم المال الصالح چنانچه

پیر معنوی در کتاب مثنوی فرموده

بیت

نعم مال صالح گفتش رسول
مال را گر بہر دین باشی حمول

پس معلوم شد کہ ببرکت مال اکثر مطالب بدست آید و بدست آمدن
مال بے کسب و طلب محال می نماید و اگر کسے نادرا مال بے مشقت یابد
چوں در تحصیل آں محنتے نہ کشیدہ باشد ہر آئینہ قدر و قیمت آں ندانند
زود از دست بدہد پس روئے از کاہلی برتافتہ بجانب اکتساب میل
نماید و ہمیں حرفت تجارت کہ مدتہا از من مشاہدہ کردہ آید مشغول شود
پسر مہتر گفت اے پدر تو ما را بکسب می فرمائی و ایں منافی توکل است
و من بیقین می دانم کہ آنچہ از روئے مقدر شدہ ہرچند در طلب آں
جد و جہد نکنم بمن خواہد رسید و آنچہ روزی من نیست چنداں کہ
در جستجوی آں سعی نمایم فائدہ نخواہد داد۔

مثنوی

آنچہ نبا شد نہ رسد بے گماں
ہر چہ کہ روزی ست رسد در زماں

رنجش بیہودہ چہ باید کشید
پس زپے آنچہ نخواہد رسید

و من شنیدہ ام کہ بزرگے گفتہ است آنچہ روزی من بود ہرچند
از وے گریختم در من آویخت و آنچہ نصیب من نبود چنداں آنچہ

در روے آویختم از من گریخت پس اگر کسب کنیم و اگر نہ کنیم ہیچ وجہ

مصرع

نصیبۂ ازل از خود نمی تواں انداخت ؎

چنانچہ داستان آں دو پسر پادشاہ شاہد حال است کہ یکی را بے رنج گنج بدست افتاد و دیگرے با سیدآں خزانہ ملک و پادشاہی از دست بلا دپدر پر سید کہ چگونہ بودہ است آں حکایت پسر گفت در ولایت حلب پادشاہے بود کامگار و فرمانفرمائی عالی مقدار بسے انقلابات روزگار دیدہ و بسیار تغیرات لیل و نہار مشاہدہ کردہ او را دو پسر بود در غرقاب غرہ جوانی افتادہ و از نشاء شراب کامرانی سرخوش گشتہ پیوستہ بہ لہو ولعب مائل و بطرب و نشاط مشغول بودندے و نغمۂ ایں ترانہ از زبان چنگ و چغانہ استماع نمودندے۔ فرد۔

بعیش کوش کہ تا چشم میزنی برہم خزاں ہمی رسد و نو بہار میگذرد ؎

پادشاہ مرد عاقل و صاحب تجربہ بود و جواہر وافر و نقود نامحدود داشت بعد از مشاہدۂ اطوار فرزنداں ترسید کہ پس از روے آں اندوختہا را در معرض تلف اندا ختہ بر وجہ احتیاج بلکہ بیاد تاراج بر دہند و در حوالی آں شہر زاہدے بود پشت بر اسباب دنیا کردہ و رخ بہ تہیۂ زاد آخرت آوردہ۔

بیت

سوختۂ تاب تجلی شدہ   شیفتۂ حضرت مولی شدہ

بادشاہ را با وے الفتے و بہ نسبت وے زیادت عقیدتے بود
تمام اموال را جمع فرمودہ بجا وجہیکہ کسے بر آں اطلاع نیافت در صومعہ
وے دفن کرد و زاہد را وصیت فرمود کہ چوں دولت بیوفا و جاہ بے
بقا روے از فرزندان من برتابد و مہر جشمۂ اقبال کہ چوں سراب نمایشے
بیش ندارد بخاک ادبار نہان شدہ شود و فرزندان من کم بضاعت و محتاج گردند
ایشاں را ازاں گنج خبر دہد شاید کہ بعد از دیدن نکبت و کشیدن محنت
تنبیہی یافتہ آنرا بر وجہ مصلحت صرف نمایند و اسراف اتلاف انحراف ورزیدہ
جانب اعتدال مرعی دارند۔ زاہد وصیت شاہ قبول کرد و شاہ از برائے
صلاح حال درون قصری کہ داشت چاہے کہ ترتیب کردہ چناں فرمودہ
کہ خزانۂ آنجا مدفون می سازد و فرزندان را بہماں صاحب وقوف
گردانید کہ چوں صورت احتیاجے روے نماید اینجا ذخیرہ کلی کہ مدفون
نمودہ بود مخزون است و بعد ازیں حال باندک زمانے شاہ و زاہد ہر دو اجابت
دعوت حق نمودہ از جام کل نفس ذائقۃ الموت بیہوش افتادند

فرد

ہر آنکہ زاد بناچار بایدش نوشید   ز جام دہر مئے کل من علیہا فان

وآں گنج کہ در صومعہ زاہد مدفون بود دستور و مخفی ماندہ ہیچکس را بہ آں حال وقوف نیفتاد برادران بعد از وفات پدر بجہت مقاسمت ملک و مال بجنگ و جدال افتادند و برادر مہتر از سر قوت و شوکت غلبہ کردہ تمامی جہات بتصرف خویش گرفت و برادر خرد را مغموم و محروم بگذاشت بیچارہ از منصب سلطنت بے نصیب و از مال موروث بے بہرہ ماندہ با خود اندیشید کہ چوں آفتاب نعمت و حشمت روے بمغرب زوال نہاد و چرخ جفا پیشہ شیوۂ بیوفائی و بدمہری آشکارا کرد و بار دیگر روے بطلب دنیا آوردن و آزمودہ را باز آزمودن چہ نتیجہ دہد

مثنوی

جملۂ دنیا ز کہن تا بنو	چوں گذران است نیرزد بجو
مملکتے بہتر ازیں ساز کن	خوشتر ازیں حجرہ درے باز کن

ہیچ بہ از آں نیست کہ چوں گریبان دولت از قبضۂ اختیار بیروں شد دامن توکل و قناعت بچنگ آرم و رتبۂ درویشی را کہ سلطنت بے زوال است از دست ندہم۔ بیت

درویش را کہ گنج قناعت مسلم است — درویش نام دارد و سلطان عالم است

پس بدیں نیت از شہر بیروں آمد و با خود گفت فلاں زاہد دوستے پدر من بود و صلاح در آنست کہ روے بصومعۂ وے در آرم و بہ قدم وے

بطریق ریاضت راه عبادت بسپرم چوں بصومعهٔ زاہد رسید معلوم فرمود
کہ طوطی روح شریفش از قفس بدن بجانب ریاض فِی جَنَّةٍ عَالِيَةٍ طیران
نموده و صومعه از اں پیر روشن ضمیر خالی مانده ساعتے از اں حال اندوه
و ملال بر و غالب شده عاقبت ہماں موضع را جہت اقامت قبول کرده
از سر ارادت دراں بقعه مجاور گشت و در حوالی صومعه کاریزے بود کہ از
درون صومعه چاہے کنده بودند و بداں کاریز راہے کرده پیوسته آب از اں
کاریز بداں چاه آمدے و اہل صومعه آں را بکار بردندے و بداں غسل
و وضو ساختندے شاہزاده روزے دلو بچاه فرو گذاشت آو از آب نیامد
نیک احتیاط کرد در تہ چاه آب نبود متامل شد کہ آیا چہ حادث شده
کہ آب بدیں چاه نمی آید و اگر خللے کلی بچاه و کاریز یافته باشد و تمامے مدروس
شده دیگر دریں بقعه بود آں متعذر خواہد بود پس بجہت تحقیق ایں حال
بچاه فرو شد و اطراف و جوانب چاه و آب و در راه بنظر تدقیق مشاہده
می نمود ناگاه حفره بنظرش در آمد کہ از اتفاق درے خاک در راه آب
افتاده بود و مانع آمدن آب بچاه شده با خود گفت آیا ایں حفره بکجا
رود و ایں سوراخ از کجا سر بر کند پس آں سوراخ را کشاده تر گردانید
قدم درو نہاد ن ہماں بود و بر سر گنج بدر رسیدن ہماں شاہزاده
کہ آں مال بے حساب و نقود بیکراں بدید قدرے را سجدۂ شکر کرد و گفت اگر

مال بسیار و جواہر بے شمار است اما از نہج توکل و جادۂ قناعت عدول
نباید نمود و بقدر احتیاج صرف باید کرد۔ مصرع

تا بہ بینیم کہ از غیب چہ آید بظہور

از آنجا برادر مہتر در فرمانروائی متمکن شدہ پروائے رعیت و لشکر
نداشتے و بامید گنج موہوم کہ در قصر بد رخیال می بست ہر چہ بدست
آوردے تلف کردے از غایت نخوت و عظمت برادر خورد را تفقد نمی نمود
وازالفت او ننگ داشتے ناگاہ وے را دشمنے پدید آمد و بالشکر جرار
تیغ گذار قصد ولایت او کرد شاہزادہ خزانہ تہی و لشکر بے سامان و پریشان
حال یافتہ بداں موضع آمد پر نشان گنج دادہ تا بداں مال موفور سپاہ را
معمور سازد و لَا مُلْكَ اِلَّا بِالرِّجَالِ وَلَا رِجَالَ اِلَّا بِالْمَالِ۔ چندانکہ
سعی بیشتر کرد نشان گنج کمتر یافت و ہر چند جد و جہد زیادہ نمود از مقصود
مقصود محروم تر بود۔ بیت

بشنو ایں نکتہ و خود را ز غم آزادہ کنی
خون خوری گر طلب روزی ننہادہ کنی

وچوں بکلی از یافتن گنج نا امید شد بانواع حیل تمسک نمودہ لشکرے
ترتیب کرد و روئے بدفع خصم آوردہ از شہر بیروں آمد بعد ازانکہ از
جانبین صف جدال برآراستند و آتش قتال اشتعال از صف لشکر

یافت دشمن تیرے بمقتل شهزاده رسید و برجا سرد شد وازین جانب
نیز تیرے بینداختند و بادشاه بیگانه نیز کشته گشت و هر دو لشکر پریشان
و مهمل بماند نزدیک بود که آتش فتنه افروخته گردد و بشعله هرج و مرج اهالی
هر دو مملکت بسوخته شوند آخر الامر سرداران سپاه جمع شدند و باستصواب
یکدیگر از خاندان بادشاهی و دودمان فرمان دهی ملکے کریم طبع نیکوخصلت
جستند که شغل سلطنت و مهم مملکت بدو تفویض نمایند رائے مجموع بران
قرار گرفت که شهریار کامگار که فرق دولت او سزاوار تاج سرفرازی
و شعار سعادت او شایستهٔ خاتم جهانداری باشد همان شاهزادهٔ متوکل ست
کاردانان ممالک بر در صومعهٔ وے رفتند و ملک زاده بتعظیم و اجلال
هر چه تمامتر از کنج خمول ببارگاه قبول و از زاویهٔ عزلت بصدر مسند دولت
بردند و بمیامن توکل گنج پدر بدو رسید و مهم مملکت پدر بدو قرار گرفت
و این مثل بدان آوردم تا محقق شود که یافتن نصیب بسعی و کسب تعلقی
ندارد و اعتماد بر توکل فرمودن به ازان باشد که تکیه بر کسب کردن.

مثنوی

نیست کسبے از توکل خوب تر	چیست از تفویض خود محبوب تر
پس توکل کن ملرزان پا و دست	رزق تو بر تو ز تو عاشق تر است
گر ترا صبرے بدے رزق آمدی	خویش را چون عاشقان بر تو زدی

چون پسر این داستان باتمام رسانید پدر فرمود که آنچه گفتی محض صدق
وثواب است اما این عالم عالم وسائط واسباب است وسنت الٰہی
برین جاری شده که ظهور اکثر حالات این جهان به اسباب وابسته
باشد منفعت کسب از توکل زیاده است چه نفع توکل همین به متوکل میرسد
وبس نفع کسب از کاسب بدیگرے سرایت می کند و نفع رسانیدن
دلیل خیریت است که ـ خَیْرُ النَّاسِ مَنْ یَّنْفَعُ النَّاسَ ـ وکسیکه
قادر باشد بر آنکه نفع بدیگرے رساند حیف باشد که کاہلی ورزد و از
دیگرے نفع گیرد تو قصهٔ آن مرد نشنیده که بعد از مشاهدهٔ حال باز و کلاغ
سبب را بر طرف نهاد و بدان سبب عتاب الٰہی بدو رسید پسر پرسید که چگونه
بوده است آن ـ حکایت پدر گفت آورده اند که درویشے در بیشه می گذشت
ودر آثار رحمت و اطوار قدرت اندیشه می فرمود ناگاه شهبازے تیز پرید
قدرے گوشت در چنگال گرفته گرد درختے پرواز می کرد و باہتزاز تمام
بر حوالی آن طواف می فرمود مرد ازین معنے متعجب شده زمانے
به نظاره بایستاد کلاغے بے بال و پر دید در آن آشیانه افتاده و آن
باز پاره پاره گوشت جدا می کرد و بقدر حوصلهٔ کلاغ بے بال و پر در
دهنش می نهاد و مرد گفت سبحان الله عنایت الٰہی و رحمت نامتناہی نگر
که کلاغ بے پر و بال را که نه قوت طیران دارد و نه شوکت جولان در گوشه

این آشیانہ بے روزی نمی گذارد۔

مثنوی

ادیم زمین سفرہ عام اوست   بریں خوان یغما چہ دشمن چہ دوست

چنان پہن خوانِ کرم گسترد   کہ سیمرغ در قاف روزی خورد

پس من کہ پیوستہ در طلب روزی از پاے نمی نشینم و سر در بیابان حرص نہادہ بہر حیلہ نانے بدست می آرم ہر آئینہ از ضعف یقین و سستی اعتقاد خواہد بود۔

مثنوی

ضامن روزی شدہ روزی رسان   چند بہر سوے دوم چون خسان

از دل خورسند بہ آرم نفس   کانچہ رسد بہرہ ہمانست و بس

آں بہ کہ بعد ازیں سر بقراعت بزانوے عزلت نہم و خط بطالت بر صفحۂ کسب و حرفت کشم۔ مصرع

اَلرِّزْقُ عَلَی اللّٰہِ تَبَارَکَ وَتَعَالٰی

آنگہ دست از اسباب دنیوی شستہ در گوشۂ نشست و دل بے دغل در عنایت بے غایت مسبب الاسباب بست۔ مصرع

دل در سبب مبند و مسبب رہا مکن

سہ شبانہ روز در زاویۂ عزلت قرار گرفت و از ہیچ ممر فتوحے روئے نمود

وہر ساعتے نحیف تر و ضعیف تر می شد عاقبت ضعف رو بے بقوت نہاد و مرد زاہد قوی ضعیف شد و از ادائے مراسم طاعت و عبادت باز ماند حق تعالیٰ بپیغمبر آں زمان را نزدیک وے فرستاد و بعتابے تمام پیغام داد کہ اے بندہ من مدار ایں عالم بر اسباب و وسائط نہادہ ام اگرچہ قدرت من بے سبب مہم می تواند ساخت امّا حکمت من اقتضائے آں کردہ کہ اکثر مہمات بہ سببہا ساختہ و پرداختہ گردد و بدیں سبب قاعدہ افادہ و استفادہ تمہید باید پس اگر تو سبب فائدہ دیگرے تو انی شد بہتر از آں باشد کہ بہ سبب دیگرے فائدہ باید گرفت۔

فرد

چو باز باش کہ صیدے کنی و لقمہ دہی ۔۔۔ طفیل خوارہ مشو چوں کلاغ بے پروبال

و ایں مثل بداں آوردم تا بدانی کہ بیچ کس را رفع حجب اسباب میسر نیست و توکل پسندیدہ آنست کہ با وجود مشاہدۂ اسباب در مقام توکل ثابت باشد تا از فیض الکاسب حبیب اللہ بہرہ مند بود و بزرگے فرمودہ است کہ کسبے می کن تا کاہل نشوی و روزی از خدا می داں تا کافر نشوی

مثنوی

از توکل در سبب کاہل مشو ۔۔۔ رمز الکاسب حبیب اللہ شنو

گر توکل می کنی در کار کن ۔۔۔ کسب کن پس تکیہ بر جبار کن

پسر دیگر سخن آغاز کرد کہ اے پدر مارا قوت توکل کلی نیست پس از کسبے
چارہ نباشد و چوں بکسب اشتغال کنیم خداوند تعالی از خزانہ غیب
مالے و منالے روزی ما گرداند با آں چہ باید کرد پدر گفت مال جمع
کردن آسان است و نگاہ داشتن و ازاں فائدہ گرفتن دشوار و چوں
کسے را مالے بدست آید دو صورت از لوازم باید شناخت یکے آنکہ محافظت
آں بروجہے باید نمود کہ از تلف و تاراج ایمن توانند بود و دست دزدان ور اہزن
و کیسہ براں کوتاہ ماند کہ زر را دوست بسیار است و زردار را دشمن
بے شمار۔ بیت

چرخ نہ بر بید رماں میزند | قافلۂ محتشماں میزند

دوم آنکہ از مراخ آں فائدہ باید گرفت و اصل المال را تلف نباید کرد
چہ اگر ہمہ از سرمایہ بکار برند و لبود آں قناعت نہ کنند اندک فرصتے
راہ گرد فنا ازاں برآید۔

مثنوی

ہر آں بحر کالے نیابد بوے | باندک زمانے شود خشک پے
گر از کوہ گیری نہی بجائے | سرانجام کوہ اندر آید زپائے

ہر کرا دخلے نباشد و دائم خرچ کند با خرچش زیادہ از دخل باشد عاقبت الامر
در ورطۂ احتیاج افتد و لیکن کہ کارش بہلاکت انجامد چنانچہ آں موش تلف کارکہ خود را

ازغم ہلاک گردانید کہ پرسید کہ چگونہ بودہ است آں۔ لنار

حکایت۔ پدر گفت آوردہ اند کہ دہقانے جہت ذخیرہ مقدارے غلّہ

بانبارے نہادہ بود و ابواب تصرف دراں مسدود گردانیدہ تا روزیکہ

احتیاج بغایت و ضرورت بنہایت رسد ازاں فائدہ تواں گرفت قضارا

موشے کہ از غایت شرہ خواستے کہ دانہ از خرمن ماہ زدود و خوشۂ پروین از

مزرعۂ آسمان بچنگال حرص در رباید در حوالی آں منزل خانہ و در جوار آں انبار

آشیانہ داشت پیوستہ در زیر زمین از ہر طرف نقبے زدے و بدندان غارا شگاف

از ہر جانب حفرے بریدے تا گاہ سر حفرہ از میانۂ غلّہ بیروں آمد و از سقف خانش

دانہای گندم چوں شہاب ثاقب از آسمان ریزاں گشت متوش دید کہ وعدۂ وفی

السّماء رزقکم بوفا انجامید و نکتۂ التمسوا الرزق فی خبایا الارض روشن شدہ

بظہور ایں نعمت مواجب شکر بتقدیم رسانید و بحصول آں جواہر قیمتی ثروتے

تمام حاصل کردہ نخوت قارونی و رعونت فرعونی آغاز نہاد و باندک فرصتے

موشاں محلہ از مضمون آں حال خبر دار شدہ در ملازمت او کمر خدمتگاری بستند

بیت

ایں دغل دوستاں کہ می بینی ‌ ‌ ‌ ‌ مگسانند گرد شیرینی

دوستاں نوالہ و حریفاں پیالہ بروئے جمع آمدند و چنانچہ عادت ایشاں

باشد طرح تملّق انگندہ سخن جز بمراد دل و ہوائے طبع او

نگفتندے وزبان جز بمدح وثنا وشکر ودعائے انگشنا وندے واو نیز دیوانہ وار زبان بلاف وگزاف ودست بانلاف کشادہ بتصور آنکہ غلہ انحا غایتے نخواہد داشت وپیوستہ گندم ازاں سوراخ ریزاں رواں خواہد بود ہر روز مقدارے کثیر ازاں بر مصاحبان صرف کردے وملاحظہ نہایت نانمودہ از خیال امروز بفکر فردانہ پرداختے۔

مصرع

ساقیا امروز می نوشیم فردا را کہ دید

دراں اوقات کہ موشاں دراں گوشۂ خلوت بعشرت مشغول بودند دستبرد قحط وتنگ سالی خلق را از پائے درآوردہ بود وآتش گرسنگی در سینۂ جگر سوختگاں بے مایہ برافروختہ در ہر جانب جائے بنانے مبدل ونمود وکسے التفات نمی کرد ودر ہر متاع خانہ بنانے می فروختند کسے نمی خرید

مثنوی

ہر کرا دید از نان بودے ہوس قرص مہ خور بر آسماں دیدی وبس

گشتہ زان تنگی جہانے تنگ دل گرسنہ نالان وسیراں سنگدل

موش مغرور بساط ناز ونعمت گستردہ نہ از قحط سال خبر داشت ونہ بر تنگی سال مطلع بود چوں روزے چند برآمد دہقان را کار بجان وکارد باستخواں رسید۔ ورخانہ بکشاد۔ دید کہ نقصان تمام بداں غلہ راہ یافتہ آہ سرد

از دل گرم برکشید و بر فوات آن تاسف بسیار خورده با خود گفت
بے جزع کردن در قضیه که تدارک آن از حیز امکان خارج باشد طریق خردمند
نیست حالا بقیه غله که درین خانه است جمع کردن و بموضع دیگر نقل فرمودن
اصوب می نماید پس دهقان با خراج آن جز و یکه مانده بود اشتغال نمود د
دران محل موشے که خود را صاحب آن خانه و مهتر آن کاشانه می پنداشت
در خواب بود و موشان دیگر از غایت حرص و آز آواز پاے دهقان و
صداے آمد و شد بر زبر سر الیشان نمی شنیدند درمیانه موشے نیز هوش
این صورت را فهم کرده جهت تحقیق آن بالاے بر آمده از راه روزنه کیفیت
واقع مشاهده نمود فی الحال بزیر آمد و مضمون قصه با یاران گفته خود را
از آن سوراخ بیرون افگند و الیشان نیز هر یک بگوشه بیرون رفتند و ولی
نعمت را تنها گذاشتند۔

مثنوی

همه یار نواز بهر تر اشند | پے لقمه هوادار تو باشند
چو مالت کاهد انیهر تو کاهند | زیانت بهر سود خویش خواهند
ازین مشتے رفیقان ریائی | بهر بدان بهتر است از آشنائی

روز دیگر که موش سر از بالین آسایش برداشت چندانکه چپ و راست
احتیاط کرد از یاران کسے ندید و هر چند از پیش و پس بیشتر تفحص نمود

اثر مصاحبان کمتر یافت فغان درگرفت و گفت۔

بیت

یاران کہ بودہ اند ندانم کجا شدند آیا چہ حال بود کہ از ما جدا شدند

پس بجہت تحقیق احوال ایشاں بعد از مدتے متمادی کہ عزلت اختیار کردہ بود واز گوشۂ کاشانہ بیروں آمد بہ لائے منزلے کہ ازاں جا غلہ فرو می ریخت بر آمد اثرے نیافت چوں بر پریشانی و تنگی و گرانی اطلاع یافت با ضطراب تمام سوئے خانہ رواں شد تا ذخیرہ کہ وارد در محافظت آں غایت سعی بجائے آرد چوں بخانہ رسید نیز از غلہ اثرے ندید واز اں سوراخ با نبار خانہ درآمد آں مقدار خوردنی کہ قوت یک شبہ را شاید موجود نہ بود طاقتش طاق گشتہ بدست اضطراب گریبان چاک زدن گرفت و چنداں سر سودا را بر زمین زد کہ مغزش پریشان شد و لشوشی تلف کاری در ورطۂ ہلاکت خاکساری افتاد و ایں مثل را فائدہ آنست کہ خرچ آدمی باید کہ فراخور دخل باشد و سرمایہ کہ دارد از سود آں منتفع گردد بر وجہیکہ نقصان براس المال نرسد (اصل مال) آنرا محافظت نماید۔

بیت

بدخل و خرچ خود ہر دم نظر کن ۞ چو دخلت نیست خرچ آہستہ تر کن

وچوں پدر را از اختتام این داستان پرداخت پسر خود دختر برخاست و دیباچہ سخن را بجواہر دعا و ثنائے پدر بیارا است و گفت اے پدر بعد ازاں کہ کسے مال خود را محافظت بر قاعدہ نمود و ازاں سود ے تمام گرفت آں سود چگونہ خرچ کند پدر فرمود کہ طریق اعتدال در ہمہ چیز ستودہ است خصوصًا در باب معاش پس خداوند مال را باید کہ بعد از حصول فائدہ و قاعدہ دیگر رعایت کنید یکے آنکہ از اسراف و اخراجات ناموجہ اجتناب نماید تا پشیمانی بار نیاورد و مردم زبان طعن بروکشایند و فی الحقیقت اتلاف مال و اسراف در خرچ از وسوسہ شیطان است

اِنَّ الْمُبَذِّرِيْنَ كَانُوْٓا اِخْوَانَ الشَّيٰطِيْنِ

مثنوی

ہست بر مردم عالی گہر | بخل ز اسراف پسندیدہ تر
گرچہ عطا در ہمہ جا دلکش است | ہرچہ بہنجار بود آن خوش است

دوم باید کہ از بدنامی بخل و دعار امساک احتراز نماید کہ مرد بخیل در دین و دنیا بدنام بود و دنیا دار ممسک ہمہ وقت مطعون و دشمن کام بود و مال بخیل در عاقبت ہدف تیر تاراج و تلف شود چنانچہ مثلاً حوض بزرگ کہ پیوستہ از چند جوئے آب در وے آید و باندازہ مدخل مخرجی نداشتہ باشد ہر آئینہ از ہر طرفے راہ جوید و از ہر گوشہ بیروں بر آید

بسیار

بخل

دیوار وے افتد و آخر الامر بداں رسد کہ بیکبارگی از خوض نابود و ویران
شدہ آبہا در اطراف و جوانب پراگندہ گردد و لبشر مال البخیل بحادث
او وارث انجامد قطعہ

مال کز وے بخیل بہرہ نیافت — دست تاراج داد بر باد ش
یا بوارث رسد و گاہے — جز بنفرین نمی کند یادش

چوں پسراں نصائح پدر شنیدند و منافع سخنان او نیک بشناختند
ہر یک حرفتے اختیار نمودہ دست بکارے زدند و برادر مہتر ایشاں رشتے
بتجارت و سفر دور دست پیش گرفت یا وے دو گاو بارکش بودند
نور گردوں با قوت ایشاں طاقت و مقاومت ندا شتے و شیر فلک
از صولت و صلابت آنہا چوں گربہ بلا ناخن ہیبت در پنجہ اضطراب نہاں
کردے۔ بیت

بجثہ چو فیل و بہ حملہ چو شیر — بدیدن دلاور برفتن دلیر

یکے راشتزبہ نام و دیگرے را مندبہ و خواجہ تاجر پیوستہ ایشاں را
تربیت کردے و بخود تعہد حال ایشاں نمودے امّا چوں مدّت سفر
دیر کشید و راہہائے دور قطع کردند فتورے باحوال ایشاں راہ
یافتہ و اثر ضعف بر ناصیۂ حال ایشاں ظاہر شد قضارا در اثنائے راہ
خلابے پیش آمد و شنزبہ دراں بماند خواجہ بفرمود تا بحیلتے تمام خلابے

~~پیش آمد و شنزبه درآن میان در خلابی فروماند بحیلت تمام~~ اورا بیرون آوردند
وچون طاقت حرکت نداشت یکی را بمزد گرفته برای تعهد او نامزد کرد
ومقرر شد که چون قوتی گیرد اورا بکاروان رساند مزدور یک دو روز
در میان بیابان مانده از تنهائی ملول شد و شنزبه را گذاشته خبر
فوت او بخواجه رسانید ودران منزل شنزبه از غایت کوفتگی و مفارقت
شنزبه در گذشت اما شنزبه را باندک مدتی قوت حرکت
پدید آمده در طلب چرا خور بهر طرفی می پوئید تا بمرغزاری رسید
بانواع ریاحین آراسته و بگونه گونه ریحانها پیراسته رضوان از رشک
آن روضه انگشت غیرت گزیده وآسمان بر نظارهٔ آن دیدهٔ حیرت
گشاده. فرد

از گل و سبزهٔ تو خاستهٔ آب روان　　　چشم بد دور تو گوئی که بهشت دگر است

شنزبه آن منزل خوش آمد و رخت اقامت در ساحت آن
مرغزار فرو گرفت و چون یک چندی بی بند تکلیف و قید تکلف در ساحت میدان
آن مرغزار بچرید و در آن هوای روح بخش دلگشا بمراد دل گذرانید
بغایت قوی جثه و فربه گشت لذت آسایش و ذوق آرامش اورا
بر آن داشت که بنشاطی پیرایه وخطی تمام نعرهای بلند کرد و در حوالی
آن مرغزار شیری بودی با صولت و هزبری در غایت شوکت

وحوش بسیار در خدمت وکمر بسته وسباع بے شمار سر متابعت بر خط
فرمان او نہادہ وشیر از غرور جوانی وقوت حکومت وکامرانی وکثرت خدم
وبسیاری حشم کسے را از خود بزرگ تر تصور نہ کردی وبہ تیز حملہ وفیل
قوی جثہ را در نظر نیاوردے وہرگز نہ گاؤ دیدہ بود ونہ آواز او شنیدہ
چون بانگ شنزبہ باو رسید بغایت ہراسان شد واز ترس آنکہ سباع
ندانند کہ ہراس راہ یافتہ بہیچ جانب حرکت نمی کرد وبرجائے ساکن می بود
ودر حشم او دو شغال محتال بودند یکے را کلیلہ نام ودیگرے را دمنہ وایں
ہر دو بذہن وذکا شہرتے تمام داشتند اما دمنہ بہ رگ تنش تیز بود ودر
طلب جاہ وناموس حریص تر ودمنہ بفراست از شیر دریافت کہ خوفے برو
مستولی شدہ واز نامردی دل مشغول دارد وبا کلیلہ گفت در حال ملک
چہ گوئی کہ نشاط حرکت چرا گذاشتہ است وبریکجائے قرار گرفتہ۔

بیت

آثار ملالت از جبینش ۔۔۔ دادہ خبر از دل حزینش۔

کلیلہ جواب داد کہ ترا ایں سوال چہ کار وبا گفتن ایں سخن چہ نسبت ہیچ
تو از کجا سخن سر مملکت از کجا۔ وبردرگاہ ایں ملک طعمہ می یابیم ودر سایۂ
دولتش بآسایش روزگار میگذاریم ہمیں بسندہ کن واز تفتیش اسرار
ملوک وتحقیق احوال ایشان درگذر چہ ما از اں طبقہ نیستم کہ

بخدمت سلاطین مشرف توانیم شد یا سخن ما را نزدیک پادشاہان محل استماع توانند بود و بس ذکر ایشان کردن تکلف باشد و ہر کہ بتکلف کارے کند کہ سزائے آں نباشد بدواں رسد کہ بوزنہ رسید دمنہ پرسید کہ چگونہ بودہ است آں حکایت کلیلہ گفت آوردہ اند کہ بوزنہ درودگرے را دید بر چوبے نشستہ و آنرا می برید و دو میخ داشت یکے را بر شگاف چوب فرو کوفتے تا بریدن آں آسان گشتے و راہ آمد و شد بر ارہ گشادہ شدے و چوں شگاف از حد معین در گذشتے دیگرے بکوفتے و میخ پیشینہ بر آوردے و بریں منوال عمل می نمود و بوزنہ تفرج می کرد ناگاہ درودگر در اثنائے کار بحاجتے برخاست بوزنہ چوں جائے خالی دید فی الحال بر چوب نشست و ازاں جانب کہ بریدہ بود پائے او بشگاف چوب فرو رفت بوزنہ آں میخ را کہ در پیشکار بود قبل ازاں کہ آں دیگری فرو کوبد از شگاف چوب بر کشید و چوں میخ از شگاف کشیدہ شد فی الحال ہر دو شق چوب بہم پیوستہ شد و پائے بوزنہ درمیان چوب محکم بماند مسکین بوزنہ از درد رنجور شدہ می نالید و می گفت۔

بیت

آں بہ کہ ہر کسے بجہان کار خود کند　　　واں کس کہ کار خود نہ کند نیک بد کند

کار من میوہ چیدن است نہ ارہ کشیدن و پیشۂ من تماشائے بیشہ

است نہ زدن تبر و تیشہ ع آنرا کہ چناں کند چنیں آید پیش ؛ بوزنہ با خود دریں گفتگو بود کہ درود گر باز آمد و او را و ستبر دی بہ سزا نمود و کار بوزنہ بداں فضولے بہلاکت انجامید و ازینجا گفتہ اند ۔ مصرع کار بوزینہ نیست نجاری ؛ و ایں مثل بداں آوردم تا بدانی کہ ہر کس را کار خود باید کرد و قدم از اندازۂ بیروں نباید نہاد ۔ وَلِکُلٍّ عَمَلٍ رِّجَالٌ ۔ و چہ زیبا گفتہ اند

بیت

مثلے یاد دارم از بارے ۔ کار ہر مرد و مرد ہر کارے

ایں کار کہ نہ کار تست فروگذار و اندک طعمۂ قوتے کہ می رسد غنیمت شمارد ۔ دمنہ گفت ہر کہ بملوک تقرب جوید برائے طعمہ و قوت نباید چہ شکم بہر جائے و بہر چیزے پر شود بلکہ فائدہ ملازمت ملوک یافتن منصب عالی باشد تا دوستاں حال و دستاں را تواند بہ لطف نواختن و مہم دشمناں را بقہر ساختن و ہر کہ ہمت او بطعمہ سر فرود آرد از شمار بہائم است چوں سگ گرسنہ کہ با استخوانے شاد شود دگر بہ خبیث طبع کہ بنان پارۂ خوشنود گردد و من دیدہ ام کہ شیر اگر خرگوشے شکار کند چوں گورے بیند دست از و باز داشتہ روئے بصید گور آورد ۔ فرد

ہمت بلند دار کہ نزدِ خدا و خلق ۔ باشد بقدر ہمت تو اعتبار تو

و ہر کہ درجۂ بلند یافت اگرچہ چوں گل کوتاہ زندگانی باشد خردمنداں

بسبب ذکر جمیل او را در از عمر شمرند و آنکه بدنات دو دن ہمتی سر فرود آرند و چوں برگ نارد گرچہ دیر بپاید نزدیک اہل فضل اعتبارے نیابد و از و حسابے برنگیرند۔ فرد

سعدیا مرد نکو نام نمیرد ہرگز مردہ آنست کہ نامش بہ نکوئی نبرند

کلیلہ گفت طلب مراتب و مناصب از جمعی نیکو آید کہ بشرف نسب و فضیلت ادب و بزرگ زادگی استعداد و استحقاق آں داشتہ باشند واما ازیں طبقہ نیستیم کہ مرا تبہاے بزرگ را شایستہ باشیم و در طلب آں قدم سعی تواں نیم زد۔ فرد

خیال حوصلۂ بحر می پزم ہیہات چہاست در سر ایں قطرۂ محال اندیش

دمنہ گفت دست مایۂ بزرگی عقل وادب است نہ اصل و نسب ہر کہ عقل صافی و خرد کامل دارد خویشتن را از پایۂ خسیس بمرتبۂ شریف رساند و ہر کرا راے ضعیف و عقل نحیف باشد خود را از درجۂ عالی بمرتبۂ ادنیٰ اندازد

قطعہ

بہ پیشکاری عقل شریف و رای درست تواں کمند تصرف بر آسماں افگند

اگر نہ دیدۂ دل برکشا بداز ہمت نظر بسوے معالی نمی تواں افگند

وبزرگاں گفتہ اند کہ ترقی بر درجات شرف بزحمت بسیار دست دہد و تنزل از مرتبۂ عزت باندک کلفتے میسر گردد چنانکہ سنگ گراں بمشقت

بسیار از زمین بر دوش تواں کشد و باندک اشارتے بر زمین تواں انداخت و بواسطۂ این ست کہ جز مرد بلند ہمت کہ تحمل محنت داشتہ باشد کسے دیگر بکسب معالی رغبت نمی تواند نمود۔ فرد

تا نہی بر عشق و رزاں نرسید جان من　　شیر مرداں بلا کش بادر یغ و غا نہند

ہر کہ آسائش اَلْحَلُولُ رَاحَۃٌ طلبد دست از آبروے شستہ دایم الوقت در زاویۂ خواری و ناکامی منزوی خواہد بود و آنکہ از خارستان اَلتَّعَبُ رَاحَۃٌ اندیشہ اندک فرصتے را گل مراد چیدہ در چمن عزت بر مسند عشرت خواہد نشست۔ قطعہ

تا غم نخوردو در نبفزود قدر مرد　　تا لعل خوں نکرد جگر قیمتے نیافت

از نامہ سعادت خود مرد راہرو　　بے داغ محنتے ورقے دولتے نیافت

مگر تو داستان آں دو رفیق کہ یکے بواسطۂ تحمل رنج و عنا بذروۂ پادشاہی رسیدہ و دیگرے بسبب کاہلی و تن آسانی در حضیض احتیاج و پریشانی بماند نشنیدہ گفت کہ چگونہ بودہ است آں حکایت۔ دمنہ گفت دو رفیق کہ یکے سالم نام داشت و دیگرے غانم در راہے سیر فتند و ہمرا فقت یکدیگر منازل و مراحل قطع میکردند۔ گذر ایشاں بر دامن کوہے افتاد از تلاطم اش با سبز خنگ فلک عناں در عناں داشتے و کمرش با سطح مستطفہ البروج رکاب در رکاب بستے و در پایے آں کوہ چشمۂ آب بود بصفاچو

رخسارۂ تازہ رویان گلعذار و بہ حلاوت چون سخن شکرلبان شیرین گفتار و در پیش چشمۂ حوضے بزرگ ساختند و گرداگرد آن درختان سایہ دار سر در سر آوردہ۔

نظم

زیکسو شاخ ریحان بر دمیدہ ۔۔۔ ز دیگر سو درختان سر کشیدہ

بپائے سرو سنبل در فتادہ ۔۔۔ بنفشہ پیش سوسن سر نہادہ

القصہ آن دو رفیق از بادیۂ ہولناک بدان سر منزل پاک رسیدند و چون جائے خوش و ماوائے دلکش دیدند ہمانجا برسم آسائش قرار گرفتند و لبعد از آسودگی براطراف و جوانب حوض و چشمہ گذرے میکردند و از ہر سو نظرے می افگندند ناگاہ برکنار حوض از آن سو کہ آب می آمد سنگے سفید دیدند و خطے سبز کہ چنہ نقلم قدرت بر صفحۂ حکمت رقمے چنان نتوان کشید بر روئے او نوشتہ کہ اے مسافر این منزل را بشرف نزول مشرف ساختی بدان کہ ما نزل مہمان بہترین وجہے ساختہ ایم و ما شدہ فائدہ بخوب ترین نوعے پرداختہ و لے شرط آنست کہ از سر گذشتہ پائے درین چشمہ نہی و از خطر گرداب و ہول غرقاب اندیشہ نہ نمودہ خود را بہر نوع کہ توانی بکنار انداز ی شیرے کہ از سنگ تراشیدہ در پایان کوہ نہادہ اند آنرا بدوش کشتی و بے تعلل بیک دویدن خود را ببالائے کوہ رسانی و از نہیب سباع جان شکار کہ پیش آید و شوکت خارہائے جگر دوز کہ دامنگیر شود انکار

نمائی کہ چوں راہ بر آید و رخت مقصود بر آید۔ رباعی

تا زہ نہ رود کسے بمنزل نرسد　　تا جاں نکند بعالم دل نرسد
گر جملہ جہاں بگیرد انوار قبول　　یک شعشۂ خور بہ مرد کاہل نرسد

بعد از وقوف بر مضمون آں خط غانم روئے بسالم کرد و گفت اے
برادر بیا تا بقدم مجاہدہ ایں میدان مخاطرہ بپیمائیم و جہت وقوف بر کماہی
ایں طلسم انچہ امکان سعی باشد نمائیم۔ فرد

یا بامراد بر سر گردوں نہیم پائے　　یا مردوار در سر ہمت کنیم سر

سالم گفت اے یار عزیز بمجرد دیدن خطیکہ راقم آں معلوم و حقیقت آں
مفہوم نباشد مرتکب خطر عظیم شدن و بتصور فائدہ وہمی منفعتے خیالی
خود را در مہلکۂ بزرگ انداختن دلیل جہل ست ہیچ عاقل زہر بہ یقین و
تریاک بگمان نخورد و ہیچ خردمند محنت نقد برائے راحت نسیہ قبول نکند

فرد

نیست برابر بہ نزد مردم دانا　　یک دمہ غم با ہزار سالہ تنعم

غانم فرمود کہ اے رفیق مشفق ہوس استراحت مقدمۂ خست و دنائت
است و ارتکاب مخاطرہ نشانۂ دولت و عزت۔ قطعہ

ہر کہ آسودگی و راحت جست　　دل خود را ز بخت شاد نکرد
وانکہ ترسید از جفائے خمار　　قدح بادۂ مراد نہ خورد

سر مر دبلند ہمّت بگوشہ وتوشہ فرونیا یدوتا پا یہ بلند بدست نیارد واز پائے طلب نہ نشیند گل طرب بے خار تعب نتواں چید و در گنج مراد جز بکلید رنج نتواں کشادومرا پائے ہمّت عنان گرفتہ بسر کوہ خواہد کشید و از گرداب بلا وتحمل بار عنان نخواہم اندیشید۔

فرد

گر در طلبش مارا رنجے برسد شاید ‌‌ ‌ ‌ چوں عشق حرم باشد سہل ست بیابانہا

سالم گفت بوئے بہار دولت با غوغہائے خزاں نکبت در نتواں ساخت فاما در راہے قدم زدن کہ پایاں ندارد و در بحرے سیاحت نمودن ساحلش پدید نیست از طریق خردمندی دور می نماید و ہرکہ در کارے شروع کند باید کہ چنانکہ مدخلش را دانستہ مخرجش را نیز بیند و از آغاز مہم نظر بانجام انداختہ ضرر و نفع آنرا بمیزان عقل بسنجد تا رنج بیہودہ نکشیدہ باشد و نقد عمر عزیز را برباد فنا بر ندادہ۔

مثنوی

تا نکنی جائے قدم استوار ‌ ‌ ‌ ‌ پائے منہ در طلب ہیچ کار

در ہمہ کارے کہ در آں الخشت ‌ ‌ ‌ ‌ رخنۂ بیروں شدنش کن درست

شاید ایں خط براۓ سحر یہ نوشتہ باشد و ایں سنگ برائے استہزا و بازی کشیدہ و ایں چشمہ گردابے باشد کہ آشنائی بکنار نتواں آمد و اگر نجات از و

میسر گردد و ممکن که وزن شیر سنگی بمشابہ باشد کہ بر دوش نتوان کشید
واگر آں نیز وجود گیرد ممکن است کہ بیک دو بدن لبر کوہ نتوان رسید
واگر ایں ہمہ بجا آوردہ شود ہیچ معلوم نیست کہ نتیجہ چہ خواہد بود من باری
دریں معاملہ ہمراہ نیستم و ترا نیز اقدام دریں کار منع می کنم غانم گفت
ازیں سخن درگذر کہ من بقول کسے از عزیمت خود برنہ گردم و عقدے
کہ بستہ ام بوسوسۂ شَیَاطِیْنِ الْاِنْسِ وَالْجِنِّ نشکنم و من می دانم کہ تو قوت
ہمراہی نداری و مرافقت نخواہی کرد بارے تماشا نظارہ می کن و بدعا
دنیا زمندی مددے میدہ۔

فرد

دانم کہ ترا قوتِ می خوردن نیست بارے بتماشا گہ مستاں آئی

سالم دانست کہ او در مہم خود بیجہت است گفت اے برادر می بینم کہ
بہ سخن من ممتنع نمی شوی و ترک ایں کار ناکردنی نمی کنی و من طاقتِ مشاہدۂ
ایں حالت ندارم و تفرج کارے کہ ملائم طبع و مقبول دل من نیست
نمی توانم صلاح دراں دیدہ ام مصرع

بیروں کشیدہ باید ازیں رخت خویش

پس یارے کہ داشت بدرِ آں علم نہادہ یار خود را وداع کرد و روے
بماہ آورد غانم دلی از شکستہ بہ آب چشم آمد و گفت۔

فرد

در بحر محیط غوطہ خواہم خوردن　　یا غرقہ شدن یا گہرے آوردن

پس دامن عزم بر کمر ہمت استوار کردہ قدم در چشمہ نہاد۔ فرد

آں چشمہ نبود بلکہ دریائے نمود　　کالجا خود را بصورت چشمہ نمود

غانم دانست کہ آں چشمۂ گرداب بلاست اما دل قوی داشتہ بآشنائی یقین بساحل نجات رسید و بکنار آب آمدہ نفس راست کردہ شیر سنگی را بقوت و تمکین بر پشت کشید و ہزار گونہ رحمت را قبول نمودہ بیک دو یدن خود را بسر کوہ رسانید دران طرف کوہ شہرے بزرگ دید با ہوائے خوش و فضائے دلکش۔ بیت۔

شہرے چو بہشت از نکوئی　　چوں باغ ارم بتازہ روئی

غانم بالائے کوہ قرار گرفتہ بجانب شہر نظر می کرد کہ ناگاہ ازاں شہر سنگے آوازے بصلابت بر آمد چنانچہ لرزہ در کوہ صحرا افتاد و آں ... صدا بشہر رسیدہ مردم بسیار از یمین و یسار بیروں آمدند و روئے بکوہ نہادہ متوجہ غانم گشتند غانم بدیدۂ حیرت می نگریست و از ہجوم خلائق تعجب می نمود کہ ناگاہ جمعے اعیان و اشراف رسید و رسم دعا و شرط ثنا بجا آوردند و بالتماس تمام او را بمرکبے راہوار سوار کردہ بجانب شہر بردند و سر و تن وے بگلاب و کافور شستہ خلعتہائے پادشاہانہ پوشانیدند

وباعزاز واکرام تمام در مام سلطنت آں ولایت بکف کفایت او باز دادند غانم از کیفیت آں حال سوال کرده بریں منوال جواب شنید که حکما دریں چشمه که دیده طلسمے ساخته اند آں شیر سنگین را بانواع تفکر و تامل بالملاحظه طلوع درجات ونظرات وثوابت وسیارات پرداخته و ہرچند وقت عزیزی را درخاطر آید که بر چشمه گذشتند وشیر را برداشتند بیالائے کوه برآید ہر آئینه آں حال در زمانے وجود خواہد گرفت که بادشاه ایں شہر را اجل رسیده باشد پس شیر بآواز آید و صدائے او بشہر رسیده مردم بیروں آیند و او را بپادشاہی بر داشتند و در سایه عدالتش بآسایش روزگار بگذرانند تا آں زمان که نوبت او نیز بسر آید۔

مصرع

یکے چوں رود دیگر آید بجائے

وچوں بحکم الٰہی آفتاب حیات حاکم ایں ولایت در آفق فوات غروب کند مقارن حال ستاره حشمت آں صاحب دولت از ذروهٔ آں کوه طلوع نماید و مدتہای متمادی شده که ایں قاعده بریں دستور که مذکور شد استمرار یافته ونوامروز بادشاه ایں شہر و فرمانروائے ایں دہری۔ مصرع

ملک آں تست فرماں فرمائے ہرچه خواہی

غانم دانست کہ کشیدن آں ہمہ محنتہا تبقاضائے دولت بودہ۔ فرد

دولت چو بہ پیش کارے آید ہر کار چناں کند کہ شاید

وایں مثل برائے آں آوردم تا بدانی کہ نوش نازو نعمت بے نیش آزار و محنت نیست و ہر کرا سودائے سرفرازی پدید آید با کمال ہر سفلہ نخواہد شد و بمرتبۂ دنی و پایۂ دوں قانع نخواہد گشت و من تا درجۂ تقرب شیر حاصل نہ کنم و در زمرۂ مقربان حضرتش داخل نہ گردم سر بہ بالین فراغت نخواہم نہاد و پائے بر بستر استراحت و راز نخواہم کرد کلیلہ گفت کلید ایں در از کجا بچنگ آوردہ و اندیشۂ دخل دریں مہم چگونہ کردہ دمنہ گفت میخواہم کہ دریں فرصت کہ تحیّر و تردد بشیر راہ یافتہ است خویشتن را بر و عرضہ کنم و ممکن است کہ بنوشدار وے نصیحت من او را فرجے حاصل آید و بداں وسیلہ در حضرت او قرب جاہ من بیفزاید۔ کلیلہ گفت ترا قرب و نزدیکے شیر چگونہ حاصل شود و اگر شود چون تو خدمت سلوک نکردہ و رسوم و آداب ملازمت نمیدانی باندک فرصتے آنچہ حاصل کردہ باشی از دست بدہی و دیگر بارہ تدارک آں نتوانی نمود۔ دمنہ گفت چوں مرد دانا و توانا باشد مباشرت کارہائے بزرگ او را زیاں ندارد و ہر کہ بر ہنر خویش اعتماد دارد در ہر کارے کہ خوض نماید چنانچہ شرط است از عہدۂ آں بیروں

آید و دیگر آنکه اگر دولت پدید آید بدانچه بجا باید راه نماید چنانچه در اخبار آمده که آفتاب دولت یکے از بازاریاں مرتفع گشته رتبه سلطنت یافت و آثار و اخبار او در جہاں منتشر گشت یکے از بادشاہان قدیم بدینامه نوشت که صنعت تو نجاری بوده است و تو در و دگی نیکو دانے تدبیر ملک داری در اے کار گزاری از که آموختی۔ او در جواب نوشت که آنکه دولت بمن ارزانی داشته ہیچ دقیقه در تعلیم جهانداری فرو نگذاشته

مثنوی

خرد چوں دفتر ملقیں کشاید ۔ زمن آں در وجود آید که باید
ز دولت ہر کرا روشن شود شمع ۔ ہمه اسباب نیکوئی کند جمع

کلیله گفت بادشاہاں ہمه ارباب فضل را بکرامت مخصوص نگردانند بلکه نزدیکان خود را که به ارث و اکتساب در خدمت ایشاں تقربے یافته باشند بالتفات بادشاہانه اختصاص دہند و چوں تو با شبر نه سابقه امور و ثی داری و نه وسیله ملکے ممکن که از عواطف او محروم بمانی و موجب دشمن کامی شود۔ دمنه گفت ہر که در ملازمت سلطان درجه رفیع پیدا کرده بر سبیل تدریج بوده و بجد و جهد ایشاں و آثار تربیت سلطان آں مرتبه روے نموده و من نیز ہمه می جویم و از جهت آں می پویم و کشیدن رنجہاے بسیار و چشیدن شربتہاے بدگوار را با خود

راست آورده ام و سیدانم که هر که درگاه ملوک را ملازمت گیرد او را
پنج کار اختیار باید کرد۔ اوّل شعلهٔ آتش خشم را بآب حلم فرونشاند دوم
از وسوسهٔ شیطان هوی حذر نماید۔ سوم حرص فریبنده و طمع فتنه انگیز
را بر عقل راه نماید مستولی نسازد۔ چهارم بنائے کارها بر راستی و کوتاه
دستی نهد۔ پنجم حوادث و وقایعے که پیش آید آن را برفق و مدارا تلقی نماید
و هر که بدین صفت ها متصف شد هر آئینه مراد او بخوب ترین وجهے
بر آید کلیله گفت من تصور کردم که بملک نزدیک شدی بچه وسیله منظور
او شوی و بکدام هنر منزلتے و درجتے یابی دمنه گفت اگر تقرب آن
حضرت میسر گردد پنج خصلت پیش گیرم اول آنکه باخلاص تمام
خدمت کنم دوم همت خود را بر متابعت او مقصور گردانم سوم افعال
و اقوال او را به نیکوئی باز نمایم چهارم چون کارے آغاز نماید که بصواب
نزدیک باشد و صلاح ملک در آن بینم آن را در چشم و دل او آراسته
گردانم و منافع و فوائد آن بنظر او در آورم تا شادی او بخوبی رائے
و راستی تدبیر او بیفزاید۔ پنجم در کارے خوض نماید که عاقبتے وخیم و خاتمتے
مکروه داشته باشد که مضرت آن بملک باز گردد بحسن عبارت شیرین
در رفق تمام ضرر آن را باز نمایم و از سوء عاقبت آن او را آگاه گردانم
و هرگاه که پادشاه هنرهائے من ببیند مرا بنواخت و عنایت خود مخصوص گرداند

وپیوسته مائل صحبت و راغب نصیحت من باشد چه هیچ هنر پنهان نمی ماند
و هیچ هنرمندی از تربیت و تقویت بے بهره نمی شود

قطعه

هنر چو مشک بود مشک کے نہان ماند — جہان ز نکہت او پُر ز بو شود ناگاه
برو بکسب ہنر کوش کز فضائل تو — بسیط خاک پُر از گفتگو شود ناگاه

کلیله گفت چنان می نماید که رائے تو برین قرار گرفته است و عزیمت تو
بر امضائے این مهم تصمیم یافته بارے نیک بر حذر باش که ملازمت سلاطین
کارے پُر خطر و مهمّے پُر دشوارست و حکما گفته اند که بر سه کار اقدام نماید
مگر نادانے که رائحه عقل نشنیده باشد اول خدمت سلطان دوم چشیدن
زهر بگمان سوم افشائے سر خود بازنان و حکما پادشاهان را بکوه بلند
تشبیه کرده اند اگرچه در و معدن جواهر قیمتی است اما برو مسکن پلنگ
و مار و موذیات دیگر نیز می باشد هم رفتن برو دشوار ست و هم مقام کردن
برو مشکل و نیز گفته اند که صحبت سلطان بمثابه دریاست و بازرگانے
که سفر دریا اختیار کند یا سود بسیار بدست آرد یا در غرقاب ہلاکت
گرفتار گردد۔ بیت

بدریا در منافع بیشمارست — وگر خواهی سلامت برکنارست

دمنه گفت آنچه فرمودی از روئے نیک خواهی بود و من میدانم که سلطان

سلطان مثل آتش سوزان است هر که بوے نزدیک تر خطر وے بیشتر بیت

از صحبت بادشہ بپرہیز　　چوں ہیزم خشک ز آتش تیز

فاما هر که از مخاطره بترسد بدرجه بزرگی نرسد۔ فرد

از خطر خیزد بزرگی زانکه سود دہ چہل　　بر نیابد گر بترسد از خطر بازارگان

و در سه کار شروع نتواں نمود مگر به بلندی همت عمل سلطان و سفر دریا

و مقابلت اعدا و من خود را دوں همت نمی بینم پس چرا از عمل سلطان اندیشیم

مثنوی

چوں بازوے همتم چنین ست　　هرچه آں طلبم در آستین ست

خواہی شرف و بزرگواری　　می کوش بهمتے که داری

فی الجمله بهرچه دست سائی　　همت چو قوی بود برآئی

کلیله گفت که اگرچه من مخالف ایں تدبیر و منکر ایں عزیمتم اما چوں راے تو دریں کار رسوخے و طبع تو بریں اندیشه ثباتے دارد سپارکباد مصرع

اینک سر راه تو برو خوش بسلامت

دمنه رفت و بر شیر سلام کرد شیر پرسید که ایں چه کس ست گفتند پسر فلان که مدتے ملازم عتبهٔ علیه بود شیر گفت آرے می شناسم پس او را پیش خواند و گفت کجا می باشی دمنه گفت بدستور پدر حالا ملازم درگاه فلک اشتباه شده ام و آں را قبلهٔ حاجات و کعبهٔ مرادات ساخته منتظر مے باشم

کہ اگر مہمّے افتد و حکم ہمایوں صادر گردد آں را بخود خویش کنم و برائے
روشن دراں خوض نمایم و چنانچہ بارکان دولت و اعیان حضرت در
کفایت بعضے مہمات احتیاج می افتد ممکن کہ بدرگاہ ملوک مہمے حادث شود
کہ بمدد زیرہ دستاں باتمام رسید۔ مصرع

اندریں راہ چو طاؤس نگار ست مگس

کاریکہ از سوزن ضعیف در وجود آید نیزۂ سرافراز در ترتیب آں مقصّر
است و مہمیکہ قلم تراش نحیف سازد شمشیر آبدار درآں متحیر و ہیچ خدمتگار
اگرچہ بے قدر و فرومایہ باشد از دفع مضرتے و جذب منفعتے خالی نیست
چوں چوب خشک بخواری بر رہگذر افتادہ امکان دارد کہ روزے بکار
آید و اگر ہیچ را نشاید شاید کہ از وے خلالے سازند یا گوش را بسبب وے از وسخ
بپردازند۔ فرد

گر دستۂ گل نیاید از ما ہم ہیزم دیگ را بشائیم

شیر چوں سخن۔ دمنہ شنید از فصاحت و بلاغت او متعجب شدہ رو
بنزدیکان خود آورد و گفت مرد خردمند اگرچہ گمنام بود عقل و دانش او
بے اختیار فضائل او را بر قوم ظاہر گرداند چنانچہ فروغ آتش کہ اگر
فروزندہ خواہد کہ پست بسوزد البتہ سر بہ بلندی کشد۔ بیت

آنرا کہ نشان عشق یار است بر ناصیۂ وے آشکار است

دمنه بدین سخن شاد شده دانست که افسون او در شیر اثر کرده و قرب
او بغایت موثر آمده زبان نصیحت بگشود و گفت واجب است بر کافهٔ
خدم و حشم که پادشاه را هر چه پیش آید بمقدار فهم و دانش خود دران تامل
نمایند و آنچه هر یک را بخاطر رسد بعرض رسانند و طریق مناصحت فرو نگذارند
تا ملک اتباع و لواحق خود را نیکو بشناسد و باندازهٔ راے و تدبیر و
اخلاص و تمیز هر یک واقف شده هم از خدمت ایشان انتفاع گیرد و
هم فراخور استحقاق هر یک را بنوازد و چه دانه در پردهٔ خاک نهان باشد هیچکس
در پروردن او سعی نه نماید و چون نقاب خاک از چهره بگشاید و با خلعت زمردین
سر از گریبان زمین بر آورد معلوم شود که آن درخت میوه دار و نهال نفع
رسان است لاشک آنرا بپرورند و از ثمرهٔ آن نفع گیرند و اصل در همه
ابواب تربیت ملوک است هر کرا از اهل فضل بنظر عاطفت اختصاص دهند
بمقدار تربیت او فائده گیرند - **فرد**

من همچو خار و خاکم و تو آفتاب و ابر — گلها و لالها دهم ار تربیت کنی

شیر گفت تربیت خردمندان چگونه باید کرد و از ایشان بچه وسیله
توان خورد دمنه گفت اصل درین کار آنست که پادشاه نظر بحسب کند نه
به نسبت و اگر جمعی بے هنران خدمت آبا و اجداد را وسیله سازند بدان
التفات نکنند که آدمی را نسب به هنر درست باید کرد نه به پدر -

از ہنر خویش کشا سینہ را | مایہ مکن نسبتے دیرینہ را
زندہ بمردہ مشو اے ناتمام | زندہ تو کن مردۂ خود را بنام
از پدر مردہ چہ لافی اے جوان | گر نہ سگی چون خوشی از استخوان

ہوش با وجود آنکہ با مردم ہم خانہ است بواسطۂ ایذاء او و از یکہ از و میرسد در ہلاک او سعی واجب میدانند و باز کہ وحشی و غریب ست چون از و منفعتے تصور می تواں کرد و باعزاز ہرچہ تمامتر او را بدست می آرند و بر ساعد ناز از روئے اعزاز باہتزاز می پرورند پس ملک باید کہ نظر با آشنا و بیگانہ نکند بلکہ مردم عاقل و فرزانہ را طلبند چہ کسانے را کہ در کار با غافل و از ہنر با عاطل باشند بر مردماں فاضل و ہنرمنداں کامل ترجیح روا ندارد کہ منصب خردمنداں را بہ بیخبراں دادن چناں باشد کہ حلیہ سر بر پائے بستن و پیرایہ پا بر سر آویختن و ہر جا کہ اہل ہنر ضائع مانند و ارباب جہل و سفاہت زمام اختیار بدست گیرند خلل کلی بامور آں مملکت راہ یابد و شامت آں حال بروزگار شاہ و رعیت رسد ۔ فرد

ہمائے گو مفکن سایۂ شرف ہرگز | بر آں دیار کہ طوطی کم از زغن باشد

چون عہد از ایں سخن فارغ شد شیر بہ والتفات تمام فرمودہ از جملہ خواص حضرتش گردانید و با سخنان او انس و الفت گرفتہ بنائے مہمات بر مواعظ

ونصائح او بہا دہ دمنہ نیز روش عقل و کیاست وفہم و فراست پیش گرفتہ
باندک زمانے محرم حریم سلطنت شد و در اصلاح و صلاح امور مملکت
و دولت مدار علیہ و مشار الیہ گشت روزے وقت را مساعد و زمانہ را
موافق یافتہ خلوتے طلبید و گفت مدتے شد کہ ملک بر یک جا قرار گرفتہ است
و لذت حرکت و نشاط شکار را فرو گذاشتہ میخواہم کہ موجب آن را بدانم
و دراں باب بہر نوع کہ مقدور تواند بود سخن راندم شیر خواست کہ بر دمنہ
حال ہراس خود پوشیدہ گرداند دراں میانہ شنزبہ بہ بانگ صعب کرد
و آواز او چناں شیر را از جائے برد کہ عناں تمالک از دست او بشد
بالضرورت راز خود با دمنہ بگشاد و گفت سبب دہشت من ایں آواز
است کہ می شنوی و من نمی دانم کہ آواز کیست اما گمان می برم کہ قوت
و ترکیب او فراخور آواز او باشد اگر چنیں صورتے باشد مارا دریں
جائے مقام کردن صواب نیست دمنہ گفت ملک را بجز ایں آواز دل
مشغولی دیگر ہست گفت نہ دمنہ گفت پس نہ شاید بدیں مقدار از
مکان موروث جلا کردن و از وطن مالوف مفارقت نمودن آوازے
راچہ اعتبار و کاہ را چہ وزن کہ کسے بداں از جا برود بادشاہ را باید کہ
چون کوہ ثابت قدم باشد تا بہر بادے متزلزل نگردد و بہر فریاد از جائے
بجنبد۔

مصرع

تا بهر بادے بجنبی پا بدامن کش چو کوه

و بزرگان گفته اند که بهر آواز بلند و جثه قوی التفات نه باید کرد که نه
هر صورتے دلالت بر معنے کند و نه هر باطن ظاهرے نمودار باشد
نے هر چند فربه باشد بچوب لاغر شکسته گردد و کلنگ هر چند بزرگ جثه بود
بچنگل باز ضعیف ترکیب درماند و هر که از جثه بزرگ حسابے گیرد بدو آں
رسد که بداں روباه رسید شیر گفت چگونه بوده است آں۔

حکایت دمنه گفت آورده اند که روباهے در بیشه میرفت و بوئے
طعمه هر طرف می گشت بپائے درختے رسید که طبلے از پهلوئے آں آویخته بودند
و هرگاه بادے بوزیدے شاخے ازاں درخت در حرکت آمده برروے
طبل رسیدے و آواز سهمگیں ازاں برآمدے روباه بزیر درخت مرغ خانگی
دید که منقار در زمین میزد و قوتے می طلبید در کمین نشسته خواست که او را
صید نماید که ناگاه آواز طبل بگوشش او رسید نگاه کرد جثه دید بغایت فربه
آوازے مهیب استماع افتاد و طامعهٔ روباه در حرکت آمده با خود اندیشید که
هر آئینه گوشت و پوست او فراخور آواز خواهد بود از کمین مرغ بیروں آمد در
وے بدرختها دمرغ ازاں واقعه خبردار شده بگریخت و روباه بقصد تحت بدرخت
برآمدے بکوشید تا آں طبل را بدرید جز پوستے و پارهٔ چوبے هیچ نیافت آتش

حسرت در دل وے افتاد و آب ندامت از دیدہ باریدن گرفت و گفت دریغ بواسطۂ این جثۂ قوی کہ ہمہ باد بود آن صید حلال از دست من بیرون شد و ازین صورت بے معنی ہیچ فائدہ بمن نرسید قطعہ

وہل در فغان است دائم ولے | چہ حاصل چو اندر میاں ہیچ نیست
گرت دانشے ہست معنی طلب | بصورت مشو غرہ کاں ہیچ نیست

و این مثل بداں آوردم تا ملک باواز مہیب و ہیکل عظیم ذوق شکار و حرکت خود از دست ندہد اگر نزدیک در نگرد ازاں آواز جثۂ ہیچکارے نیابد و اگر ملک فرمان فرماید نزدیک آوردم و بیان حال و حقیقت کار او ملک را معلوم گردانم شیر را سخن دمنہ موافق افتاد و دمنہ برحسب اشارت شیر بجانب آن آواز رواں شد اما چوں از چشم شیر غائب گشت شیر تاملے کرد و از فرستادن دمنہ پشیمان گشت و با خود گفت عظیم خطائے کردم و نا اندیشیدہ حرکتے از من صادر شد و بزرگاں گفتہ اند کہ پادشاہ باید کہ افشائے اسرار خود بردہ طائفۂ اعتماد نکند و از مہمات خاصہ کہ در کتمان آن مبالغہ دارد رمزے بایشاں درمیان نہند اول ہر کہ بر درگاہ او بجرم و جنایت جفا و ملامتے دیدہ باشد و مدت رنج و بلائے او دیر کشیدہ دوم آنکہ مال و حرمت او در ملازمت پادشاہ بباد رفتہ باشد و معیشت برو تنگ گشتہ سوم آنکہ از عمل خود معزول شدہ باشد و دیگر بارہ امیدواری

بدریافت عمل ندارد چہارم شریر مفسد کہ فتنہ جوید و بجانب ایمنی و آرامش مائل نبود پنجم مجرمیکہ یاران او لذت او عفو دیدہ باشند و او تلخی عقوبت چشیدہ باشد ششم گناہ گاریکہ ابنائے جنس او را گوشمال دادہ باشند و در حق او زیادہ مبالغہ رفتہ باشد ہفتم آنکہ خدمت پسندیدہ کند و محروم ماند و دیگراں بے سابقہ خدمتے بیشتر از وے تربیت یابند ہشتم آنکہ دشمنے منزلت وے یاجستہ باشد و بروے سبقت گرفتہ دو بداں پایہ رسیدہ و سلطان با وہمداستاں شدہ نہم آنکہ در مضرت بادشاہ منفعت خود تصور کند۔ دہم آنکہ بر درگاہ بادشاہ قبولے نیافتہ باشد و نزدیک دشمن ملک خود را مقبول گرداند ملوک را باین دہ طائفہ سر خود در میان نباید نہاد و اصل این ست کہ دین و دیانت و مروت و اہلیت کسے را بارہا نیازمایند او را صاحب وقوف سر خود نگرداند۔

فرد

راز مکشائے بہرکس کہ دریں مرکز خاک سیر کردیم بسے محرم اسرار نبود

پس بحکم این مقدمات پیش از امتحان و منہ تعجیل کردن مناسب نبود و فرستادن او بجانب خصم از روشن خرد و دور اندیشی بعید نمود ایں دمنہ شخصے زیرک می نماید و روزگارے دراز بر درگاہ من رنجور و مہجور بودہ و اگر عیاذاً باللہ در دل وے خار آزارے خلیدہ باشد و دریں محل خیانتے اندیشید

وفتنه انگیزد و یا آنکه خصم را در قوت و شوکت بر من غالب یا بد بجد ستاو
رغبت نموده بر آنچه واقف باشد از اسرار من او را آگاه گرداند هر آئینه
تدارک آن از درجهٔ تدبیر خارج باشد چرا مضمون کلام الحزم سوء الظن
را کار نه بستم و از فحوائے بیت حکیم۔ بیت

بد نفس مباش بدگمان باش — و ز فتنه و مکر در امان باش

تجاوز نمودم اگر آفتے بدین رسالت مترتب گردد من سزاوار صد چندانم
درین فکرت با ضطراب تمام بر می خاست و می نشست و چشم انتظار بر راه
نهاد تا گاه دمنه پیدا شد شیر اندکے بیارامید و بجائے قرار گرفت اما
چوں دمنه برسید بعد از ادائے لوازم خدمت گفت۔ بیت

تا فلک گردنده باشد شاه ما پاینده باد — آفتاب دولتش بر بندگان تابنده باد

اے شهریار جهاندار آنکه آواز او بسمع همایوں رسیده گاویست در حوالی ایں
بیشه بچرا مشغول شده و جز خوردن و خفتن کارے ندارد و همّتش از حلق
وشکم درنگذرد شیر گفت مقدار قوت او چیست دمنه گفت او را شکوهے
ندیدم که بداں بر قوت او استدلال کردمے و در ضمیر خویش او را مهابتے
نیافتم که احترام بیشتر لازم شمردمے شیر گفت آنرا حمل بر ضعف نتواں
کرد و بداں فریفته نتواں شد که باد سخت اگرچه گیاه ضعیف را نیفگند اما
درختان قوی را از پائے درآورد و مهتران و بزرگاں تا خصم را کفوی خود

نمایند اظہار قوت وشوکت از ایشان بظہور رسد بیت

بازاز پے صعوہ کے نماید آہنگ　　شاہین بشکار پشہ ننگ آید چنگ

دمنہ گفت ملک را باید کہ کار او را چندان وزن ننہد و از مہم او این مقدار حسابی

نگیرد کہ من بفراست نہایت کار او دانستم و بر کماہی حال او مطلع شدم

و اگر رائے عالی اقتضا کند و فرمان ہمایون شرف اصدار یابد من او را بپیام

تا سر ارادت بر خط اطاعت نہادہ غاشیۂ بندگی بر دوش ہوا داری افگند

شیر ازین سخن شاد شد و بآوردن او اشارت فرمود دمنہ بنزدیک شنزبہ رفت

و بدل قوی بے تامل و بے تردد سخن در پیوست مصرع

نخستین باز گفتش کز کجائی

و بدین جا چون افتادی و سبب آمدن تو بدین مقام و اینجا طرح

اقامت افگندن چون بود شنزبہ صورت حال براستی باز نمودن آغاز کرد

دمنہ از احوال واقف گشتہ گفت شیرے کہ بادشاہ این بیشہ و فرمانروائے

سباع این قطار است مرا امر فرمودہ فرستاد کہ ترا نزدیک او برم و بران منوال

مثال دادہ کہ اگر مسارعت نمائی تقصیرے کہ تا این غایت در ملازمت واقع

شدہ درگذارد و اگر توقف کنی بر فور باز گردم و صورت ماجرا باز نمایم شنزبہ

شیر و سباع شنیدہ بترسید و گفت اگر مرا قوی دل گردانی و از سیاست او

ایمن سازی با تو بیایم و بوسیلۂ مرافقت تو شرف خدمت او دریابم دمنہ با وے

سوگند یاد کرده و عهد و میثاق که دل او را بداں آرامے پدید آید بجائے آورده بود و روئے بجانب شیر نهاد دمنه پیش آمد و شیر را از آمدن او خبر داد و بعد از زمانے گاو برسید و شرط خدمت بجائے آورد شیر او را اگرم بپرسید و گفت بدین نواحی کے آمدی و موجب آمدن چه بود گاو قصه خود بتمامی باز گفت شیر فرمود که هم اینجا مقام کن تا از شفقت و اکرام و مرحمت و انعام ما نصیبے تمام یابی که ابواب عاطفت بر روئے مجاوران دیار خود گشاده ام و مائده بی فائده رعایت برائے ملازمان آستان خود کشیده. مثنوی

دریں مملکت گر بگردی بسے — بما در شکایت نه بینی کسے

ورا دل بکارے کرنیت کنیم — نظر در صلاح رعیت کنیم

گاو وظیفه دعا و ثنا بتقدیم رسانیده کمر خدمت بطوع رغبت بر میان بربست و شیر نیز او را رتبه تقرب ارزانی داشته روز بروز بخود نزدیک تر میگردانید و در اعزاز و احترام مبالغه و اطناب می نمود و در ضمن آن از روئے تفحص حال و تحقیق کار او آورده اند از اندازه رائے و خرد و مقدار تمیز و تجربه او بشناخت شخصے دید که بکمال کیاست معروف و بفهم و فراست موصوف هر چند او را بیشتر آزمود اعتماد و ثوق بر وفور دانش او زیاده گشت. مثنوی

نکو سیرتش دید و روشن قیاش — سخن سنج مقدار مردم شناس

جهاندیده و دانش آموخته — سفر کرده و صحبت اندوخته

شیر پس از تامل و مشاورت تفکر و استخارت گاؤ را محرم اسرار خود گردانید و ہر ساعت منزلت او در قبول و اقبال شریف نزد در جہ کے ترقی در حکم گذاری و فرمانفرمائی رفیع تر می شد تا از جملہ ارکان دولت و اعیان حضرت برگذشت دمنہ چوں دید کہ شیر تعظیم گاؤ را لبسر حد افراط رسانید و مبالغہ در انعام و اکرام او از مرتبۂ اعتدال درگذرانید نہ سخنے او را وقعے می نہد و نہ در مہمے با مشاورت می نماید دست حسد سرمۂ نفرت در دیدۂ دل کشید و آتش خشم شعلۂ غیرت در زاویۂ دماغش افگند - بیت

حسد ہر جا کہ آتش بر فروزد ہم از اوّل حسد آنرا لبسوزد

خواب و قرار از وے لبشد و سکون و آرام رخت از ساحت سینہ اش برداشت بشکایت نزدیک کلیلہ رفت و گفت اے برادر ضعیف رائے و سستی تدبیر من نگر کہ تمامی ہمت بر فراغت شیر مقصود گردانیدم و گاؤ را بخدمت او آوردم تا قربت و مکنت یافتہ از ہمہ ملازمان درگذشت و من از محل و درجۂ خود بیفتادم کلیلہ جواب داد - مصرع

چا من خود کردہ خود کردہ را تدبیر نیست

بوستانِ سعدی

باب اوّل

در عدل و رائے و تدبیرِ جہانداری

نگنجد کرمہائے حق در قیاس ‌ ‌ ‌ ‌ چہ خدمت گذارد زبانِ سپاس

خدایا تو ایں شاہِ درویش دوست ‌ ‌ ‌ ‌ کہ آسائشِ خلق در ظلِ اوست

بسے بر سرِ خلق پاینده دار ‌ ‌ ‌ ‌ بتوفیقِ طاعت دلش زنده دار

برومند دار از درختِ امید ‌ ‌ ‌ ‌ سرش سبز و رویش برحمت سفید

براہِ تکلف مرو سعدیا ‌ ‌ ‌ ‌ اگر صدق داری بیار و بیا

تو منزل شناسی و شہ راہرو ‌ ‌ ‌ ‌ تو حق گوئے و خسرو حقایق شنو

چہ حاجت کہ نہ کرسیِ آسماں ‌ ‌ ‌ ‌ نہی زیرِ پائے قزل ارسلان

مگو پائے عزت بر افلاک نہ ‌ ‌ ‌ ‌ بگو روئے اخلاص بر خاک نہ

بطاعت بنہ چہرہ بر آستاں ‌ ‌ ‌ ‌ کہ این ست سر جادۂ راستاں

اگر بندہ سر بریں در بنہ ‌ ‌ ‌ ‌ کلاہ خداوندی از سر بنہ

چو طاعت کنی لبس شاہی مپوش ‌ ‌ ‌ ‌ چو درویش مخلص برآور خروش

که پروردگارا توانگر توئی — توانا و درویش پرور توئی

نه کشور خدایم نه فرماندهم — یکی از گدایان این درگهم

چه برخیزد از دست و کردار من — مگر دست لطفت شود یار من

تو بر خیر و نیکی دهم دسترس — وگرنه چه خیر آید از من بکس

دعا کن بشب چون گدایان بسوز — اگر میکنی پادشاهی بروز

کمر بسته گردن کشان بر درت — تو بر آستان عبادت سرت

زهی بندگان را خداوندگار — خداوند را بندهٔ حق گذار

حکایت

یکی دیدم از عرصهٔ رودبار — که پیش آمدم بر پلنگی سوار

چنان هول زان حال بر من نشست — که ترسیدنم پای رفتن ببست

تبسم کنان دست بر لب گرفت — که سعدی مدار آنچه دیدی شگفت

تو هم گردن از حکم داور مپیچ — که گردن نپیچد ز حکم تو هیچ

چو خسرو بفرمان داور بود — خدایش نگهبان و یاور بود

محالست چون دوست دارد ترا — که در دست دشمن گذارد ترا

ره اینست رو از طریقت متاب — بنه گام و کامیکه داری بیاب

نصیحت کسی سودمند آیدش
که گفتار سعدی پسند آیدش

۳۳ - پند دادن کسریٰ ہرمز را

شنیدم کہ در وقت نزع روان — بہرمز چنین گفت نوشیروان
کہ خاطر نگہدار درویش باش — نہ در بند آسایش خویش باش
نیاساید اندر دیار تو کس — چو آسایش خویش خواہی وبس
نیاید بنزدیک دانا پسند — شبان خفتہ و گرگ در گوسفند
برو پاس درویش محتاج دار — کہ شاہ از رعیّت بود تاجدار
رعیّت چو بیخند و سلطاں درخت — درخت اے پسر باشد از بیخ سخت
مکن تا توانی دل خلق ریش — وگر میکنی میکنی بیخ خویش
اگر جادہ باید ت مستقیم — رہ پارسایاں امیدست و بیم
طبیعت شود مرد را بخردی — بامیّد نیکی و بیم بدی
کہ گر بخشایش آرد بامیّدوار — بامیّد بخشایش کردگار
گر ایں ہر دو در پادشہ یافتی — در اقلیم ملکش پنہ یافتی
گزند کسانش نیاید پسند — کہ ترسد کہ در ملکش آید گزند
وگر در سرشت وے ایں خوئے نیست — در آں کشور آسودگی بوئے نیست
اگر پائے بندی رضا پیش گیر — وگر یک سوارہ سر خویش گیر
فراخی دراں مرز و کشور مخواہ — کہ دل تنگ بینی رعیّت ز شاہ

ز مستکبرانِ دلاور بترس — ازاں کو نہ ترسد ز داور بترس
دگر کشور آباد بیند بخواب — کہ دارد دلِ اہلِ کشور خراب
خرابی و بدنامی آید ز جور — بزرگان رسند ایں سخن را بغور
رعیت نشاید بہ بیداد کشت — کہ مر سلطنت را پناہ اند و پشت
مراعاتِ دہقاں کن از بہرِ خویش — کہ مزدورِ خوشدل کند کار بیش
مروّت نباشد بدی با کسے — کزو نیکوی دیدہ باشی بسے

۴۔ پند دادن خسرو شیرویہ را

شنیدم کہ خسرو بہ شیرویہ گفت — دراں دم کہ چشمش ز دیدن بخفت
براں باش تا ہر چہ نیت کنی — نظر در صلاحِ رعیت کنی
مپیچ اے پسر گردن از عقل و رائے — کہ مردم ز دستت نہ پیچند پائے
گریزد رعیت ز بیدادگر — کند نام زشتش بگیتی سمر
بسے بر نیاید کہ بنیاد خود — بکند آنکہ بنہاد بنیاد بد
خرابی کند شیرِ شمشیر زن — نہ چنداں کہ دودِ دلِ طفل و زن
چراغے کہ بیوہ زنے بر فروخت — بسے دیدہ باشی کہ شہرے بسوخت
وزاں بہرہ ور تر در آفاق کیست — کہ در ملک رانی بانصاف زیست
چو نوبت رسد زیں جہاں غربتش — ترحم فرستند بر تربتش

بد و نیک مردم چو می بگذرند همان به که نامت به نیکی برند
خدا ترس را بر رعیت گمار که معمار ملک ست پرهیزگار
بد اندیش تست آن و خونخوار خلق که نفع تو جوید در آزار خلق
ریاست بدست کسانے خطاست که از دستشان دستها بر خداست
نهد عامل سفله بر خلق رنج که تدبیر ملک است توفیر گنج
نکوکار پرور نبیند بدی چو بد پروری خصم جانِ خودی
مکافاتِ دشمن بمالش مکن که بیخش بر آورده باید ز بن
مکن صبر بر عاملِ ظلم دوست چه از فربهی بایدش کند پوست
سرِ گرگ باید هم اول برید نه چون گوسفندان مردم درید

۵- حکایت

چه خوش گفت بازارگانِ اسیر چو گردش گرفتند دزدان به تیر
چو مردانگی آید از رهزنان چه مردانِ لشکر چه خیلِ زنان
شهنشه که بازارگان را خست در خیر بر شهر و لشکر ببست
کے آن جا دگر هوشمندان روند چو آوازهٔ رسمِ بد بشنوند
نکو بایدت نام و نیکی قبول نکو دار بازارگان و رسول
بزرگانِ مسافر بجان پرورند که نام نکوئے بعالم برند

تبه گردد آں مملکت عنقریب — کزو خاطر آزردہ آید غریب

غریب آشنا باش و سیاح دوست — کہ سیاح جلاب نام نکوست

نکو دار ضیف و مسافر عزیز — وز آسیب شان بر حذر باش نیز

ز بیگانہ پرہیز کردن نکوست — کہ دشمن تواں بود در زی دوست

قدیمان خود را بیفزائے قدر — کہ ہرگز نیاید ز پروردہ غدر

چو خدمت گزاریت گردد کہن — حق سالیانش فرامش مکن

گر او را ہرم دست خدمت ببست — ترا بر کرم ہمچناں دست ہست

۱۶ـ حکایت

شنیدم کہ شاپور دم در کشید — چو خسرو برآمش قلم در کشید

چو شد حالش از بینوائی تباہ — نبشت ایں حکایت بنزدیک شاہ

کہ اے شاہ آفاق گستر بعدل — اگر من نمانم تو مانی بفضل

چو بذل تو کردم جوانی خویش — بہنگام پیری مرانم ز پیش

غریبے کہ پر فتنہ باشد سرش — میازار و بیروں کن از کشورش

تو گر خشم بر وے نرانی رواست — کہ خود خوئے بد دشمنش در قفاست

وگر پارسی باشدش زاد و بوم — بصنعاش مفرست وسقلاب و روم

ہم آنجا امانش مدہ تا بچاشت — نشاید بلا بر دگر کس گماشت

که گویند برگشته باد آن زمین | کز و مردم آیند بیرون چنین
عمل گر دهی مرد منعم شناس | که مفلس ندارد ز سلطان هراس
چو مفلس فرو برد گردن بدوش | ازو بر نیاید دگر جز خروش
چو مشرف دو دست از امانت بداشت | بباید برو ناظرے برگماشت
ورا و نیز در ساخت برخاطرش | ز مشرف عمل برکن و ناظرش
خداترس باید امانت گذار | امین کز تو ترسد امینش مدار
بیفشان و بشمار و عاقل نشین | که از صد یکے را نبینی امین
دو همجنس دیرینه را هم قلم | نباید فرستاد یک جا بهم
چه دانی که همدست گردند و یار | یکے دزد باشد یکے پرده دار
چو دزدان ز هم پاک دارند بیم | رود در میان کاروانی سلیم
یکے را که معزول کردی ز جاه | چو چندے برآید ببخشش گناه
برآوردن کام امیدوار | به از قید بندی شکستن هزار
نویسنده را کن ستون عمل | نیفتد نبرد طناب امل
بفرمان بران برشه دادگر | پدر وار خشم آورد بر پسر
گهش میزند تا شود دردناک | گهے می کند آبش از دیده پاک
چو نرمی کنی خصم گردد دلیر | وگر خشم گیری شوند از تو سیر
درشتی و نرمی بهم در به است | چو رگ زن که جراح و مرهم نه است

جوانمرد و خوش خلق و بخشنده باش چو حق بر تو باشد تو بر خلق باش

چو یاد آیدت عہدِ شاہانِ پیش ہمیں نقش بر خوان پس از عہد خویش

نیاید کس اندر جہاں کو بماند مگر آن کزو نام نیکو بماند

نمرد آنکہ ماند پس از وی بجائے پل و مسجد و چاہ و مہمان سرائے

ہر آں کو نماند از پسش یادگار درخت وجودش نیاورد بار

وگر رفت ایثار خیرش نماند نشاید پس مرگش الحمد خواند

چو خواہی کہ نامت بود در جہاں مکن نام نیک بزرگان نہاں

ہمیں کام و ناز و طرب داشتند بآخر برفتند و بگذاشتند

یکے نام نیکو ببرد از جہاں یکے رسم بد ماند ازو جاوداں

بسمع رضا مشنو ایذائے کس وگر گفتہ آید بغورش برس

گنہگار را عذر نسیاں بنہ چو زنہار خواہند زنہار دہ

گر آید گنہگارے اندر پناہ نہ شرط ست کشتن باوّل گناہ

چو بارے بگفتند و نشنید پند دگر گوشمالش بزندان و بند

وگر پند و بندش نیاید بکار درخت خبیث ست بیخش برآر

چو خشم آیدت بر گناہ کسے تأمّل کنش در عقوبت بسے

صواب ست پیش از کشش بند کرد کہ نتواں سر کشتہ پیوند کرد

کہ سہل ست لعل بدخشاں شکست شکستہ نشاید دگر بارہ بست

گفتار - ۷

نه بر حکم شرع آب خوردن خطاست — وگر خون بفتوی بریزی رواست
اگر شرع فتوی دهد بر هلاک — الا تا نداری ز کشتنش باک
وگر دانی اندر تبارش کسان — برایشان ببخشائی و راحت رسان
گنه بود مرد ستمکاره را — چه تاوان زن و طفل بیچاره را
تنت زورمندست لشکر گران — ولیکن در اقلیم دشمن مران
که وی بر حصاری گریزد بلند — رسد کشوری بی گنه را گزند
نظر کن در احوال زندانیان — که ممکن بود بی گنه در میان
چو بازارگان در دیارت بمرد — بمالش خساست بود دست برد
کزان پس که بروی بگریند زار — بهم باز گویند خویش و تبار
که مسکین در اقلیم غربت بمرد — متاعی کزو ماند ظالم ببرد
بیندیش ازان طفلک بی پدر — وز آه دل دردمندش حذر
بسا نام نیکوی پنجاه سال — که یک نام زشتش کند پایمال
پسندیده کاران جاوید نام — تطاول نکردند بر مال عام
بر آفاق گر سر بسر پادشاست — چو مال از توانگر ستاند گداست
بمرد از تهیدستی آزاد مرد — ز پهلوی مسکین شکم پر نکرد

۵۔ حکایت در معنی شفقت بر رعیّت

شنیدم که فرماندهی دادگر
قبا داشتی هر دو روی آستر

یکی گفتش ای خسرو نیک روز
قبائی ز دیبای چینی بدوز

بگفت این قدر ستر و آسایش است
وزین بگذری زیب و آرایش است

نه از بهر آن می ستانم خراج
که زینت کنم برخود و تخت و تاج

چو همچون زنان حلّه بر تن کنم
بمردی کجا دفع دشمن کنم

مرا هم ز صد گونه آز و هواست
ولیکن خزینه نه تنها مراست

خزائن پر از بهر لشکر بوَد
نه از بهر آئین و زیور بود

سپاهی که خوشدل نباشد ز شاه
ندارد حدود ولایت نگاه

چو دشمن خر روستائی برد
ملک باج و ده یک چرا می خورد

مخالف خرش برد و سلطان خراج
چه اقبال بینی دران تخت و تاج

مروّت نباشد برافتاده زور
برد مرغ دوں دانه از پیش مور

رعیّت درخت ست اگر پروری
بکام دل دوستان برخوری

به بیرحمی از بیخ و بارش مکن
که نادان کند حیف بر خویشتن

کسان برخورند از جوانی و بخت
که بر زیردستان نگیرند سخت

اگر زیردستی درآید ز پائے
حذر کن ز نالیدنش بر خدائے

چو شاید گرفتن به نرمی دیار ‌‌‌‌ به پیکار خون از مسامے میار
بمردی که ملک سراسر زمین ‌‌‌‌ نیرزد که خونے چکد بر زمین

۹ - حکایت

Omitted.

شنیدم که جمشید فرخ سرشت ‌‌‌‌ بسر چشمه بر سنگے نوشت
برین چشمه چون ما بسے دم زدند ‌‌‌‌ برفتند چون چشم برهم زدند
گرفتیم عالم بمردی و زور ‌‌‌‌ ولیکن نبردیم با خود بگور
چو بر دشمنے باشدت دسترس ‌‌‌‌ مرنجانش کورا همیں غصه بس
عدو زنده سرگشته پیرامنت ‌‌‌‌ به از خون او کشته بر گردنت

۱۰ - حکایت

شنیدم که دارائے فرخ تبار ‌‌‌‌ ز لشکر جدا ماند روز شکار
دوان آمدش گله بانے به پیش ‌‌‌‌ شهنشه برآورد تفلق ز کیش
بصحرا در از دشمنان دار باک ‌‌‌‌ که در خانه باشد گل از خار پاک
برآورد چوپان بد دل خروش ‌‌‌‌ که دشمن نیم در هلاکم مکوش
من آنم که اسپان شه پرورم ‌‌‌‌ بخدمت درین مرغزار آورم
ملک را دل رفته آمد بجائے ‌‌‌‌ بخندید و گفت اے نکوهیده رائے

ترا یاوری کرد فرخ سروش — وگرنه زره آورده بودم بگوش

نگهبان مرعی بخندید وگفت — نصیحت زیاران نشاید نهفت

نه تدبیر محمود ورائے نکوست — که دشمن نداند شهنشه ز دوست

چنان سست در مهتری شهر طرز بست — که هر کهترے را بدانی که کیست

مرا بارها در حضر دیده — ز خیل و چراگاه پرسیده

کنونت بمهر آمدم پیش باز — نمیدانیم از بداندیش باز

توانم من اے نامور شهریار — که اسپے برون آرم از صد هزار

مرا گله بانی بعقل ست ورائے — تو هم گلهٔ خویش داری بپائے

چو دارا شنید این حکایت ز مرد — نکوئیش گفت و نکوهش کرد

همیں رفت ومیگفت در خود خجل — بباید نبشتت این نصیحت بدل

دران دار ملک از خلل غم بود — که تدبیر شاه از شبان کم بود

۱۱ ـ گفتار

تو کے بشنوی نالهٔ دادخواه — بکیوان برت کلهٔ خوابگاه

چنان خسپ کاید فغانت بگوش — اگر داد خواهے برآرد خروش

که نالد ز ظالم که در دور تست — که هر جور کو میکند جور تست

نه سگ دامن کاروانی درید — که دهقان نادان که سگ پرورید

دلیر آمدی سعدیا در سخن | چو تیغے بدست است فتحے بکن
بگو آنچه دانی که حق گفته بہ | نہ رشوت ستانی و نہ عشوہ دہ
زباں بند و دفتر ز حکمت بشوئے | طمع بگسل و ہرچہ خواہی بگوئے

۱۲۔ حکایت

Omitted

خبر یافت گردن کشے در عراق | کہ میگفت مسکینے از زیر طاق
تو ہم بر درے ہستی امیدوار | پس امید بر در نشیناں برآر
دل دردمنداں برآور ز بند | کہ ہرگز نہ باشد دلت دردمند
پریشانیٔ خاطر داد خواہ | براندازد از مملکت بادشاہ
تو خفتہ خنک در حرم نیم روز | غریب از بروں گو بگرما بسوز
ستانندۂ داد آں کس خداست | کہ نتواند از پادشہ داد خواست

۱۳۔ حکایت

Omitted

یکے از بزرگان اہل تمیز | حکایت کند ز ابن عبدالعزیز
کہ بودش نگینے بر انگشتری | فرو ماندہ در قیمتش جوہری
بشب گفتی آں جرم گیتی فروز | درے بود در روشنائی چو روز
قضا را در آمد یکے خشک سال | کہ شد بدر سیمائے مردم ہلال

پیشانی

چو در مردم آرام و قوت ندید — خود آسوده بودن مروت ندید

چو بیند کسی زهر در کام خلق — کیش بگذرد آب نوشین بحلق

بفرمود بفروختندش بسیم — که رحم آمدش بر غریب و یتیم

بیک هفته نقدش بتاراج داد — بدرویش و مسکین محتاج داد

بریدند بروی ملامت کنان — که دیگر بدستت نیاید چنان

شنیدم که می گفت و باران دمع آفـ — بعارض فرو میدویدش چو شمع

که زشتست پیرایه بر شهریار — دل شهری از ناتوانی فگار زخمی

مرا شاید انگشتری بی نگین — نشاید دل خلقی اندوهگین

خنک آنکه آسایش مرد و زن — گزیند بر آسایش خویشتن

نکردند رغبت هنر پروران — بشادی خویش از غم دیگران

اگر خوش بخسپد ملک بر سریر — نه پندارم آسوده خسپد فقیر

وگر زنده دارد شب دیر یاز — بخسپند مردم با آرام و ناز

بحمدالله این سیرت و راه راست — اتابک ابوبکر بن سعد راست

۱۴- حکایت اتابک تکله بن زنگی رحمة الله تعالی

در اخبار شاهان پیشینه هست — که چون تکله بر تخت زنگی نشست

بدورانش از کس نیازرد کس — سبق برد اگر خود همین بود و بس

چنین گفت یک ره بصاحبدلی   که عمرم بسر رفت بی حاصلی

چو می بگذرد ملک و جاه و سریر   نبرد از جهان دولت الا فقیر

بخواهم بکنج عبادت نشست   که دریابم این پنج روزی که هست

چو بشنید دانای روشن نفس   بتندی برآشفت کای هکله بس

طریقت بجز خدمت خلق نیست   به تسبیح و سجادهٔ و دلق نیست

تو بر تخت سلطانی خویش باش   باخلاق پاکیزه درویش باش

بصدق ارادت میان بسته دار   ز طامات و دعوی زبان بسته دار

قدم باید اندر طریقت نه دم   که اصلی ندارد دم بی قدم

بزرگان که نقد صفا داشتند   چنین خرقه زیر قبا داشتند

حکایت ۱۵

شنیدم که بگریست سلطان روم   بر نیک مردی ز اهل علوم

کرم کن که فردا که دیوان نهند   منازل بمقدار احسان دهند

که پایابم از دست دشمن نماند   جز این قلعه و شهر با من نماند

بسی جهد کردم که فرزند من   پس از من بود سرور انجمن

کنون دشمن بدگهر دست یافت   سر دست مردی و جهدم بتافت

چه تدبیر سازم چه چاره کنم   که از غم بفرسود جان در تنم

بر آشفت دانا که ایں گریه چیست — بریں عقل و همت بباید گریست

ولایت چه باشد غم خویش خور — که از عمر بهتر شد و بیشتر

ترا ایں قدر تا بمانی بس است — چو رفتی جہاں جائے دیگر کس است

اگر ہوشمندست و گر بے خرد — غم او مخور کو غم خود خورد

مشقت نیرزد جہاں داشتن — گرفتن بشمشیر و بگذاشتن

تو تدبیر خود کن که آں پیر خرد — که بعد از تو باشد غم خود خورد

بدیں پنج روزه اقامت مناز — باندیشه تدبیر رفتن بساز

کرا دانی از خسروانِ عجم — که کردند بر زیر دستاں ستم

که در تخت و ملکش نیامد زوال — نماند بجز ملک ایزد تعال

کرا جاوداں ماندن امید نیست — که گیتی ہمیں جائے جاوید نیست

کرا سیم و زر ماند و گنج و مال — پس از وے بچندیں شود پائمال

وزاں کس که خیرے بماند رواں — و مادم رسد رحمتش بر رواں

بزرگے کزو نام نیکو بماند — تواں گفت با اہل دل کو بماند

الا تا درختِ کرم پروری — که بے شک برکامرانی خوری

سیکے را که سعی قدم پیشتر — بدرگاه حق منزلت بیشتر

یکے باز پس خائن و شرمسار — بہوشد ہمیں مرد ناکرده کار

بہل تا بدنداں برد پشت دست — تنورے چنیں گرم تان ورنه بست

بدانی کہ غلّہ بر داشتن — کہ سستی بود تخم ناکاشتن

حکایت ۱۶

خدا دوست نامے در اقصائے شام — گرفت از جہاں کنج غارے مقام

بصبرش دراں کنج تاریک جائے — بگنج قناعت فرو رفتہ پائے

بزرگان نہادند سر بر درش — کہ در می نیامد بدرہا سرش

تمنّا کند عارف پاکباز — بدریوزہ از خویشتن ترک آز

چو ہر ساعتش نفس گوید بدہ — بخواری بگرداندش دہ بدہ

دراں مرز کیں پیر ہشیار بود — یکے مرزبان ستمکار بود

کہ ہر ناتوان را کہ دریافتے — بسر پنجگی پنجہ برتافتے

جہاں سوز و بے رحمت و خیرہ کش — ز تلخیش روئے جہانے ترش

گروہے برفتند زاں ظلم و عار — ببردند نام بدش در دیار

گروہے بماندند مسکین و ریش — پس چرخہ نفرین گرفتند پیش

ید ظلم جائیکہ گردد دراز — نہ بینی لب مردم از خندہ باز

بدیدار شیخ آمدے گاہ گاہ — خدا دوست در وے نکردی نگاہ

ملک نوبتے گفتش اے نیک بخت — بنفرت ز من در مکش روئے سخت

مرا با تو دانی سر دوستیست — ترا دشمنی با من از بہر چیست

گرفتم که سالار کشور نیم — بعزت ز درویش کمتر نیم

بگویم فضیلت نهم بر کسے — چنان باش با من که با هر کسے

شنید این سخن عابد هوشیار — برآشفت و گفت اے ملک هوشدار

وجودت پریشانی خلق از وست — ندارم پریشانیِ خلق دوست

تو با دوستداران من دشمنی — نپندارمت دوستدار منی

گر افتد همی دوستی با منت — مگر آنکه دارد خدا دشمنت

خدا دوست را گر بدرند پوست — نخواهد شدن دشمن دوست دوست

عجب دارم از خواب آن سنگدل — که شهرے بخسپند از و تنگ دل

الا گر هنر داری و عقل و هوش — بفضل و ترحم میان بند و کوش

۱۷ - گفتار

مها زورمندی مکن بر کهان — که بر یک نمط می نماند جهان

سر پنجهٔ ناتوان بر مپیچ — که گر دست یابد برآید بهیچ

نه موئے ترا بر تیشه کمتر است — چو پر شد ز زنجیر محکم تر است

مبر گفتمت پائے مردم ز جائے — که عاجز شوی گر در آئی ز پائے

دلِ دوستان جمع بهتر که گنج — خزینه تهی به که مردم برنج

مبند از در پائے کار کسے — که افتد که در پایش افتی بسے

ـا کن اے ناتواں از قوی   که روزی تواناتر از وی شوی

ـبینی که جاہل بکین اندر است   سلامت بتسلیم و لین اندر است

ـت برآر از ستیزنده شور   که بازوی ہمت بہ از دست زور

ـب خشک مظلوم را گو بخند   که دندان ظالم بخواہند کند

ـانگ دہل خواجہ بیدار گشت   چہ داند شب پاسبان چون گذشت

ـرد کاروانی غم بار خویش   نسوزد دلش بر خر پشت ریش

ـرفتم کز افتادگان نیستی   چو افتادہ بینی چرا بیستی

ـرینت بگویم یکے سرگذشت   که سستی بود زین سخن درگذشت

۱۸- حکایت در معنی رحمت بر ناتوان در حال توانائی

چناں قحط سالے شد اندر دمشق   که یاران فراموش کردند عشق

چناں آسماں بر زمیں شد بخیل   که لب تر نکردند زرع و نخیل

بخوشید سرچشمہائے قدیم   نماند آب جز آب چشم یتیم

نبودے بجز آہ بیوہ زنے   اگر بر شدے دودے از روزنے

چو درویش بے برگ دیدم درخت   قوی بازواں سست و درماندہ سخت

نہ در کوہ سبزی نہ در باغ شخ   ملخ بوستاں خوردہ مردم ملخ

درآں حال پیش آمدم دوستے   ازو ماندہ بر استخواں پوستے

شگفت آمدم کو قوی حال بود / خداوند جاه و زر و مال بود

بدو گفتم ای یار پاکیزه خوی / چه درماندگی پیشت آمد بگوی

بغرید بر من که عقلت کجاست / چو دانی و پرسی سوالت خطاست

نبینی که سختی بغایت رسید / مشقت بحد نهایت رسید

نه باران همی آید از آسمان / نه بر میرود دود فریاد خوان

بدو گفتم آخر ترا باک نیست / کشد زهر جائیکه تریاک نیست

گر از نیستی دیگری شد هلاک / ترا هست بط را ز طوفان چه باک

نگه کرد رنجیده در من فقیه / نگه کردن عالم اندر سفیه

که مرد ارچه بر ساحل است ای رفیق / نیاساید و دوستانش غریق

من از بینوائی نیم روی زرد / غم بینوایان دلم خسته کرد

نخواهم که بیند خردمند ریش / نه بر عضو مردم نه بر عضو خویش

بحمد الله ارچه ز ریش ایمنم / چو ریشی ببینم بلرزد تنم

منغص بود عیش آن تندرست / که باشد به پهلوی بیمار سست

چو بینم که درویش مسکین نخورد / بکام اندرم لقمه زهرست و درد

یکی را بزندان بری دوستان / کجا ماندش عیش در بوستان

۱۹۔ حکایت

شبی دود خلق آتشی برفروخت / شنیدم که بغداد نیمی بسوخت

یکے تنگ گفت اندرانِ خاک دود — کہ دکّانِ ما را گزندے نبود

جہاں دیدہ گفتش اے بوالہوس — ترا خود غم خویشتن بود و بس

پسندی کہ شہرے بسوزد نبار — وگرچہ سرایت بود در کنار

بجز سنگدل کے کند معدہ تنگ — چو بیند کساں بر شکم بستہ سنگ

توانگر خود آں لقمہ چوں می خورد — چو بیند کہ درویش خوں می خورد

مگو تندرستست رنجور دار — کہ می پیچد از غصہ رنجور وار

سبک پے چو یاراں بمنزل رسند — نخسپد کہ واماندگاں در پس اند

دلِ بادشاہاں شود بارکش — چو بینند در گل خرِ خارکش

اگر در سرائے سعادت کس ست — ز گفتار سعدیش حرفے بس ست

ہمینت بسندست اگر بشنوی — کہ گر خار کاری سمن ندروی

۲۰۔ گفتار در عدل و ظلم و ثمرۂ ہر کدام

خبر داری از خسروانِ عجم — کہ کردند بر زیر دستانِ ستم

نہ آں شوکت و پادشاہی بماند — نہ آں ظلم بر روستائی بماند

خطا بیں کہ بر دستِ ظالم برفت — جہاں ماند و او با مظالم برفت

خنک روزِ محشر تنِ دادگر — کہ در سایۂ عرش دارد مقر

بقومے کہ نیکی پسندد خدائے — دہد خسروِ عادلِ نیک رائے

چو خواہد کہ ویران شود عالمے | کند ملک در پنجۂ ظالمے
سگالند از و نیک مردان حذر | کہ خشم خدایست بیداد گر
بزرگی از و دان و منت شناس | کہ زایل شود نعمتِ ناسپاس
نہ خود خواندہ در کتابِ مجید | کہ در شکر نعمت شود بر مزید
اگر شکر کردی برین ملک و مال | بمالے و ملکے رسی بے زوال
وگر جور در پادشاہی کنی | پس از پادشاہی گدائی کنی
حرام است بر پادشہ خواب خوش | چو باشد ضعیف از قوی بارکش
میازار عامی بیک خردلہ | کہ سلطان شبانست و عامی گلہ
بد انجام رفت و بد اندیشہ کرد | کہ با زیردستان جفا پیشہ کرد
نخواہی کہ نفرین کنند از پست | نکو باش تا بد نگوید کست

۳۱- حکام

شنیدم کہ در مرزے از باختر | برادر دو بودند از یک پدر
سپہدار و گردن کش و پیلتن | نکو روے و دانا و شمشیر زن
پدر ہر دو را سہمگین مرد یافت | طلبگار جولان و ناورد یافت
برفت آن زمین را دو قسمت نہاد | بہر یک پسر زان نصیبے بداد
مبادا کہ بر یک دگر سر کشند | بہ پیکار شمشیر کین بر کشند

پدر بعد ازاں روزگارے شمرد بجاں آفریں جان شیریں سپرد

اجل بگسلانیدش طناب امل وفاتش فرو بست دستِ عمل

مقرر شد آں مملکت بر دو شاه که بیحد و مر بود گنج و سپاه

بحکم نظر در به افتاد خویش گرفتند هر یک یکے راه پیش

یکے عدل تا نام نیکو برد یکے ظلم تا مال گرد آورد

یکے عاطفت سیرتِ خویش کرد درم داد و تیمار درویش کرد

بنا کرد و نان داد و لشکر نواخت شب از بهر درویش شبخانه ساخت

خزائن تهی کرد و پر کرد جیش چناں کز خلائق بهنگام عیش

بگردوں شدی بانگ شادی چو رعد چو شیراز در عهد بوبکر سعد

خدیو خردمند فرخ نهاد که شاخِ امیدش برومند باد

حکایت شنو کودک نام جوئے پسندیده پے بود و فرخنده خوئے

بملازم بدلداری خاص و عام ثنا گوئے حق بامدادان و شام

دراں ملک قاروں بخفتے دلیر که شه دادگر بود درویش سیر

نیامد بر ایام او بر دلے نگویم که خارے که برگِ گلے

سر آمد بتایید ملک از سراں نهادند سر بر خطش سروراں

دگر خواست کافزوں کند تخت و تاج بیفزود بر مرد دهقاں خراج

طمع کرد در مال بازارگاں بلا ریخت بر جان بیچارگاں

نگویم که بدخواه درویش بود — حقیقت که او دشمن خویش بود
بامید بیشی نداد و نخورد — خردمند داند که ناخوب کرد
که تا جمع کرد آن زر از گربزی — پراگنده شد لشکر از عاجزی
شنیدند بازارگانان خبر — که ظلم ست در بوم آن بی‌هنر
بریدند از آن جا خرید و فروخت — زراعت نیامد رعیت بسوخت
چو اقبالش از دوستی سر بتافت — بناکام دشمن بر او دست یافت
ستیز فلک بیخ و بارش بکند — سم اسپ دشمن دیارش بکند
وفا در که جوید چو پیمان گسیخت — خراج از که خواهد چو دهقان گریخت
چه نیکی طمع دارد آن بی‌صفا — که باشد دعای بدش در قفا
چو بختش نگون بود در کاف کن — نکرد آنچه نیکانش گفتند کن
چه گفتند نیکان بر آن نیک مرد — تو بر خور که بیداد گر برنخورد
گمانش خطا بود و تدبیر سست — که در عدل بود آنچه در ظلم جست

۲۲- حکایت

یکی بر سر شاخ و بن می‌برید — خداوند بستان نگه کرد و دید
بگفتا گر این مرد بد می‌کند — نه با من که با نفس خود می‌کند
نصیحت بجا است اگر بشنوی — ضعیفان میفکن بکتف قوی

کہ فردا بداور برد خسروے — گدائے کہ پیشت نیرزد جوے
چو خواہی کہ فردا بوی مہترے — مکن دشمن خویشتن کہترے
کہ چوں بگذرد بر تو ایں سلطنت — بگیرد بکیں آں گدا دامنت
کہ زشتست در چشم آزادگاں — بیفتادن از دست افتادگاں
بزرگان روشن دل و نیک بخت — بفرزانگی تاج بردند و تخت
بدنبالۂ راستاں کج مرو — دگر راست خواہی ز سعدی شنو

۲۳ صفت جمعیت اوقات درویش راضی

مگو جاہے از سلطنت بیش نیست — کہ ایمن تر از ملک درویش نیست
سبکبار مردم سبکتر روند — حق اینست و صاحبدلاں بشنوند
تہیدست تشویش نانے خورد — ملک ہم بقدر جہانے خورد
گدا را چو حاصل شود نان شام — چناں خوش بخسپد کہ سلطان شام
غم و شادمانی بسر می رود — بمرگ ایں دو از سر بدر میرود
چہ آنرا کہ بر سر نہادند تاج — چہ آنرا کہ بر گردن آمد خراج
اگر سرفرازے بکیواں برست — دگر تنگدستے بزنداں درست

دراں دم کہ اجل برسر ہردو تاخت
نمی شاید از یک دگر شاں شناخت

۲۴ - حکایت

شنیدم کہ یک بار در دجلہ
سخن گفت با عابدے کلہ
کہ من فر فرماندہی داشتم
بسر بر کلاہ مہی داشتم
سپہرم مدد کرد و نصرت وفاق
گرفتم بہ بازوئے دولت عراق
طمع کردہ بودم کہ کرماں خورم
کہ ناگہ بخوردند کرماں سرم
بکن پنبہ غفلت از گوش ہوش
کہ از مردگاں پندت آید بگوش

۲۵ - در معنی نکوکاری و بدکاری و عاقبت آں

نکوکار مردم نباشد بدش
نورزد کسے بد کہ نیک آیدش
شر انگیز ہم در سر شر رود
چو کژدم کہ با خانہ کمتر رود
اگر نفع کس در نہادِ تو نیست
چنیں جوہر و سنگ خارا یکیست
غلط گفتم اے یار شائستہ خوے
کہ نفعست در آہن و سنگ و روے
نہ ہر آدمی مردہ بہ ننگ را
کہ بر وے فضیلت بود سنگ را
نہ ہر آدمی زادہ از دد بہ است
کہ دد ز آدمی زادۂ بد بہ است
بہ است از دد انسانِ صاحب خرد
نہ انساں کہ در مردم افتد چو دد
چو انساں نداند بجز خورد و خواب
کدامش فضیلت بود بر دواب
سوارِ نگوں بخت بے راہ رو
پیادہ بیر دز دو برفتن گرو

کسے دانهٔ نیک مردی نکاشت | کز و خرمن کام دل برنداشت
نه هرگز شنیدیم در عمر خویش | که بدمرد را نیکی آمد به پیش

۲۶ - حکایت

گزیرے بچاہے در افتادہ بود | که از هول او شیر نر ماده بود
بداندیش مردم بجز بد ندید | بیفتاد و عاجز تر از خود ندید
همه شب ز فریاد و زاری نخفت | یکے بر سرش کوفت سنگے و گفت
تو هرگز رسیدی بفریاد کس | که میخواهی امروز فریادرس
همه تخم نیکو دمے کاشتی؟ | ببیں لاجرم بر که برداشتی
که بر جان ریشت نهد مرہمے | که دلها ز ریشت بنالد ہمے
تو ما را همیں چاه کندی براه | بسر لاجرم در فتادی بچاه
دو کس چه کنند از پئے خاص و عام | یکے نیک محضر دگر زشت نام
یکے تا کند تشنه را تازه حلق | دگر تا بگردن در افتند خلق
اگر بد کنی چشم نیکی مدار | که هرگز نیارد گز انگور بار
نه پندارم اے در خزاں کشته جو | که گندم ستانی بوقت درو
درخت زقوم ار بجاں پروری | مپندار هرگز کزو برخوری
رطب ناورد چوب خرزهره بار | چه تخم افگنی بر همان چشم دار

۲۷- حکایت

حکایت کنند از یکے نیک مرد
که اکرام حجاج یوسف نه کرد

بسرہنگ دیواں نگہ کرد تیز
که نطعش بنیداز و رنگش بریز

چو حجت نماند جفا جوئے را
بپرخاش در ہم کشد روئے را

بخندید و بگریست مرد خدائے
عجب ماند سنگیں دل تیرہ رائے

چو دیدش که خندید و دیگر گریست
بپرسید کایں خندہ و گریہ چیست

بگفتا ہمی گریم از روزگار
که طفلانِ بیچارہ دارم چہار

ہمی خندم از لطف یزدانِ پاک
که مظلوم رفتم نہ ظالم بخاک

یکے گفتش اے نامور شہریار
کمن دست ازیں پیرِ دہقاں بدار

که خلقے برو تکیہ دارند و پشت
روا نیست خلقے بیک بار کشت

بزرگی و عفو و کرم پیشہ کن
ز خردانِ اطفالش اندیشہ کن

مگر دشمنِ خاندانِ خودی
که بر خاندانہا پسندی بدی

مپندار و دلہا بداغِ تو ریش
که روزے ببیں آیدت تیر پیش

نخفتست مظلوم از آہش بترس
ز دودِ دلِ صبحگاہش بترس

نترسی که پاک اندرونے شبے
برآرد ز سوزِ جگر یاربے

بسود اچناں بر سرے افشاند دست
که حجاج را دست حجت ببست

نہ ابلیس بدکرد نیکی ندید | بر پاک ناید ز تخم پلید
مدر پردۂ کس بہنگام جنگ | کہ باشد ترا نیز در پردہ ننگ
مزن بانگ بر شیر مرداں درشت | چو با کودکاں برنیائی بہ مشت
شنیدم کہ نشنید و خونش بریخت | ز فرماں داور کہ داند گریخت
بزرگے وراں فکرت آں شب بخفت | بخواب اندروں دید درویش و گفت
دمے بیش بر من سیاست نراند | عقوبت برو تا قیامت بماند

۲۸۔ حکایت

یکے پند میداد فرزند را | نکودار پند خردمند را
مکن جور بر خردگاں اے پسر | کہ یک روزت افتد بزرگی بسر
نمی ترسی اے کودک کم خرد | کہ روزے پلنگیت برہم درد
بخردی درم زور سرپنجہ بود | دل زیردستاں زمن رنجہ بود
بخوردم یکے مشت زور آوران | نکردم دگر زور بر لاغران

۲۹۔ گفتار

الا تا بہ غفلت نہ خسپی کہ نوم | حرامست بر چشم سالار قوم
غم زیردستاں بخور ز ینہار | بترس از زبردستئ روزگار

نصیحت کہ خالی بود از غرض — چو داروئے تلخست دفع مرض

۳۰۔ حکایت

یکے را حکایت کنند از ملوک — کہ بیماری رشتہ کردش چو دوک

چنانش درانداخت ضعف جسد — کہ می برد بر کہتران نیان حسد

کہ شاہ ارچہ بر عرصہ نام آور است — چو ضعف آمد از بیدقے کمتر است

ندیمے زمین ملک بوسہ داد — کہ عمر خداوند جاوید باد

درین شہر مردے مبارک دم است — کہ از پارسایان چنوے کم است

نبردند پیشش مہمات کس — کہ مقصود حاصل نشد در نفس

بخواں تا بخواند دعائے بریں — کہ رحمت رسد ز آسماں بر زمین

بفرمود تا مہتران خدم — بخواندند پیر مبارک قدم

بگفتا دعائے کن اے ہوشمند — کہ در رشتہ چوں سوزنم پائے بند

شنید ایں سخن پیر خم بودہ پشت — بہ تندی برآورد بانگ درشت

کہ حق مہربان ست بر دادگر — ببخشائے و بخشائش حق نگر

دعائے منت کے شود سودمند — اسیران مظلوم در چاہ بند

تو ناکردہ بر خلق بخشائشے — کجا بینی از دولت آسائشے

بباید بہ عذر خطا خواستن — پس از شیخ صالح دعا خواستن

کجا دست گیرد دعای ویت — دعای ستم دیدگان در پیت

شنید این سخن شهریار عجم — ز خشم و خجالت بر آمد بهم

برنجید و پس با دل خویش گفت — چه رنجم حق است اینکه درویش گفت

بفرمود تا هرکه در بند بود — بفرمانش آزاد کردند زود

جهاندیده بعد از دو رکعت نماز — بداور بر آورد دست نیاز

که ای بر فراز ندهٔ آسمان — بجنگش گرفتی بصلحش بمان

ولی همچنان بر دعا داشت دست — که رنجور افتاده بر پائے جست

تو گفتی ز شادی بخواهد پرید — چو طاؤس چون رشته در پا ندید

بفرمود گنجینه و گوهرش — فشاندند در پائے و زر بر سرش

حق از بهر باطل نشاید نهفت — ازاں جمله دامن بیفشاند و گفت

مرو باسر رشته بار دگر — مبادا که دیگر کند رشته سر

چو بارے فتادی نگهدار پائے — که یک بار دیگر نه لغزد ز جائے

ز سعدی شنو کین سخن راست است — نه هر بارے افتاده برخاست است

۱۳۱۔ گفتار

جهان اے پسر ملک جاوید نیست — ز دنیا وفاداری امید نیست

نه بر باد رفتے سحرگاه و شام — سریر سلیمان علیه السلام

آخر ندیدی که برباد رفت — خنک آنکه با دانش و داد رفت

کسے زیں میاں گوئے دولت ربود | کہ در بند آسایش خلق بود
بکار آمد آنہا کہ بر داشتند | نہ گرد آوریدند و بگذاشتند

۳۲۔ حکایت

شنیدم کہ در مصر میر اجل | سپہ تاخت بر روزگارش اجل
جمالش برفت از رخِ دلفروز | چو خور زرد شد پس نماند زروز
گزیدند فرزانگاں دست فوت | کہ در طب ندیدند داروئے موت
ہمہ تخت و ملکے پذیرد زوال | بجز ملک فرماندۂ لایزال
چو نزدیک شد روز عمرش بشب | شنیدند و میگفت در زیر لب
کہ در مصر چوں من عزیزے نبود | چو حاصل ہمی بود چیزے نبود
جہاں گرد کردم نخوردم برش | برفتم چو بیچارگان از سرش
پسندیدہ رائے کہ بخشید و خورد | جہاں از پئے خویشتن گرد کرد
دریں کوش تا با تو ماند مقیم | کہ ہر چہ از تو ماند دریغ ست ہیم
کند خواجہ بر بسترِ جاں گداز | یکے دست کوتاہ و دیگر دراز
دراں دم ترا می نماید بدست | کہ دہشت زبانش ز گفتن ببست
کہ دستے بجود و کرم کن دراز | دگر دست کوتہ کن از ظلم و آز
کنونت کہ دست ست خارے بکن | دگر کے بر آری تو دست از کفن

بتابد بسے ماہ پرویں و ہور　　کہ سر برنداری زبالینِ گور

۳۳ حکایت

قزل ارسلاں قلعہ سخت داشت　　کہ گردن بالوند برمی فراشت

نہ اندیشہ از کس نہ حاجت بہیچ　　چو زلفِ عروساں رہش پیچ پیچ

چناں نادر افتادہ در روضۂ　　کہ بر لاجوردی طبق بیضۂ

شنیدم کہ مردے مبارک حضور　　بنزدیک شاہ آمد از راہ دور

حقایق شناسے جہاندیدۂ　　ہنرمندے آفاق گردیدۂ

بزرگے زباں آورے کارداں　　حکیمِ سخن گوئے بسیارداں

قزل گفت چنداں کہ گردیدۂ　　چنیں جائے محکم کجا دیدۂ

بخندید کیں قلعۂ خرم است　　ولیکن نہ پندارمش محکم است

نہ پیش از تو گردن کشاں داشتند　　دمے چند بودند و بگذاشتند

نہ بعد از تو شاہانِ دیگر برند　　درختِ امید ترا بر خورند

ز دورانِ ملکِ پدر یاد کن　　دل از بند اندیشہ آزاد کن

چناں روزگارش بکنجے نشاند　　کہ بر یک پشیزش تصرف نماند

چو نومید ماند از ہمہ چیز و کس　　امیدش بفضلِ خدا ماند و بس

بر مردِ ہشیار دنیا خس ست　　کہ ہر مدتے جائے دیگر کس ست

۳۴-حکایت

چنیں گفت شوریدهٔ در عجم … بکسرے کہ اے وارثِ ملک جم

اگر ملک بر جم بماندے وبخت … ترا چوں میسر شدے تاج وتخت

اگر گنجِ قاروں بدست آوری … نماند مگر آنچہ بخشی بری

۳۵-حکایت

چو الپ ارسلاں جاں بجاں بخش داد … پسر تاج شاہی بسر بر نہاد

بہ تربت سپردندش از تاج گاه … نہ جائے نشستن نہ آماج گاه

چنیں گفت دیوانهٔ ہوشیار … چو دیدش پسر روز دیگر سوار

زہے ملک و دوران سر در نشیب … پدر رفت و پائے پسر در رکیب

چنیں ست گردیدنِ روزگار … سبک سیر بد عہد ناپائدار

چو دیرینہ روزے سر آورد عہد … جواں دولتے سر بر آرد ز مہد

منہ بر جہاں دل کہ بیگانہ ایست … چو مطرب کہ ہر روز در خانہ ایست

نکوئی کن امسال چوں دہ تراست … کہ سال دگر دیگرے دہ خداست

۳۶-حکایت

بزرگے جفا پیشہ در حد غور … گرفتے خر روستائی بزور

خراں زیر بارگراں بے علف … بروزے دو مسکین شدندے تلف

چو منعم کند سفله را روزگار ‏ نهد بر دل تنگ درویش بار

شنیدم که بارے بعزم شکار ‏ برون رفت بیدادگر شهریار

پیاپے بدنبال صیدے براند ‏ شبش درگرفت از حشم دور ماند

به تنها ندانست روے و رہے ‏ بپرداخت ناکام شب در دہے

خرے دید پوینده و کارگر ‏ توانا و زور آور و باربر

یکے مرد کرد استخوانے بدست ‏ چناں میزدش کاستخواں می شکست

شهنشه برآشفت و گفت ایجواں ‏ ز حد رفت جورت بریں بے زباں

چو زور آوری خودنمائی مکن ‏ برافتاده زور آزمائی مکن

پسندش نیامد فرومایه قول ‏ یکے بانگ بر پادشه زد بهول

که بیهوده مگرفتم ایں کار پیش ‏ برو چوں ندانی پس کار خویش

بسا کس که پیش تو معذور نیست ‏ چو وابینی از مصلحت دور نیست

ملک را درشت آمد از وے خطاب ‏ بگفتا بیا تا چه بینی صواب

که پندارم از عقل بیگانهٔ ‏ نه مستی همانا که دیوانهٔ

بخندید کاۓ ترک ناداں خموش ‏ مگر حال خضرت نیامد بگوش

نه دیوانه خواند کس اورا نه مست ‏ چرا کشتیٔ ناتواناں شکست

جهاں جوۓ گفت اے ستمگاره مرد ‏ چه دانی که خضراں براۓ چه کرد

دراں بحر مردے جفا پیشه بود ‏ که دلها ازو بحر اندیشه بود

جزا ترز کردار او پر خروش — جہانے ز دستش چو دریا بجوش

پس آں راز بہر مصالح شکست — کہ سالار ظالم نگیرد بدست

شکستہ متاعے کہ در حرز تست — ازاں بہ کہ در دست دشمن درست

بخندید دہقانِ روشن ضمیر — کہ پس حق بدستِ من است اے امیر

نہ از ابلہی می شکستم پائے خر — کہ از جور سلطان بیداد گر

خر این جا لنگ و بیمار کش — ازاں بہ کہ پیش ملک بارکش

تو آں را نگوئی کہ کشتی گرفت — کہ چوں تا ابد نام زشتی گرفت

تفو بر چناں ملک و دولت کہ راند — کہ شنعت بروتا قیامت بماند

ستمگر جفا بر تن خویش کرد — نہ بر زیر دستان درویش کرد

کہ فردا دراں محفل نام و ننگ — بگیرد گریبان و ریشش بچنگ

نہد بار او زار بر گردنش — نیارد سر از عار بر گردنش

گرفتم کہ خر بارش اکنوں کشد — دراں روز بارِ خراں چوں کشد

گر انصاف پرسی بد اختر کس ست — کہ در راحتش رنج دیگر کس ست

ہمیں پنج روزش تنعم بود — کہ شادیش در رنج مردم بود

اگر بر نہ خیزد بہ آں مردہ دل — کہ خسپند از دہر دم آزردہ دل

شہ ایں جملہ بشنید و چیزے نگفت — بہ بست اسپ و سر بر نمد زین بخفت

ہمہ شب ز بیداری اختر شمرد — ز سودا و اندیشہ خوابش نبرد

چو آواز مرغِ سحر گوش کرد — پریشانیٔ شب فراموش کرد

سواران همه شب به ترک تاختند — سحرگه پئے اسپ بشتاختند

هر آں عرصه بر اسپ دیدند شاه — پیاده دویدند یکسر سپاه

بخدمت نهادند سر بر زمیں — چو دریا شد از موج لشکر زمیں

بزرگاں نشستند و خواں خواستند — بخوردند مجلس بیاراستند

چو شور طرب در نهاد آمدش — ز دهقاں دوشینه یاد آمدش

بفرمود جستند و بستند سخت — بخواری فگندند در پائے تخت

سیه دل برآهیخت شمشیر تیز — ندانست بیچاره روئے گریز

سُرو آں دم از زندگی آخرش — بگفت آنچه گم دید در خاطرش

نه بینی که چوں کارد بر سر بود — قلم را زبانش رواں تر بود

چو دانست کز خصم نتواں گریخت — بنا باکی از تیر ترکش بریخت

سر نا امیدی بر آورد و گفت — شب گور در وه محالست خفت

زنا مہربانی که در دور تست — همه عالم آوازهٔ جور تست

نه من کردم از دست جورت نفیر — که خلقے ز خلقے یکے کشته گیر

عجب کز منت بر دل آمد درشت — بکش گر توانی همه خلق کشت

دگر سخت آمد نکوهش ز من — با نصاف بیخ نکوهش بکن

ترا چاره از ظلم بر گشتن ست — نه بیچاره بے گناه کشتن است

چو بیداد کردی توقع مدار — که نامت به نیکی رود در دیار

ندانم که چون خسپدت دیدگان — نخفته ز دستت ستم دیدگان

بدان کی ستوده شود پادشاه — که خلقش ستایند در بارگاه

چه سود آفرین بر سر انجمن — پس چرخه نفرین کنان پیرزن

گرفت این سخن شاه ظالم بگوش — ز سرمستی غفلت آمد بهوش

در آن دم که طالع بمودش بهی — دهی را ببخشید فرماندهی

بیاموزی از عالمان عقل و خوے — نه چندان که از جاهل عیب جوئے

ز دشمن شنو سیرت خود که دوست — هر آنچه از تو آید بچشمش نکوست

ستایش سرایان نه یار تو اند — ملامت کنان دوستدار تو اند

ترش روئے بهتر کند سرزنش — که یاران خوش طبع شیرین منش

ازین به نصیحت نگوید کست — دگر عاقلی یک اشارت بس است

۳۷ - حکایت

شنیدم که از نیک مردی فقیر — دل آزرده شد پادشاهے کبیر

مگر بر زبانش حقے رفته بود — ز گردن کشی بر وے آشفته بود

بزندان فرستادش از بارگاه — که زور آزمایست بازوئے شاه

ز یاران یکے گفتش اندر نهفت — مصالح نبود این سخن گفت گفت

رسانیدن امر حق طاعت ست — ز زندان نترسم که یک ساعت ست

همان دم که در خفیه این راز رفت — حکایت بگوش ملک باز رفت

بخندید کو ظن بیهوده برد — نداند که خواهد دران حبس مرد

غلامی بدرویش برد این پیام — بگفتا بخسرو بگوای غلام

که دنیا همین ساعتی بیش نیست — غم و خرمی پیش درویش نیست

نه گر دستگیری کنی خرمم — نه گر سر بری در دل آید غمم

ترا گر سپاهست و فرمان گنج — وگر من فرومانده در ضعف و رنج

بدروازهٔ مرگ چون در شویم — بیک هفته با هم برابر شویم

منه دل برین دولت پنج روز — تن خویشتن را بآتش مسوز

نه بیش از تو پیش از تو اندوختند — به بیداد کردن جهان سوختند

چنان زی که ذکرت بتحسین کنند — چو مردی نه بر گور نفرین کنند

نباید برسم بد آئین نهاد — که گویند لعنت بر آن کین نهاد

وگر برسر آید خداوند زور — نه زیرش کند عاقبت خاک گور

بفرمود دل تنگ روی از جفا — که بیرون کنندش زبان از قفا

چنین گفت مرد حقائق شناس — ازین هم که گفتی ندارم هراس

من از بی زبانی ندارم غمی — که دانم که ناگفته داند همی

اگر بینوائی برم ور ستم — گرم عاقبت خیر باشد چه غم

عروسی بود نوبت ماتمت — گرت نیک روزی بود خاتمت

۳۸۔ حکایت

Omitted

یکے مشت زن بخت و روزی نداشت — نہ اسباب شامش مہیا نہ چاشت

ز جور شکم گل کشیدے بہ پشت — کہ روزی محال ست خوردن بمشت

مدام از پریشانیٔ روزگار — دلش محنت آلود و تن سوگوار

گہش جنگ با عالم خیره کش — گہ از بخت شوریده رویش ترش

گہ از دیدنِ عیش شیرین خلق — فرو می شدے آب تلخش بحلق

گہ از کار آشفتہ بگریستے — کہ کس دید ازیں صعب تر زیستے

کسان شہد نوشند و مرغ و بره — مرا روئے نان می نہ بیند تره

گر انصاف پرسی نہ نیکوست این — برہنہ من و گربہ را پوستین

دریغ از فلک شیوه ساختے — کہ گنجے بدست من انداختے

مگر روزگارے ہوس راندمے — ز خود گرد محنت بیفشاندمے

شنیدم کہ روزے زمینے بکافت — عظامِ زنخدان پوسیده یافت

بخاک اندرش عقد بگسیختہ — گہرہائے دندان فرو ریختہ

دہاں بے زباں پند میگفت و راز — کہ اے خواجہ با بے مرادی بساز

نہ این ست حال دہن زیر گل — شکر خورده انگار یا خون دل

غم از گردشِ روزگاران مدار — کہ بیجا بگردد بسے روزگار

ہماں لحظہ کیں خاطرش روئے داد — غم از خاطرش رخت یکسو نہاد

که ای نفس بی رای و تدبیر و هش — بکش بار تیمار و خود را مکش
اگر بنده ای بار بر سر برد — وگر سر به اوج فلک بر برد
در آن دم که حالش دگرگون شود — بمرگ از سرش هر دو بیرون شود
غم و شادمانی نماند ولیک — جزای عمل ماند و نام نیک
کرم پای دارد نه دیهیم و تخت — بده کز تو این ماند ای نیک بخت
مکن تکیه بر ملک و جاه و حشم — که پیش از تو بود است و بعد از تو هم
زر افشان چو دنیا بخواهی گذاشت — که سعدی در افشاند گر زر نداشت

۳۹ - حکایت

حکایت کنند از جفا گستری — که فرماندهی داشت بر کشوری
در ایام او روز مردم چو شام — شب از بیم او خواب مردم حرام
همه روز نیکان از او در بلا — به شب دست پاکان از او بر دعا
گروهی بر شیخ آن روزگار — ز دست ستمگر گرستند زار
که ای پیر دانای فرخنده رای — بگو این جوان را بترس از خدای
بگفتا دریغ آیدم نام دوست — که هر کس نه درخورد پیغام اوست
کسی را که بینی ز حق بر کران — منه با وی ای خواجه حق درمیان
حقت گفتم ای خسرو نیک رای — توان گفت حق پیش مرد خدای
به مرد نادان نریزم علوم — که ضایع کنم تخم در شوره بوم

چو در روی نگیرد عدو داندم ۔ برنجد بجان و برنجاندم

ترا عادت ای بادشه حق رویست ۔ دل مرد حق گوی ازینجا قویست

نگین خصلتی دارد ای نیک بخت ۔ که در موم گیرد نه در سنگ سخت

عجب نیست اگر ظالم از من بجان ۔ برنجد که دزد است و من پاسبان

تو هم پاسبانی بانصاف و داد ۔ که حفظ خدا پاسبان تو باد

ترا نیست منت ز روی قیاس ۔ خداوند را فضل و منت شناس

که در کار خیرت بخدمت بداشت ۔ نه چون دیگرانت معطل گذاشت

همه کس به میدان کوشش درند ۔ ولی گوی بخشش نه هر کس برند

تو حاصل نکردی بکوشش بهشت ۔ خدا در تو خوی بهشتی سرشت

دلت روشن و وقت مجموع باد ۔ قدم ثابت و پایه مرفوع باد

حیاتت خوش و رفتنت بر صواب ۔ عبادت قبول و دعا مستجاب

۴۰ ۔ گفتار

همی تا برآید بتدبیر کار ۔ مدارای دشمن به از کارزار

چو نتوان عدو را بقوت شکست ۔ بنعمت بباید در فتنه بست

گر اندیشه داری ز دشمن گزند ۔ بتعویذ احسان زبانش ببند

عدو را بجای خسک زر بریز ۔ که احسان کند کند دندان تیز

بتدبیر شاید جهان خورد و نوش ۔ چو دستی نشاید گزیدن ببوس

به تدبیر رستم درآید به بند قید که اسفندیارش نجست از کمند

عدو را بفرصت توان کند پوست	پس او را مراعات چنان کن که دوست
حذر کن ز پیکار کمتر کسی	که از قطره سیلاب دیدم بسی

مزن تا توانی بر ابرو گره ترش رو که دشمن اگرچه زبون دوست به

بود دشمنش تازه و دوست ریش	کسی کش بود دشمن از دوست بیش
مزن با سپاهی ز خود بیشتر	که نتوان زد انگشت بر نیشتر
وگر زو توانا تری در نبرد	نه مردیست بر ناتوان زور کرد
اگر پیل زوری وگر شیر جنگ	به نزدیک من صلح بهتر که جنگ
چو دست از همه حیلتی در گسست	حلال است بردن به شمشیر دست
اگر صلح خواهد عدو سر مپیچ	وگر جنگ جوید عنان بر مپیچ
که گر وی ببندد در کارزار	ترا قدر و هیبت شود یک هزار
ور او پای جنگ آورد در رکاب	نخواهد بحشر از تو داور حساب
تو هم جنگ را باش چون فتنه خاست	که با کینه ور مهربانی خطاست
چو با سفله گوئی به لطف و خوشی	فزون گرددش کبر و گردن کشی
چو دشمن در آمد بعجز از درت	بدر کن ز دل کین و خشم از سرت
چو زنهار خواهد کرم پیشه کن	ببخشای و از مکرش اندیشه کن
ز تدبیر پیر کهن بر مگرد	که کار آزموده بود سالخورد

دراز اند بنیاد رویین زپای — جوانان بشمشیر و پیران برای

بیفکندیش در قلب هیجا سفر — چه دانی کز آنان که باشد ظفر

چو بینی که لشکر زهم دست داد — به تنها مده جان شیرین بباد

اگر بر کناری بر فتن بکوش — وگر در میانی لبس دشمن بپوش

وگر خود هزاری و دشمن دویست — چو شب شد در اقلیم دشمن مایست

شب تیره پنجه سوار از کمین — چو پانصد بشوکت بدرد زمین

چو خواهی بریدن بشب راهها — حذر کن نخست از کمین گاهها

میان دو لشکر چو یک روزه راند — سر پنجه زور مندش نماند

گر او پیش دستی کند غم مدار — گر افراسیاب ست مغزش برار

ندانی که دشمن که یک روزه راند — سر پنجه زور مندش نماند

تو آسوده بر لشکر مانده زن — که نادان ستم کرده بر خویشتن

چو دشمن شکستی میفگن علم — که بازش نیاید جراحت بهم

بسی در قفای هزیمت مران — نباید که دور افتی از یاوران

هوا بینی از گرد هیجا چو میغ — بگیرند گردت بتیر و تفنگ و تیغ

بدنبال غارت نراند سپاه — که خالی نماند پس پشت شاه

سپه را نگهبانی شهریار

به از جنگ در حلقهٔ کارزار

۴۱ - گفتار اندر نواخت لشکریان

دلاور که بارے تہوّر نمود | بباید بمقدارش اندر فزود
که بار دگر دل نهد بر هلاک | ندارد ز پیکار یاجوج باک
سپاہی در آسودگی خوش بدار | که در حالت سختی آید بکار
کنوں دست مردان جنگی ببوس | نه آنگه که دشمن فرو کوفت کوس
سپاہی که کارش نباشد ببرگ | چرا دل نهد روز ہیجا بمرگ
نواحیٔ ملک از کف بدسگال | بلشکر نگهدار و لشکر بمال
ملک را بود در عدو دست چیر | که لشکر دل آسوده باشد و سیر
بہائے سر خویشتن می خورد | نه انصاف باشد که سختی برد
چو دارند گنج از سپاہی دریغ | دریغ آیدش دست بردن بتیغ
چه مردی کند در صف کارزار | چو دستش تہی باشد و کار زار

۴۲ - گفتار

به پیکار دشمن دلیران فرست | هژبران بناورد شیران فرست
برائے جہاندیدگاں کار کن | که صید آزمودہ است گرگ کہن
مترس از جوانانِ شمشیر زن | حذر کن ز پیرانِ بسیار فن
جوانانِ پیل افگن و شیر گیر | ندانند دستان روباه پیر
خردمند باشد جہاندیده مرد | که بسیار گرم آزمودست و سرد

جوانانِ شایسته بخت ور / ز گفتار پیران نه پیچید سر

گرت مملکت باید آراسته / مده کار معظم بنو خاسته

سپه را مکن پیش رو جز کسے / که در جنگها بوده باشد بسے

نتابد سگِ صید روی از پلنگ / ز روبه رمد شیر نا دیده جنگ

چو پرورده باشد پسر در شکار / نترسد چو پیش آیدش کارزار

بکشتی و نخچیر و آماج و گوے / دلاور شود مرد پرخاش جوے

بگرمابه پروردهٔ عیش و ناز / برنجد چو بیند در جنگ باز

دو مردش نشانند بر پشت زین / بود کش زند کودکے بر زمین

یکے را که دیدی تو در جنگ پشت / بکش گر عدو در مصافش نکشت

۳۴ - حکایت

Omitted

چه خوش گفت گرگین بفرزند خویش / چو قربان پیکار بر بست و کیش

سوارے که بنمود در جنگ پشت / نه خود را که نام آوران را بکشت

تهوّر نیاید مگر زان دو یار / که افتند در حلقهٔ کارزار

دو هم جنس و هم سفرهٔ هم زبان / بکوشند در قلب هیجا بجان

که ننگ آیدش رفتن از پیش تیر / برادر بچنگال دشمن اسیر

چو بینی که یاران نه باشند یار
هزیمت بجائے غنیمت شمار

۴۴ - گفتار

دو تن پرور اے شاہ کہتر نواز　　یکے اہل بازو و دوم اہل راز

ز نام آوراں گوئے دولت برند　　کہ دانا و شمشیر زن پرورند

ہر آں کو قلم را نورزید و تیغ　　برو گر بمیرد مگو اے دریغ

نہ مردیست دشمن در اسباب جنگ　　تو مدہوش ساقی و آواز چنگ

بسا اہل دولت ببازی نشست　　کہ دولت برفتش ببازی ز دست

۴۵ - گفتار

میاں دو بدخواہ کوتاہ دست　　نہ فرزانگی باشد ایمن نشست

کہ گر ہر دو با ہم سگالند راز　　شود دست کوتاہ ایشاں دراز

یکے را بہ نیرنگ مشغول دار　　دگر را برآور ز ہستی دمار

اگر دشمنے پیش گیرد ستیز　　بشمشیر تدبیر خونش بریز

برو دوستی گیر با دشمنش　　کہ زنداں شود پیرہن بر تنش

چو در لشکر دشمن افتد خلاف　　تو بگذار شمشیر خود در غلاف

چو گرگاں پسندند باہم گزند　　برآساید اندر میاں گوسپند

چو دشمن بدشمن شود مشتغل
تو با دوست بنشیں بآرام دل

۵۰ ۱۴۴ گفتار اندر ملاطفت دشمن از روئے عاقبت اندیشی

چو شمشیر پیکار بر داشتی — نگهدار پنہاں رہ آشتی

کہ لشکر کشایانِ مغفر شگاف — نہاں صلح جویند و پیدا مصاف

دلِ مرد میداں نہانی بجوئے — کہ باشد کہ در پایت افتد چو گوئے

چو سالارے از دشمن افتد بچنگ — بکشتن برش کردہ باید درنگ

کہ افتد کزیں نیمہ ہم سرورے — بماند گرفتار در چنبرے

دگر کشتی ایں بندئی ریش را — نہ بینی دگر بندئی خویش را

نترسد کہ دورانش بندی کند — کہ بر بندیاں زورمندی کند

کسے بندیاں را بود دستگیر — کہ خود بودہ باشد بہ بندی اسیر

اگر سر نہد بر خطت سرورے — چو نیکش بداری نہد دیگرے

دگر خفیہ دہ دل بدست آوری — ازاں بہ کہ صد راہ شبخوں بری

۵۱ ۱۴۷ گفتار اندر حذر کردن از دشمنے کہ در طاعت آید

گرت خویش دشمن شود دوستدار — ز تلبیس ایمن مشو زینہار

کہ گردد درونش بکینِ تو ریش — چو یاد آیدش مہر پیوند خویش

بد اندیش را لفظ شیریں مبیں — کہ ممکن بود زہر در انگبیں

کسے جاں از آسیب دشمن ببرد — کہ مر دوستاں را بدشمن شمرد

نگہدار ازاں شوخ در کیسہ دُر — کہ بیند ہمہ خلق را کیسہ بر

سپاہی کہ عاصی شود از امیر — ورا تا توانی بخدمت مگیر

ندانست سالار خود را سپاس — ترا ہم نداند ز غدرش ہراس

بسوگند و عہد استوارش مدار — نگہبان پنہاں برو برگمار

نو آموز را ریسماں کن دراز — نہ بگسل کہ دیگر نہ بینیش باز

چو برکندی از دست دشمن دیار — رعیت بساماں تر از وے بدار

کہ گر باز کوبد در کارزار — برآرند عام از دماغش دمار

وگر شہریاں را رسانی گزند — کہ در شہر بر روئے دشمن مبند

مگو دشمن تیغ زن بر در است — کہ ہم باز دشمن بہ شہر اندر است

بتدبیر جنگ بد اندیش کوش — مصالح بیندیش و نیت بپوش

منہ در میاں راز با ہر کسے — کہ جاسوس ہم کاسہ دیدم بسے

سکندر کہ با شرقیاں حرب داشت — در خیمہ گویند در غرب داشت

چو بہمن بزابلستاں خواست شد — چپ آوازہ افگند و از راست شد

اگر جز تو داند کہ عزم تو چیست — بر آں رائے و دانش بباید گریست

کرم کن نہ پرخاش و کیں آوری — کہ عالم بزیر نگیں آوری

چو کارے بر آید بہ لطف و خوشی — چہ حاجت بہ تندی و گردن کشی

نخواهی که باشد دلت دردمند دل دردمندان برآور ز بند

ببازو توانا نباشد سپاه برو همت از ناتوانان بخواه

دعای ضعیفان امیدوار ز بازوی مردی به آید بکار

هر آنکه استعانت بدرویش برد اگر بافریدون زد از پیش برد

باب دوم در احسان

اگر هوشمندی بمعنی گرای که معنی بماند ز صورت بجای

کرا دانش و جود و تقوی نبود بصورت درش هیچ معنی نبود

کسی خسپد آسوده در زیر گل که خسپند ازو مردم آسوده دل

غم خویش در زندگی خور که خویش بمرده نپردازد از حرص خویش

زر و نعمت اکنون بده کان تست که بعد از تو بیرون ز فرمان تست

نخواهی که باشی پراگنده دل پراگندگان را ز خاطر مهل

پریشان کن امروز گنجینه چست که فردا کلیدش نه در دست تست

تو با خود ببر توشه خویشتن که شفقت نیاید ز فرزند و زن

کسی گوی دولت ز دنیا برد که با خود نصیبی بعقبی برد

بغمخوارگی جز سر انگشت من نخارد کسی در جهان پشت من

مکن بر کف دست نه هرچه هست که فردا بدندان بری پشت دست

بپوشیدن ستر درویش کوش — که ستر خدایت بود پرده پوش
مگردان غریب از درت بے نصیب — مبادا که گردی بدرہا غریب
بزرگے رساند بہ محتاج خیر — که ترسد که محتاج گردد بغیر
بحال دل خستگان درنگر — که بارے دل خسته باشی مگر
فروماندگان را درون شاد کن — ز روز فروماندگی یاد کن
نه خواهنده بر در دیگران — بشکرانه خواهنده از در مران

۲ - گفتار اندر نواختن یتیمان و رحمت بر حال ایشان

پدر مرده را سایه بر سر فگن — غبارش بیفشان و خارش بکن
ندانی چه بودش فرومانده سخت — بود تازه بے بیخ هرگز درخت
چو بینی یتیمے سر افگنده پیش — مده بوسه بر روئے فرزند خویش
یتیم ار بگرید که نازش خرد — وگر خشم گیرد که بارش برد
الا تا نگرید که عرش عظیم — بلرزد همی چون بگرید یتیم
برحمت بکن آبش از دیده پاک — بشفقت بیفشانش از چهره خاک
اگر سایهٔ خود برفت از سرش — تو در سایهٔ خویشتن پرورش
من آنگه سر تاجور داشتم — که سر در کنار پدر داشتم
اگر بر وجودم نشستے مگس — پریشاں شدے خاطر چند کس

کنون گر بزندان بزندم اسیر
نباشد کس از دوستانم نصیر

مرا باشد از درد طفلان خبر
که در طفلی از سر برفتم پدر

۳۔ حکایت در ثمرۂ نیکوکاری

کسے دید در خواب صدر خجند
که خارے ز پائے یتیمے بکند

ہمی گفت در روضہ ہا می چمید
کز آں خار بر من چہ گلہا دمید

مشو تا توانی ز رحمت بری
که رحمت برندت چو رحمت بری

چو انعام کردی مشو خود پرست
که من سرورم دیگراں زیر دست

اگر تیغ دورانش انداختست
نہ شمشیر دوراں ہنوز آختست

چو بینی دعاگوئے دولت ہزار
خداوند را شکر نعمت گزار

که چشم از تو دارند مردم بسے
نہ تو چشم داری بدست کسے

کرم خوانده ام سیرت سروراں
غلط گفتم اخلاق پیغمبراں

۴۔ حکایت در اخلاق پیغمبراں

شنیدم که یک ہفتہ ابن السبیل
نیامد بمہماں سرائے خلیل

ز فرخندہ خوئے نخوردے پگاہ
مگر بے نوائے در آید ز راہ

بروں رفت ہر جانبے بنگرید
براطراف وادی نگہ کرد دید

به تنها یکے در بیابان چو بید | سر و مویش از برف پیری سفید
بدلداریش مرحبائے بگفت | برسم کریمان صلائے بگفت
که اے چشمهائے مرا مردمک | یکے مردمی کن بنان و نمک
نعم گفت و برجست و برداشت گام | که دانست خلقش علیه السلام
رقیبانِ مهمان سرائے خلیل | بعزت نشاندند پیر ذلیل
بفرمود و ترتیب کردند خوان | نشستند بر هر طرف همگنان
چو بسم الله آغاز کردند جمع | نیامد ز پیرش حدیثے به سمع
چنین گفتش اے پیر دیرینه روز | چو پیران نمی بینمت صدق و سوز
نه شرط است وقتیکه روزی خوری | که نام خداوندِ روزی بری
بخواری براندش چو بیگانه دید | که منکر بود پیش پاکان پلید
سروش آمد از کردگار جلیل | بهیبت ملامت کنان کاے خلیل
منش داده صد ساله روزی و جان | ترا نفرت آمد ازو یک زمان

۵. گفتار اندر احسان با مردم نیک و بد

گره بر سر بند احسان مزن | که این زرق و شید است و آن مکر و فن
زیان می کند مرد تفسیر دان | که علم و ادب میفروشد بنان
کجا عقل با شرع فتوی دهد | که مرد خرد دین بدنیا دهد

ولیکن تو بستاں کہ صاحب خرد　　از ارزاں فروشاں برغبت خرد

نمبر ۲ - حکایت عابد با دشنّاد شوخ دیدہ

زباں دانے آمد بصاحب دلے　　کہ محکم فرو ماندہ ام در گلے

یکے سفلہ را دہ درم برمن است　　کہ دانگے ازو بر دلم دہ من است

ہمہ شب پریشاں ازو حال من　　ہمہ روز چوں سایہ دنبال من

بکرداز سخنہائے خاطر پریش　　درونِ دلم چوں درِ خانہ ریش

خدایش مگر تا ز ما در بزاد　　جز ایں دہ درم چیز دیگر نداد

ندانستہ از دفتر دیں الف　　نخواندہ بجز باب لاینصرف

درِ اندیشہ ام تاکدام کریم　　ازاں سنگدل دست گیرد بسیم

شنید ایں سخن پیر فرخ نہاد　　درستے دو در آستینش نہاد

زر افتاد در دست افسانہ گوے　　بروں رفت ازآنجا چو زر تازہ روے

یکے گفت شیخ ایں ندانی کہ کیست　　بر و گر بمیرد نباید گریست

گدائے کہ بر شیر نر زیں نہد　　ابوزید را اسپ و فرزیں نہد

برآشفت عابد کہ خاموش باش　　تو مردِ زباں نیستی گوش باش

اگر راست بود آنچہ پنداشتم　　ز خلق آبرویش نگہداشتم

اگر شوخ چشمی و سالوس کرد　　الا تا نہ پنداری افسوس کرد

کہ خود را نگہداشتم آبروئے — ز دستِ چناں گُربزِ یاوہ گوئے

بد و نیک را بذل کن سیم و زر — کہ ایں کسب خیرست و آں دفعِ شر

خنک آں کہ در صحبتِ عاقلاں — بیاموز اخلاقِ صاحبدلاں

گرت عقل و رائیست و تدبیر و ہوش — بعزت کنی پندِ سعدی بگوش

۷۔ حکایت پدرِ ممسک و فرزندِ جوانمرد

یکے رفت و دنیا ازو یادگار — خلف بود صاحبدلے ہوشیار

نہ چوں ممسکاں دست بر زر گرفت — چو آزادگاں دست ازو برگرفت

ز درویش جا را نماندے برش — مسافر بمہماں سرائے اندرش

دلِ خویش و بیگانہ خرسند کرد — نہ ہمچوں پدر سیم و زر بند کرد

ملامت کنے گفتش اے باد دست — بیک رہ پریشاں مکن ہرچہ ہست

بسالے تواں خرمن اندوختن — بیک دم نہ مردی بود سوختن

چو در تنگدستی نداری شکیب — نگہدار وقتِ فراخی حسیب

۸۔ مثل

بدختر چہ خوش گفت بانوے دہ — کہ روزِ نوا برگِ سختی بنہ

ہمہ وقت پُر دار مشک و سبوے — کہ پیوستہ در دہ رواں نیست جوئے

بدنیا تواں آخرت یافتن — بزر پنجۂ دیو برتافتن

ز دستِ تہی بر نیاید اُمّید | بزر برکنی چشم دیو سفید
دگر ہر چہ داری بکف برنہی | کف وقت حاجت بماند تہی
گدایاں بسعی تو ہرگز قوی | نگردند و ترسم تو لاغر شوی

۹۔ باز آمدم بحکایت فرزند خلف

چو مَتّاعِ خیر این حکایت بگفت | ز غیرت جوانمرد را رگ بخفت
پراگندہ دل گشت ازاں گفتگوی | برآشفت و گفت ای پراگندہ گوی
مرا دستگاہے کہ پیرامن است | پدر گفت میراث جدّ من است
نہ ایشاں بخست نگہداشتند | بحسرت بمردند و بگذاشتند
بدستم بیفتاد مالِ پدر | کہ بعد از من افتد بدستِ پسر
ہماں بہ کہ امروز مردم خورند | کہ فردا پس از من بہ یغما برند
خور و پوش بخشائے و راحت رساں | نگہ می چہ داری ز بہر کساں
برند از جہاں با خود اصحاب رائے | فرومایہ ماند بحسرت بجائے
زر و نعمت اکنوں بدہ کاں تست | کہ بعد از تو بیروں ز فرمان تست

بدنیا توانی کہ عقبیٰ خوری
بخر جانِ من ورنہ حسرت بری

۱۰۔ حکایت اندر راحت رسانیدن ہمسائگان

بزارید وقتے زنے پیش شوے | که دیگر مخر نان ز بقال کوئے
بہ بازار گندم فروشاں گرائے | که ایں جو فروش ست و گندم نمائے
نہ از مشتری کاز زحام مگس | بیک ہفتہ رویش ندیدست کس
بدلداری آں مرد صاحب نیاز | بزن گفت کائے روشنائی بساز
باُمید ما کلبہ آں جا گرفت | نہ مردی بود نفع ز و وا گرفت
رہ نیک مردانِ آزاد گیر | چو استادۂ دست اُفتادہ گیر
ببخشائے کانانکہ مرد حقند | خریدار دکّان بے رونقند
جوانمرد اگر راست خواہی دلی ست | کرم پیشۂ شاہ مرداں علی ست

۱۱۔ حکایت

شنیدم کہ مردے براہ حجاز | بہر خطوہ کردے دو رکعت نماز
چناں گرم رو در طریق خدائے | کہ خار مغیلاں نکندے ز پائے
بآخر ز وسواس خاطر پریش | پسند آمدش در نظر کار خویش
بتلبیس ابلیس در چاہ رفت | کہ نتواں ازیں خوبتر راہ رفت
گرش رحمت حق نہ دریافتے | غرورش سر از جادہ برتافتے
یکے ہاتف از غیب آواز داد | کہ اے نیک بخت مبارک نہاد

مپندار گر طاعتے کردۂ — کہ نزلے بدیں حضرت آوردۂ
باحسانے آسودہ کردن دلے — بہ از الف رکعت بہر منزلے

۱۲۔ حکایت

بسرہنگ سلطاں چنیں گفت زن — کہ خیز اے مبارک در رزق زن
برو تا ز خوانت نصیبے دہند — کہ فرزندگانت بہ سختی درند
بگفتا بود مطبخ امروز سرد — کہ سلطان بشب نیت روزہ کرد
زن از ناامیدی سر انداخت پیش — ہمی گفت با خود دل از فاقہ ریش
کہ سلطاں ازیں روزہ گوئی چہ خاست — کہ افطار او عید طفلان ماست
خورندہ کہ خیرش برآید ز دست — بہ از صائم الدہر دنیا پرست
مسلم کسے را بود روزہ داشت — کہ درماندہ را دہد نان چاشت
وگرنہ چہ حاجت کہ زحمت بری — ز خود باز گیری و ہم خود خوری
خیالات نادان خلوت نشین — بہم برکند عاقبت کفر و دیں
صفائے ست در آب و آئینہ نیز — ولیکن صفا را بباید تمیز

۱۳۔ حکایت کریم تنگدست باسائل

یکے را کرم بود و قوت نبود — کفافش بقدر مروت نبود
کہ سفلہ خداوند ہستی مباد — جواں مرد را تنگدستی مباد

کسی را که همت بلند اوفتد — مرادش کم اندر کمند اوفتد

چو سیلاب ریزان که بر کوهسار — نگیرد همی بر بلندی قرار

نه در خورد سرمایه کردی کرم — تنک مایه بودی ازین لاجرم

برش تنگدستی دو حرفی نبشت — که ای خوب فرجام فرخ سرشت

یکی دست گیرم بچندی درم — که چندیست تا من بزندان درم

بچشم اندرش قدر چیزی نبود — ولیکن بدستش پشیزی نبود

بخصمان بندی فرستاد مرد — که ای نیکنامان آزاد مرد

بدارید چندان کف از دامنش — وگر میگریزد ضمانش برمنش

وزان جا بزندان در آمد که خیز — وزین شهر تا پای داری گریز

چو گنجشک در باز دید از قفس — قرارش نبود اندر آن یک نفس

چو باد صبا زان زمین سیر کرد — نه سیری که بادش رسیدی بگرد

گرفتند حالی جوانمرد را — که حاصل کنی سیم یا مرد را

چو بیچارگان راه زندان گرفت — که مرغ از قفس رفته نتوان گرفت

شنیدم که در حبس چندی بماند — نه رقعه نبشت و نه فریاد خواند

زمانها نیاسود و شبها نخفت — برو پارسائی گذر کرد و گفت

نه پندارمت مال مردم خوری — چه پیش آیدت تا بزندان دری

بگفتا که هان ای مبارک نفس — نخوردم بحیلت گهی مال کس

یکے ناتوان دیدم از بند ریش — خلاصش ندیدم بجز بند خویش

ندیدم بہنر زیک دانش پسند — من آسوده و دیگرے پائے بند

بمرد آخر و نیک نامی ببرد — زہے زندگانی کہ نامش نمرد

تنِ زنده دل خفته در زیر گل — بہ از عالمِ زنده و مرده دل

دلِ زنده ہرگز نہ گردد ہلاک — ز تن زنده دل گر بمیرد چہ باک

۱۴- حکایت در معنی احسان با خلق خدا

یکے در بیابان سگِ تشنہ یافت — برون از رمق در حیاتش نیافت

کلہ دلو کرد آن پسندیده کیش — چو حبل اندر آن بستہ دستار خویش

بخدمت میان بستہ بازو کشاد — سگ ناتوان را دمے آب داد

خبر داد پیغمبر از حال مرد — کہ داور گناہان او عفو کرد

الا گر جفا کاری اندیشہ کن — کرم پیشہ گیر و وفا پیشہ کن

کسے با سگے نیکوئی گم نہ کرد — کجا گم شود خیر با نیک مرد

کرم کن بران کت برآید ز دست — جہانباں درِ خیر بر کس نہ بست

گرت در بیابان نباشد چہے — چراغے بنہ در زیارت گہے

بہ قنطار زر بخش کردن ز گنج — نہ چندان کہ دینارے از دست رنج

برد ہر کسے بار در خورد زور — گران ست پائے ملخ پیش مور

تو با خلق نیکی کن اے نیک بخت | کہ فردا نگیرد خدا بر تو سخت
گر از پا در آید نماند اسیر | کہ افتادگاں را بود دستگیر
بآزار فرماں مدہ بر رہی | کہ باشد کہ افتد بفرماں دہی
چو تمکین و جاہت بود بر دوام | مکن زور بر مرد درویش عام
کہ افتد کہ با جاہ و تمکیں شود | چو بیذق کہ ناگاہ فرزیں شود
نصیحت شنو مردم نیک بیں | نپاشد در رہ ہیچ دل تخم کیں
خداوند خرمن زیاں می کند | کہ بر خوشہ چیں سر گراں میکند
بترسد کہ نعمت بہ مسکیں دہد | وزاں بار غم بر دل این نہد
بسا زور منداں کہ افتاد سخت | بس افتادہ را یاوری کرد بخت
دل زیر دستاں نباید شکست | مبادا کہ روزے شود زیر دست

۱۵۔ حکایت

بنالید درویشے از ضعف حال | بر تندروئے خداوند مال
نہ دینار دادش سیہ دل نہ دانگ | برو زد بسر باری از طیرہ بانگ
دل سایل از جور او خوں گرفت | سر از غم برآورد و گفت اے شگفت
تونگر ترش روئے بارے چرا است | مگر می نترسد ز تلخیٔ خواست
بفرمود کوتہ نظر تا غلام | براندش بخواری و زجر تمام

بنا کردن شکر پروردگار — شنیدم که برگشت از روزگار

بزرگیش سر در تباهی نهاد — عطارد قلم در سیاهی نهاد

شقاوت برهنه نشاندش چو سیر — نه بارش رها کرد و نے بارگیر

فشاندش قضا بر سر از فاقه خاک — مشعبد صفت کیسه و دست و پاک

سراپائے حالش دگرگونه گشت — گذشتش بسی از مدتے برگذشت

غلامش بدست کریمے فتاد — توانگر دل و دست و روشن نهاد

بدیدار مسکین آشفته حال — چنان شاد بودے که مسکین بمال

شبانگه یکے بر درش لقمه جست — ز سختی کشیدن قدمهاش سست

بفرمود صاحب نظر بنده را — که خوشنود کن مرد درمانده را

چو نزدیک بردش ز خوان بهره — برآورد بے خویشتن نعره

چو نزدیک آمد بر خواجه باز — عیان کرد اشکش بدیبا چه راز

بپرسید سالار فرخنده خوئے — که اشکت ز جور که آمد بروے

بگفت اندرونم بشوریده سخت — براحوال این پیر شوریده بخت

که مملوک وے بودم اندر قدیم — خداوند املاک و اسباب و سیم

چو کوتاه شد دستش از عز و ناز — کند دست خواهش بدرها دراز

بخندید و گفت اے پسر جور نیست — ستم بر کس از گردش دور نیست

نه آن تنگ روزیست بازارگان — که بردے سر از کبر بر آسمان

من آنم که آں روزم از در براند بروزنش دور گیتی نشاند
نگه کرد باز آسماں سوے من فروشست گرد غم از روئے من
خدا ار بحکمت ببندد درے گشاید بفضل و کرم دیگرے
بسا مفلسے بے نوا سیر شد بسا کار منعم زبر زیر شد

۱۶- حکایت

یکے سیرت نیک مرداں شنو اگر نیک مردی و پاکیزه رو
که شبلی ز حانوت گندم فروش بدہ برد انباں گندم بدوش
نگه کرد مورے دراں غله دید که سرگشته از هر طرف میدوید
ز رحمت برو شب نیارست خفت بماوائے خود بازش آورد و گفت
مروت نباشد که ایں مور ریش پراگنده گردانم از جائے خویش
درون پراگندگاں جمع دار که جمعیت باشد از روزگار
چه خوش گفت فردوسی پاک زاد که رحمت برآں تربت پاک باد
میازار مورے که دانه کش است که جاں دارد و جاں شیرین خوش است
سیاه اندروں باشد و سنگدل که خواهد که مورے شود تنگ دل
مزن بر سر ناتواں دست زور که روزے بپایش درافتی چو مور
نبخشید بر حال پروانه شمع نگه کن که چوں سوخت در پیش جمع
گرفتم ز تو ناتواں تر بسے ست توانا تر از تو هم آخر کسے ست

۱۷- گفتار اندر جوانمردی و ثمرهٔ آن

ببخش ای پسر کادمی زاده صید | باحسان توان کرد و وحشی بقید
عدو را به الطاف گردن به بند | که نتوان بریدن به تیغ این کمند
چو دشمن کرم بیند و لطف و جود | نیاید دگر خبث از و در وجود
مکن بد که بد بینی از یار نیک | نروید ز تخم بدی بار نیک
چو با دوست دشوار گیری و تنگ | نخواهد که بیند ترا نقش و رنگ
وگر خواجه با دشمنان نیک خوست | بسے بر نیاید که گردند دوست

۱۸- حکایت در معنی صید کردن دلها باحسان

بره در یکے پیشم آمد جوان | بتگ در پیش گوسفندے دوان
بدو گفتم این ریسمان ست و بند | که می آرد اندر پیت گوسفند
سبک طوق و زنجیر ازو باز کرد | چپ و راست پوئیدن آغاز کرد
بره همچنان در پیش می دوید | که جو خورده بود از کف مرد و خوید
چو باز آمد از عیش و بازی بجای | مرا دید و گفت اے خداوند رای
نه این ریسمان می برد با منش | که احسان کمندیست در گردنش
به لطفے که دیدست پیل دمان | نیارد همی حمله بر پیلبان

بدان را نوازش کن ای نیک مرد | که سگ پاس دارد چو نان تو خورد
بران مرد کند است دندان یوز | که مالد زبان بر پنیرش دو روز

۱۹۔ حکایت درویش با روباه

یکی روبهی دید بی دست و پای | فرومانده در صنع و لطف خدای
که چون زندگانی بسر می برد | بدین دست و پا از کجا می خورد
درین بود درویش شوریده رنگ | که شیری درآمد شغالی بچنگ
شغال نگون بخت را شیر خورد | بماند آنچه روباه ازو سیر خورد
دگر روز باز اتفاق فتاد | که روزی رسان قوت روزش بداد
یقین مرد را دیده بیننده کرد | شد و تکیه بر آفریننده کرد
کزین پس بکنجی نشینم چو مور | که روزی نخوردند پیلان بزور
زنخدان فرو برد چندی بجیب | که بخشنده روزی فرستد ز غیب
نه بیگانه تیمار خوردش نه دوست | چو چنگش رگ و استخوان ماند و پوست
چو صبرش نماند از ضعیفی و هوش | ز دیوار محرابش آمد بگوش
برو شیر درنده باش ای دغل | مینداز خود را چو روباه شل
چنان سعی کن کز تو ماند چو شیر | چو روباه چه باشی بوامانده سیر
چو شیران کرا گردن فربه است | گر افتند چو روبه سگ از وی به است

بچنگ آر و با دیگران نوش کن — نه بر فضلهٔ دیگران گوش کن

بخور تا توانی ببازوی خویش — که سعیت بود در ترازوی خویش

برو دستگیرای نصیحت پذیر — نه خود را بیفگن که دستم بگیر

خدا را بران بنده بخشایش است — که خلق از وجودش در آسایش است

کرم ورزد آن سر که مغزی در وست — که دون همتان اند بی مغز پوست

کسی نیک بیند بهر دو سرای — که نیکی رساند بخلق خدای

۲۰- حکایت عابد بخیل

شنیدم که مردیست پاکیزه بوم — شناسا و رهرو در اقصای روم

من و چند سالوک صحرانورد — برفتیم قاصد بدیدار مرد

سر و چشم هر یک ببوسید و دست — بتمکین و عزت نشاند و نشست

زرش دیدم و زرع و شاگرد و رخت — ولی بی مروت چو بی بر درخت

بخلق و کرم گرم رو مرد بود — ولی دیگدانش قوی سرد بود

همه شب نبودش قرار و هجوع — ز تسبیح و تهلیل و ما را ز جوع

سحرگه میان بست و در باز کرد — همان لطف دوشینه آغاز کرد

یکی بزله شیرین و خوش طبع بود — که با ما مسافر در آن ربع بود

مرا بوسه گفتا بتصحیف ده — که درویش را توشه از بوسه به

بخدمت منه دست بر کفش من — مرا نان ده و کفش بر سر بزن

با ایثار مردان سبق برده اند — نه شب زنده داران که دل مرده اند

همی دیدم از پاسبان تتار — دلِ مرده و چشم شب زنده دار

کرامت جوانمردی و نان دہی ست — مقالات بیهوده طبل تهی ست

قیامت کسے باشد اندر بهشت — که معنی طلب کرد و دعوی بهشت

بمعنی توان کرد دعوی درست — دم بے قدم تکیه گاہیست سست

۲۱- حکایت حاتم طائی و صفت جوانمردی وے

شنیدم در ایام حاتم که بود — بخیل اندرش باد پائے چو دود

صبا سرعتے رعد بانگ ادہمے — که بر برق پیشی گرفتے ہمے

بتگ ژاله می ریخت بر کوه و دشت — تو گفتی مگر ابر نیسان گذشت

یکے سیل رفتار ہاموں نورد — که باد از پیش باز ماندے چو گرد

بگفتند مردانِ صاحب علوم — سخن ہائے حاتم به سلطان روم

که ہمتائے او در کرم مرد نیست — چو اسپش بجولان و ناورد نیست

بیاباں نوردے چو کشتی بر آب — که بالائے سیرش نه پرد غراب

بدستور دانا چنیں گفت شاه — که دعوی خجالت بود بے گواه

من از حاتم آں اسپ تازی نژاد — بخواہم گر او مکرمت کرد و داد

بدانم کہ در روے شکوہ ہمی است — وگر رو کند بانگ طبل تہی ست

رسول خردمند عالم بطے — روان کرد و دہ مرد ہمراہ وے

زمیں مردہ و ابر گریاں برو — صبا کردہ بار دگر جاں درو

بمنزل گہ حاتم آمد فرود — برآسودہ چوں تشنہ بر زندہ رود

سماطے بفگند و اسپے بکشت — بدامن شکر داد و شاں زر بمشت

شب آنجا ببودند و روز دگر — بگفت آنچہ دانست صاحب خبر

ہمی گفت و حاتم پریشاں چو مست — ز حسرت بدنداں ہمی کند دست

کہ اے بہرہ ور موبد نیک نام — چرا پیش ازینم نگفتی پیام

من آں باد رفتار دلدل شتاب — ز بہر شما دوش کردم کباب

کہ دانستم از دست باراں و سیل — نشاید شدن در چراگاہ خیل

بنوعے دگر روئے و راہم نبود — جز ایں اسپ در بارگاہم نبود

مروت ندیدم در آئین خویش — کہ مہماں بخسپد دل از فاقہ ریش

مرا نام باید در اقلیم فاش — وگر مرکب نامور گو مباش

کساں را درم داد و تشریف و اسپ — طبیعی ست اخلاق نیکو نہ کسب

خبر شد بروم از جوان مرد طے — ہزار آفریں کرد بر طبع وے

ز حاتم بدیں نکتہ راضی مشو
ازیں نغز تر ماجراے شنو

۲۲- حکایت در آزمودن بادشاہ یمن حاتم را بآزادمردی

ندانم کہ گفت ایں حکایت بمن — کہ بودست فرماندہے در یمن
ز نام آوراں گوئے دولت ربود — کہ در گنج بخشی نظیرش نبود
تواں گفت او را سحاب کرم — کہ دستش چو باراں فشاندے درم
کسے نام حاتم نبردے برش — کہ سودا نرفتے ازو در سرش
کہ چند از مقالات آں بادسنج — کہ نہ ملک دارد نہ فرماں نہ گنج
شنیدم کہ جشنِ ملوکانہ ساخت — چو چنگ اندر آں بزم خلقے نواخت
در ذکر حاتم کسے باز کرد — دگر کس ثنا گفتن آغاز کرد
حسد مرد را بر سر کینہ داشت — یکے را بخوں ریختن برگماشت
کہ تا ہست حاتم در ایام من — نخواہد بہ نیکی شدن نام من
بلا جوئے راہ بنی طے گرفت — بکشتن جوانمرد را پے گرفت
جوانے بره پیش باز آمدش — کزو بوئے انسے فراز آمدش
نکوروے و دانا و شیریں زباں — بر خویش برد آں شبش مہماں
کرم کرد و غم خورد و پوزش نمود — بداندیش را دل بہ نیکی ربود
نہادش سحر بوسہ بر دست و پائے — کہ نزدیک ما چند روزے بپائے
بگفتا نیارم شد ایدر مقیم — کہ در پیش دارم مہمے عظیم

بگفت ار نهی با من اندر میاں ۔۔۔ چو یاراں بیک دل بکوشم بجاں
بمن دار گفت اے جواں مرد گوش ۔۔۔ کہ دانم جواں مرد را پردہ پوش
دریں بوم حاتم شناسی مگر ۔۔۔ کہ فرخندہ نام است ونیکو سیر
سرش بادشاہ یمن خواست است ۔۔۔ ندانم چہ کیں در میاں خاست است
گرم رہنمائے بداں جا کہ اوست ۔۔۔ ہمیں چشم دارم ز لطف تو دوست
بخندید برنا کہ حاتم منم ۔۔۔ سر اینک جدا کن بہ تیغ از تنم
نباید کہ چوں صبح گردد سفید ۔۔۔ گزندت رسد یا شوی نا امید
چو حاتم باز ادگی سر نہاد ۔۔۔ جواں را بر آمد خروش از نہاد
بخاک اندر افتاد و بر پائے جست ۔۔۔ گہش خاک بوسیدہ وگہ پا و دست
بینداخت شمشیر و ترکش نہاد ۔۔۔ چو نخرماں بر آں دست بر کش نہاد
کہ گر من گلے بر وجودت زنم ۔۔۔ نہ مردم کہ در کیش مرداں زنم
دو چشمش ببوسید و در بر گرفت ۔۔۔ وز آنجا طریق یمن بر گرفت
ملک در میان دو ابروے مرد ۔۔۔ بدانست حالے کہ کارے نہ کرد
بگفتش بیا تا چہ داری خبر ۔۔۔ چرا سر نہ بستی بفتراک بر
مگر بر تو نام آورے حملہ کرد ۔۔۔ نیاوردی از ضعف تاب نبرد
جواں مرد شاطر زمیں بوسہ داد ۔۔۔ ملک را ثنا گفت و تمکیں نہاد
بدو گفت کائے شاہ باداد و ہوش ۔۔۔ ازیں در سخن ہائے حاتم نیوش

که دریافتم حاتم نام جوے | هنرمند و خوش منظر و خوب روے
جوانمرد و صاحب خرد دیدمش | بمردانگی فوق خود دیدمش
مرا بار لطفش دوتا کرد پشت | به شمشیر احسان و فضلم بکشت
بگفت آنچه دید از کرمهائے وے | شهنشه ثنا گفت بر آل طے
فرستاده را داد مهرِ درم | که مهرست بر نام حاتم کرم
مر او را رسد گر گواهی دهند | که معنی و آوازش هم رهند

۲۳۔ حکایت در آزادمردی حاتم و ذکرِ پادشاهِ اسلام

ز بتگاهِ حاتم یکے پیرمرد | طلب ده درم سنگ فانید کرد
ز راوی چنیں یاد دارم خبر | که پیشش فرستاد تنگ شکر
زن از خیمه گفت ایں چه تدبیر بود | هماں ده درم حاجت پیرمرد
شنید ایں سخن نامبردارِ طے | بخندید و گفت اے دلارامِ حے
گر او در خورِ حاجتِ خویش خواست | جوانمردیِ آلِ حاتم کجاست
چو حاتم بآزادمردی دگر | ز دورانِ گیتی نیامد مگر
ابوبکر سعد آنکه دستِ نوال | نهد همتش بر دهانِ سوال
رعیت پناها دلت شاد باد | بعیت مسلمانی آباد باد
سرافرازد ایں خاکِ فرخنده بوم | ز عدلت بر اقلیمِ یونان و روم

چو حاتم اگر نیستے فرّوے
نبردے کس اندر جہاں نام طے
ثنا ماند ازاں تا مور در کتاب
ترا ہم ثنا ماندہ و ہم ثواب
کہ حاتم بداں نام و آوازہ خواست
ترا سعی و جہد از برائے خداست
تکلّف بر مرد درویش نیست
وصیت ہمیں یک سخن بیش نیست
کہ چنداں کہ جہدت بود خیر کن
ز تو خیر ماند ز سعدیؒ سخن

۲۴۔ حکایت در حلم بادشاہان

یکے را خرے در گل افتاد بود
ز سوداش خوں در دل افتاد بود
بیاباں و باران و سرما و سیل
فروہشتہ ظلمت بر آفاق ذیل
ہمہ شب دریں غصّہ تا بامداد
سقط گفت و نفرین و دشنام داد
نہ دشمن برست از زبانش نہ دوست
نہ سلطاں کہ ایں بوم و برزاں اوست
قضا شاہ کشور یکے تا م جوئے
بہ نخچیر گہ بد بچوگان و گوئے
شنید ایں سخن ہائے دور از صواب
نہ صبر شنیدن نہ روئے جواب
نگہ کرد سالار اقلیم دید
کہ بر پشتہ ماجرا می شنید
ملک شرمگیں در حشم بنگریست
کہ سودائے ایں بر من از بہر چیست
نگہ کرد سلطان عالی محل
خودش در بلا دید و خرد در وحل
ببخشید بر حال مسکین مرد
فرو خورد خشم سخن ہائے سرد

زرش داد واسپ وقبا پوستین — چہ نیکو بود مہر در وقت کین
یکے گفتتش اے پیر بے عقل وہوش — عجب رستی از قتل گفتا خموش
اگر من بنالیدم از درد خویش — وے انعام فرمود در خورد خویش
بدی را بدی سہل باشد جزا — اگر مردی احسن الی من اسا

۲۵- حکایت توانگر سفلہ و درویش صاحب دل

شنیدم کہ مغرورے از کبر مست — در خانہ بر روئے سائل ببست
بکنجے فرو ماندہ بنشست مرد — جگر گرم و آہ از تف سینہ سرد
شنیدش یکے مرد پوشیدہ چشم — بگفتا چہ در تابت آورد خشم
فرو گفت و بگریست بر خاک کوے — جفائے کزاں شخص آمد بروے
بگفت اے فلاں ترک آزار کن — یک امشب بنزد من افطار کن
بخلق و فریبش گریباں کشید — بمنزل درآوردش و خواں کشید
برآسود درویش روشن نہاد — بگفت ایزدت روشنائی دہاد
شب از نرگسش قطرہ چندے چکید — سحر دیدہ برکرد و دنیا بدید
حکایت بشہر اندر افتاد و جوش — کہ بے دیدہ دیدہ برکرد دوش
شنید ایں سخن خواجۂ سنگدل — کہ برگشت درویش ازو تنگدل
بگفتا حکایت کن اے نیک بخت — کہ چوں سہل شد بر تو ایں کار سخت

کہ برکردت ایں شمع گیتی فروز / بگفت اے ستمگار آشفتہ روز

تو کوتہ نظر بودی و سست رائے / کہ مشغول گشتی بہ جغد از ہمائے

بروئے من ایں در کسے کرد باز / کہ کردی تو بر روئے او در فراز

اگر بوسہ بر خاک مرداں زنی / بمردی کہ پیش آیدت روشنی

کسانیکہ پوشیدہ چشم دل اند / ہمانا کزیں توتیا غافل اند

چو برگشتہ دولت ملامت شنید / سر انگشت حسرت بدنداں گزید

کہ شہباز من صید دام تو شد / مرا بود دولت بنام تو شد

کسے چوں بدست آورد جرّہ باز / فرو بردہ چوں موش دنداں باز

۲۶ـ گفتار اندر دلداری خلقے تا برسند باہل دلے

الا گر طلبگار اہل دلی / ز خدمت مکن یک زماں غافلی

خورش دہ بدراج و کبک و حمام / کہ یک روزت افتد ہمائے بدام

چو ہر گوشہ تیر نیاز افگنی / امید ست ناگہ کہ صیدے کنی

درے ہم بر آید ز چندیں صدف / ز صد چوبہ آید یکے بر ہدف

۲۷ـ حکایت دریں معنی

یکے را پسر گم شد از راحلہ / شبانگہ بگردید در قافلہ

ز هر خیمه پرسید و هر سو شتافت | بتاریکی آن روشنائی بتافت
چو آمد بر مردم کاروان | شنیدم که میگفت با ساربان
ندانی که چون راه بردم بدوست | هر آنکس که پیش آمدم گفتم اوست
مشائخ بجان طالب هر کسند | که باشد که وقتے بمردے رسند
برند از برائے دلے بارها | خورند از برائے گلے خارها

۲۸- حکایت هم درین معنی

ز تاج ملک زاده در مناخ | شبے لعلے افتاد در سنگلاخ
پدر گفتش اندر شب تیره رنگ | چه دانی که گوهر کدام است و سنگ
همه سنگها گوش دار اے پسر | که لعل از میانش نباشد بدر
در اوباش پاکان شوریده رنگ | همان جاے تاریک لعلند و سنگ
بعزت بکش بار هر جاهلے | که افتی بسر وقت صاحب دلے
کسے را که با دوستے سر خوش است | نه بینی که چون بار دشمن کش است
بدرّد چو گل جامه از دست خار | که خون در دل افتاده خندد چو نار
غم جمله خور در هوائے یکے | مراعات صد کن برائے یکے
گرت خاک پایان شوریده سر | حقیر و فقیرند اندر نظر
تو هرگز مبین شان بچشم پسند | که ایشان پسندیده حق بس اند

کسی را که نزدیک ظنّت بد اوست | چه دانی که صاحب ولایت خود اوست
در معرفت بر کسانی ست باز | که درهاست بر روی ایشان فراز
بسا تلخ عیشان تلخی چشان | که آیند در حلّه دامن کشان
ببوسی گرت عقل و تدبیر هست | ملک را نوادر نواخانه دست
که روزی فرج یابد از شهر بند | بلندیت بخشد چو گردد بلند
مسوزان درخت گل اندر خریف | که در نوبهارت نماید ظریف

۲۹- حکایت احسان اندک و ثمرهٔ آن بی نهایت

جوانی بدانگی کرم کرده بود | تمنای پیری برآورده بود
بجرمی گرفت آسمان ناگهش | فرستاد سلطان بکشتن گهش
تماشاکنان بر در و کوی و بام | تکاپوی ترکان و جوش عوام
چو دید اندر آشوب درویش پیر | جوان را بدست خلایق اسیر
دلش بر جوانمرد مسکین بخست | که باری دل آورده بودش بدست
برآورد زاری که سلطان بمرد | جهان ماند و خوی پسندیده برد
بهم بر همی سود دست دریغ | شنیدند ترکان آهخته تیغ
بفریاد از ایشان برآمد خروش | تپانچه زنان بر سر و روی و دوش
پیاده بسر تا در بارگاه | دویدند و بر تخت دیدند شاه

جوان ازمیان رفت و بردند پیر — بگردن بر تخت سلطان اسیر
بهوشش بپرسید و هیبت نمود — که مرگ منت خواستن بر چه بود
چو نیک ست خوی من و راستی — بد مردم آخر چرا خواستی
برآورد پیر دلاور زبان — که ای حلقه در گوش حکمت جهان
بقول دروغی که سلطان ببرد — نمردی و بیچارهٔ جان ببرد
ملک زین حکایت چنان برشگفت — که چیزش ببخشید و چیزی نگفت
وزین جانب افتان و خیزان جوان — همی رفت بیچاره هرسو دوان
یکی گفتش از چارسوی قصاص — چه کردی که آمد بجانت خلاص
بگوشش فرو گفت کای هوشمند — بجانی و دانگی رهیدم ز بند
یکی تخم در خاک ازان می نهد — که روزی فرو ماندگی بر دهد
جوی باز دارد بلای درشت — عصائی ندیدی که عوجی بکشت
حدیث درست آخر از مصطفاست — که بخشایش و خیر و دفع بلاست
عدو را نه بینی درین بقعه پای — که بوبکر سعد ست کشور کشای
بگیر ای جهانی بروی تو شاد — جهانی که شادی بروی تو باد
کس از کس بدور تو باری نبرد — گلی در چمن جور خاری نبرد
توئی سایهٔ لطف حق بر زمین — پیمبر صفت رحمة العالمین
ترا قدر اگر کس نداند چه غم — شب قدر را می نداند هم

۱۰۰۔ حکایت در معنی ثمرۂ نیکوکاری

کسی دید صحرای محشر بخواب | مس تفته روی زمین ز آفتاب
همی بر فلک شد ز مردم خروش | دماغ از تپش می برآید بجوش
یکی شخص ازین جمله در سایهٔ | بگردن برش از خلد پیرایهٔ
بپرسید کای مجلس آرای مرد | که بود اندرین مجلست پای مرد
رزی داشتم بر در خانه گفت | بسایه درش نیک مردی بخفت
درین وقت نومیدی آن مرد راست | گناهم ز داور داور بخواست
که یا رب برین بنده بخشایشی | که زو دیده ام وقتی آسایشی
چه گفتم چو حل کردم این راز را | بشارت خداوند شیراز را
که آفاق در سایهٔ همتش | مقیم اند بر سفرهٔ نعمتش
درختیست مرد کرم باروار | وزو بگذری هیزم کوهسار
حطب را اگر تیشه بر پی زنند | درخت برومند را کی زنند
بسی پائیدار ای درخت هنر | که هم میوه داری و هم سایه ور

۱۰۱۔ گفتار اندر هیبت ملوک و سیاست ملک

بگفتیم در باب احسان بسی | ولیکن نه شرطست با هر کسی

بخور مردم آزار را خون و مال — که از مرغ بد کنده به پر و بال

کسے را که با خواجهٔ تست جنگ — بدستش چرا می دہی چوب و سنگ

برانداز بیخے که خار آورد — درختے بپرور که بار آورد

کسے را بده پایهٔ مهتراں — که بر کهتراں سر ندارد گراں

مبخشائے بر هر کجا ظالمے ست — که رحمت برو جور بر عالمے ست

جہاں سوز را کشته بهتر چراغ — یکے به در آتش که خلقے بداغ

هر آنکه که بر دزد او رحمت کنی — بیازوئے خود کارواں میزنی

جفا پیشگاں را بده سر بباد — ستم بر ستم پیشه عدل ست و داد

۳۲۔ گفتار در معنی احسان کسیکه سزاوار نباشد

شنیدم که مردے غم خانه خورد — که زنبور در سقف او لانه کرد

زنش گفت از ایناں چه خواهی مکن — که مسکیں پریشاں شوند از وطن

بشد مرد ناداں بر کار خویش — گرفتند یک روز زن را بنیش

بیامد ز دکاں سوے خانه مرد — براں بے خرد زن بسے طیره کرد

زن بے خرد بر در و بام و کوئے — همیکرد فریاد و میگفت شوے

مکن روئے بر مردم اے زن ترش — تو گفتی که زنبور مسکیں مکش

کسے با بداں نیکوئی چوں کند — بداں را تحمل بدا فزوں کند

چو اندر سرے بینی آزار خلق	بشمشیر تیزش بیازار حلق
سگ آخر که باشد که خوانش نهند	بفرمائے تا استخوانش دهند
چه نیکو زدست این مثل پیرده	ستور لگد زن گران بار به
اگر نیک مردی نماید عسس	نیارد بشب خفتن از دزد کس
نئے نیزه در حلقهٔ کارزار	بقیمت تر از نیشکر صد هزار
نه هر کس سزاوار باشد بمال	یکے مال خواهد یکے گوشمال
چو گربه نوازی کبوتر برد	چو فربه کنی گرگ یوسف درد
بنائے که محکم ندارد اساس	بلندش مکن ور کنی زو هراس

۳۳- گفتار اندر پیش بینی و عاقبت اندیشی

چه خوش گفت بهرام صحرا نشین	چو یکران توسن زدش بر زمین
دگر اسپے از گله باید گرفت	که گر سر کشد باز شاید گرفت
سر چشمه شاید گرفتن به بیل	چو پر شد نشاید گذشتن به پیل
ببند ای پسر دجله گر آب کاست	که سودے ندارد چو سیلاب خاست
چو گرگ خبیث آمد اندر کمند	بکش ورنه دل برکن از گوسفند
از ابلیس هرگز نیاید سجود	نه از بد گهر نیکوئی در وجود
بد اندیش را جائے فرصت مده	عدو در چه و دیو در شیشه به

مگو شاید این مار کشتن بچوب — چو سر زیر سنگ تو دارد بکوب

قلم زن که بد کرد با زیر دست — قلم بهتر او را به شمشیر دست

مدبّر که قانونِ بد می نهد — ترا می برد تا بآتش دهد

مگو ملک را این مدبّر بس است — مدبّر مخوانش که مُدبر کس است

سعید آورد قول سعدی بجائے — که توفیر ملک است و تدبیر رائے

باب ششم - در قناعت

خدا را ندانست و طاعت نه کرد — که بر بخت و روزی قناعت نه کرد

قناعت توانگر کند مرد را — خبر کن حریص جهان گرد را

سکونے بدست آور اے بے ثبات — که بر سنگ گردان نروید نبات

مپرور تن ار مرد رائے و هشی — که او را چو می پروری می کشی

خردمند مردم هنر پرورند — که تن پروران از هنر لاغر اند

کسے سیرتِ آدمی گوش کرد — که اوّل سگِ نفس خاموش کرد

خور و خواب تنها طریقِ دد است — برین بودن آئین نابخرد است

خنک نیک بختے که در گوشۂ — بدست آرد از معرفت توشۂ

بر آنان که شد سرّ حق آشکار — نکردند باطل بر اختیار

تو خود را از آن در چه انداختی — که چه را ز ره باز نشناختی

بر اوج فلک چون پرد جرّه باز — که در شهپرش بسته سنگ آز

بکم کردن از عادت خویش خورد — توان خویشتن را ملک خوی کرد

کجا سیر وحشی رسد در ملک — نشاید پرید از ثری تا فلک

نخست آدمی سیرتی پیشه کن — پس آنگه ملک خوی اندیشه کن

تو بر کرّهٔ توسنی بر کمر — نگر تا نه پیچد ز حکم تو سر

که گر پالهنگ از کفت در گسیخت — تن خویشتن کشت و خون تو ریخت

باندازه خور زاد اگر مردمی — چنین پر شکم آدمی یا خمی

درون جای ذکرست و قوت و نفس — تو پنداری از بهر نانست و بس

کجا ذکر گنجد کز انبار آز — بسختی نفس می کند پا دراز

ندارند تن پروران آگهی — که پر معده باشد ز حکمت تهی

دو چشم و شکم پر نه گردد بهیچ — تهی بهتر این روده پیچ پیچ

چو دوزخ که سیرش کنند از وقید — دگر بانگ دارد که هل من مزید

همی میردت عیسی از لاغری — تو در بند آنی که خر پروری

بدین ای فرومایه دنیا مخر — چو خر بانجیل عیسی مخر

مگر می نبینی که دد را و دام — نینداخت جز حرص خوردن بدام

پلنگی که گردن کشد بر وحوش — بدام افتد از بهر خوردن چو موش

چه موش آنکه نان و پنیرش خوری — بدامش در افتی و تیرش خوری

باب ہفتم در تربیت

سخن در صلاح ست و تدبیر و خوی — نہ در اسپ و میدان و چوگان و گوی
چہ با دشمن نفس ہمخانۂ — چہ در بند پیکار بیگانۂ
عنان باز پیچان نفس از حرام — بمردی ز رستم گذشتند و سام
کس از چون تو دشمن ندارد غمے — کہ با خویشتن بر نیائی ہمے
تو خود را چو کودک ادب کن بچوب — بگرز گران مغز مردم مکوب
وجود تو شہریست پر نیک و بد — تو سلطان و دستور دانا خرد
ہمانا کہ دونانِ گردن فراز — درین شہر کبر اند و سودا و آز
رضا و ورع نیکنامان حر — ہوا و ہوس رہزن و کیسہ بر
چو سلطان عنایت کند با بدان — کجا ماند آسایش بخردان
ترا شہوت و حرص و کین و حسد — چو خون در رگانند و جان در جسد
گر این دشمنان تربیت یافتند — سر از حکم و رائے تو بر تافتند
ہوا و ہوس را نماند ستیز — چو بینند سرپنجۂ عقل تیز
نہ بینی کہ شب دزد و اوباش و خس — نگردند جائے کہ گردد عسس
رئیسے کہ دشمن سیاست نکرد — ہم از دست دشمن ریاست نکرد
نخواہم درین نوع گفتن بسے — کہ حرفے بس از کار بندد کسے

گفتار اندر فضیلت خاموشی و حلاوت خویشتن داری

اگر پائے در دامن آری چو کوہ ‖ سرت ز آسمان بگذرد در شکوہ

زبان درکش اے مرد بسیار دان ‖ کہ فردا قلم نیست بر بے زبان

صدف وار گوہر شناسان راز ‖ دہن جز بہ لولو نکردند باز

فراوان سخن باشد آگندہ گوش ‖ نصیحت نگیرد مگر در خموش

چہ خواہی کہ گوئی نفس بر نفس ‖ حلاوت نہ بینی ز گفتار کس

نباید سخن گفت ناساختہ ‖ نشاید بریدن نینداختہ

تامل کنان در خطا و صواب ‖ بہ از ژاژ خایان حاضر جواب

کمالست در نفس انسان سخن ‖ تو خود را بگفتار ناقص مکن

کم آواز ہرگز نہ بینی خجل ‖ جوئے مشک بہتر کہ یک تودہ گل

حذر کن ز نادان دہ مردہ گوے ‖ چو دانا یکے گوئے و پروردہ گوے

صد انداختی تیر و ہر صد خطاست ‖ اگر ہوشمندی یک انداز و راست

چرا گوید آن چیز در خفیہ مرد ‖ کہ گر فاش گردد شود روے زرد

مکن پیش دیوار غیبت بسے ‖ بود کز پسش گوش دارد کسے

درون دلت شہر بندست راز ‖ نگر تا نہ بیند در شہر باز

ازان مرد دانا دہان دوختست ‖ کہ بیند کہ شمع از زبان سوختست

۴۲- حکایت در حفظ اسرار

تکش با غلامان یکی راز گفت | که این را نشاید بکس باز گفت

بسالی نیامد ز دل بر دهان | بیکروز شد منتشر در جهان

بفرمود جلاد را بی دریغ | که بردار سرهای اینان به تیغ

یکی زان میان گفت و زنهار خواست | مکش بندگان کین گنه از تو خاست

تو اول نه بستی که سرچشمه بود | چو سیلاب شد پیش بستن چه سود

تو پیدا مکن راز دل بر کسی | که او خود نگوید بر هر کسی

جواهر بگنجینه داران سپار | ولی راز را خویشتن پاسدار

سخن تا نگوئی بر و دست هست | چو گفته شود یابد او بر تو دست

سخن دیو بندیست در چاه دل | بیالای کام و زبانش مهل

توان باز دادن ره نره دیو | ولی باز نتوان گرفتن بریو

تو دانی که چو دیو رفت از قفس | نیاید بلا حول کس باز پس

یکی طفل بردارد از رخش بند | نیاید بصد رستم اندر کمند

مگوئی آنکه گر بر ملا اوفتد | وجودی از آن در بلا اوفتد

بدهقان نادان چه خوش گفت زن
بدانش سخن گوئی یا دم مزن

۴۔ حکایت سلامت جاہل در حجاب خاموشی

یکے خوب خُلق وخَلق پوش بود | کہ در مصر یک چند خاموش بود
خردمند مردم ز نزدیک و دور | بگردش چو پروانہ جویان نور
تفکر شبے با دلِ خویش کرد | کہ پوشیدہ زیر زبانست مرد
اگر من چنیں سر بخود در برم | چہ دانند مردم کہ دانشورم
سخن گفت و دشمن بدانست و دوست | کہ در مصر نادان ترازوے ہموست
حضورش پریشان شد و کار زشت | سفر کرد و بر طاقِ مسجد نبشت
در آئینہ گر خویشتن دیدمے | بہ بیدانشی پردۂ ندریدمے
چنین زشت ازاں پردہ برداشتم | کہ خود را نکو روئے پنداشتم
کم آواز را باشد آوازہ تیز | چو گفتی و رونق نماندت گریز
ترا خامشی اے خداوند ہوش | وقارست و نا اہل را پردہ پوش
اگر عالمی ہیبتِ خود مبر | دگر جاہلی پردۂ خود مدر
ضمیرِ دلِ خویش منمائے زود | کہ ہرگہ کہ خواہی توانی نمود
ولیکن چو پیدا شود رازِ مرد | بکوشش نشاید نہان باز کرد
قلم سر سلطان چہ نیکو نہفت | کہ تا کارد بر سر نبودش نگفت
بہایم خموشند و گویا بشر | پراگندہ گوئے از بہایم بتر

چو مردم سخن گفت باید بہوش | دگر نہ شدن چون بہایم خموش
بہ نطق است و عقل آدمی زادہ فاش | چو طوطی سخن گوئے و ناداں مباش

۴ - حکایت

یکے ناسزا گفت در وقت جنگ | گریبان دریدند ویرا بچنگ
قفا خوردہ عریان و گریان نشست | جہاندیدۂ گفتش اے خودپرست
چو غنچہ گرت بستہ بودے دہن | دریدہ ندیدے چو گل پیرہن
سراسیمہ گوید سخن بر گزاف | چو طنبور بے مغز بسیار لاف
نبینی کہ آتش زبانست و بس | بآبے تواں کشتنش در نفس
اگر ہست مرد از ہنر بہرہ ور | ہنر خود بگوید نہ صاحب ہنر
اگر مشک خالص نداری مگوے | وگر ہست خود فاش گردد ببوے
بسوگند گفتن کہ زر مغربیست | چہ حاجت محک خود بگوید کہ چیست
بگویند ازیں حرف گیران ہزار | کہ سعدی نا اہل ست و آمیزگار
روا باشد ار پوستینم درند | کہ طاقت ندارم کہ مغزم برند

۵ - حکایت

قضا را پسر نیک رنجور بود | شکیب از نہادِ پدر دور بود

یکے پارسا گفتش از روے پند ‏ که بگذار مرغان وحشی ز بند
قفسہاے مرغ سحر خوان شکست ‏ که در بند ماند چو زندان شکست
نگہداشت بر طاق بستان سراے ‏ یکے نامور بلبلِ خوش سراے
پسر صبحدم سوے بستان شتافت ‏ جز آن مرغ بر طاق ایوان نیافت
بخندید کاے بلبلِ خوش نفس ‏ تو از گفت خود ماندۂ در قفس
ندارد کسے با تو ناگفته کار ‏ ولیکن چو گفتی دلیلش بیار
چو سعدی که چندی زبان بسته بود ‏ ز طعن زبان آوران رسته بود
کسے گیرد آرام دل در کنار ‏ که از صحبت خلق گیرد کنار
مکن عیب خلق اے خردمند فاش ‏ بعیب خود از خلق مشغول باش

باب ہشتم در شکر

۲ - حکایت

جوانے سر از راے مادر بتافت ‏ دلِ دردمندش چو آذر بتافت
چو بیچاره شد پیشش آورد مہد ‏ که اے سست مہر فراموش عہد
نه گریان و درمانده بودی و خرد ‏ که شبہا ز دستِ تو خوابم نبرد
نه در مہد نیروی حالت نبود ‏ مگس راندن از خود مجالت نبود
تو آنی که از یک مگس رنجۂ ‏ که امروز سالار و سرپنجۂ

لے شوی باز در قعر گور — که نتوانی از خویشتن دفع مور

ر دیده چون بر فروزد چراغ — چو کرم لحد خورد پیه دماغ

پوشیده چشمی نه بینی که راه — ندانی همی وقت رفتن ز چاه

لم نیا موختت فهم و رائے — سرشت این صفت و روجوت خدائے

رکت منع کردے دل حق نیوش — حقیقت عین باطل نمودے بگوش

۴ـ گفتار اندر صنع باری در ترکیب خلقت انسانی

بین تا یک انگشت از چند بند — با قلیدس صنع در ہم فگند

ں آشفتگی باشد و ابلهی — که انگشت بر حرف صنعش نهی

ال کن از رفتار مرد — که چند استخوان پے زد و وصل کرد

بے گردش کعب و زانوے پائے — نشاید قدم بر گرفتن ز جائے

زان سجده بر آدمی سخت نیست — که در صلب او مهره یکلخت نیست

و صد مهره در یکدگر ساخت است — که گل مهره چون تو پرداخت است

گت بر تن است اے پسندیده خوئے — زمینے در و سیصد و شصت جوئے

رو ر سرو فکر و رائے و تمیز — جوارح بدل دل بدانش عزیز

بهائم بروے اندر افتاده خوار — تو همچون الف بر قدمها سوار

نگون کرده ایشان سر از بهر خور — تو آری بعزت خورش پیش سر

نزیبد ترا با چنین سروری — که سر جز بطاعت فرود آوری
ولیکن بدین صورت دلپذیر — فرفته مشو صورتِ خوب گیر
رهِ راست باید نه بالائے راست — که کافر هم از روی صورت چو ماست
ترا آنکه چشم و دہن داد و گوش — اگر عاقلی در خلافش مکوش
گرفتم که دشمن بکوبی بسنگ — مکن بارے از جہل با دوست جنگ
خردمند طبعانِ منت شناس — بدوزند نعمت بمیخِ سپاس

۳۔ حکایت

نبرد آزمائے ز داہم فتاد — بگردن درش مُہرہ برہم فتاد
چو پیلش فرو رفت گردن بتن — نگشتے سرش تا نگشتے بدن
پزشکان بماندند حیران درین — مگر فیلسوفے ز یونان زمین
سرش باز پیچید و تن راست شد — وگر وے نبودے زمن خواست شد
دگر نوبت آمد بنزدیک شاه — نکرد آن فرومایه در وے نگاه
خردمند را سر فرو شد بشرم — شنیدم که میرفت و میگفت نرم
اگر وے نه پیچیدمے گردنش — نه پیچید امروز روے از منش
فرستاد تخمے بدستِ رہی — که باید که بر عود سوزش نہی
ملک را یکے عطسه آمد ز دود — سر و گردنش ہمچنان شد که بود
بعذر ازپئے مرد بشتافتند — بجستند بسیار و کم یافتند

توهم گردن از شکر منعم مپیچ — که روز پسین سر برآری به هیچ

۴۴- گفتار اندر نظر در صنع باریتعالیٰ

شب از بهر آسایش تست و روز — مه روشن و مهر گیتی فروز
سپهر از برائے تو فراش وار — همی گسترانَد بساطِ بهار
اگر باد و برفست و باران و میغ — دگر رعد چوگان زند برق تیغ
همه کارداران فرمان برند — که تخم تو در خاک می پرورند
اگر تشنه مانی ز سختی مجوش — که سقائے ابر آبت آرد بدوش
ز خاک آورد رنگ و بوی و طعام — تماشاگه دیده و مغز و کام
عسل دادت از نحل و من از هوا — رطب دادت از نخل و نخل از نوا
همه نخلبندان بخایند دست — ز حیرت که نخلے چنین کس نه بست
خور و ماه و پروین برائے تو اند — قنادیل سقف سرائے تو اند
ز خارت گل آورد و از نافه مشک — زر از کان و برگ تر از چوب خشک
بدست خودت چشم و ابرو نگاشت — که محرم باغیار نتوان گذاشت
توانا که آن نازنین پرورد — بالوان نعمت چنین پرورد
بجان گفت باید نفس بر نفس — که شکرش نه کار زبانست و بس
خدایا دلم خون شد و دیده ریش — که می بینم انعامت از گفت بیش
نگویم دد و دام و مور و سمک — که فوج ملائک بر اوج فلک

هنوزت سپاس اندکی گفته اند — ز بیور هزاران یکی گفته اند
برو سعدیا دست و دفتر بشوی — براهی که پایان ندارد مپوی

باب نهم در توبه

بیا ای که عمرت به هفتاد رفت — مگر خفته بودی که بر باد رفت
همه برگ بودن همی ساختی — بتدبیر رفتن نپرداختی
قیامت که بازار مینو نهند — منازل باعمال نیکو دهند
بضاعت بچندانکه آری بری — و گر مفلسی شرمساری بری
که بازار چندانکه آگنده تر — تهیدست را دل پراگنده تر
ز پنجه درم پنج اگر کم شود — دلت ریش سرپنجهٔ غم شود
چو پنجاه سالت برون شد ز دست — غنیمت شمر پنج روزی که هست
اگر مرده مسکین زبان داشتی — بفریاد و زاری فغان داشتی
که ای زنده چون هست امکان گفت — لب از ذکر چون مرده برهم مخفت
چو ما را بغفلت بشد روزگار — تو باری دمی چند فرصت شمار

۲- حکایت پیر مرد و تحسر بر روزگار جوانی

شبی در جوانی و طیب نعم — جوانان نشستیم چندی بهم

چو بلبل سرایان چو گل تازه روی ‏ ز شوخی در افگنده غلغل بکوی
جهاندیده پیری ز ما برکنار ‏ ز دورِ فلک لیل مویش نهار
چو فندق زبان از سخن بسته بود ‏ نه چون ما لب از خنده چون پسته بود
جوانی برفت کاے پیر مرد ‏ چه در کنج حسرت نشینی بدرد
بیا سر برآر از گریبان غم ‏ بآرام دل با جوانان بچم
برآورد سر سالخورد از نهفت ‏ جوابش نگر تا چه پیرانه گفت
چو بادِ صبا بر گلستان وزد ‏ چمیدن درخت جوان را سزد
چمد تا جوانست و سرسبز خوید ‏ شکسته شود چون بزردی رسید
بهاران که باد آورد بید مشک ‏ بریزد درخت جوان برگ خشک
نزیبد مرا با جوانان چمید ‏ که بر عارضم صبح پیری دمید
بقید اندرم جره بازی که بود ‏ دمادم سر رشته خواهد درود
شما راست نوبت برین خوان نشست ‏ که ما از تنعم نشستیم دست
چو بر سر نشست از بزرگی غبار ‏ دگر چشم عیش جوانی مدار
مرا برف بارید بر پر زاغ ‏ نشاید چو بلبل تماشای باغ
کند جلوه طاوس صاحب جمال ‏ چه میخواهی از باز برکنده بال
مرا غلّه تنگ اندر آمد درو ‏ شما را کنون میدمد سبزه نو
گلستان ما را طراوت گذشت ‏ که گلدسته بندد چو پژمرده گشت

مرا آنکه جانِ پدر بر عصاست | دگر تکیه بر زندگانی خطاست
مسلم جوانراست بر پائے جست | که پیران برندا ستعانت بدست
گل سرخ رویم نگر زرناب | فرو رفت چون زرد شد آفتاب
ہوس پختن از کودکِ ناتمام | چناں زشت نبود که از پیرِ خام
مرا می بباید چو طفلاں گریست | ز شرمِ گناہاں نہ طفلانہ زیست
نکو گفت لقمان که نا زیستن | به از سالہا بر خطا زیستن
ہم از بامدادان در کلبه بست | به از سود و سرمایه دادن نه دست
جواں تا رساند سیاہی بنور | برو پیر مسکیں سیاہی بگور

۴۔ حکایت

کہن سالے آمد بنزدِ طبیب | زنالید فش تا مردن قریب
که دستم برگ بر نہ اے نیک رائے | که پایم ہمی بر نیاید ز جائے
بداں ماند ایں قامتِ خفته ام | که گوئی بگل در فرو رفته ام
بدو گفت دست از جہاں برگسل | که پایت قیامت بر آید ز گل
اگر در جوانی زدی دست و پائے | در ایام پیری بہش باش و رائے
چو دورانِ عمر از چہل بر گذشت | مزن دست و پا کابت از سر گذشت
نشاط آنگه از من رمیدن گرفت | که شامم سپیده دمیدن گرفت
بباید ہوس کردن از سر بدر | که دورِ ہوس بازی آمد بسر

نه سبزی کجا تازه گردد دلم — که سبزی بخواهد دمید از گلم

تفرج کنان در هوا و هوس — گذشتیم بر خاک بسیار کس

کسانیکه دیگر بغیب اندر اند — بیایند و بر خاک ما بگذرند

دریغا که فصل جوانی برفت — بلهو و لعب زندگانی برفت

دریغا چنان روح پرور زمان — که بگذشت بر ما چو برق یمان

ز سودای آن پوشم و این خورم — نه پرداختیم تا غم دین خورم

دریغا که مشغول باطل شدیم — ز حق دور ماندیم و غافل شدیم

چه خوش گفت با کودک آموزگار — که کاری نکردیم و شد روزگار

۴ - گفتار اندر غنیمت شمردن قوت جوانی پیش از ضعف پیری

جوانا ره طاعت امروز گیر — که فردا جوانی نیاید ز پیر

فروغ دلت هست و نیروی تن — چو میدان فراخ است گوئی بزن

من این روز را قدر نشناختم — بدانستم اکنون که در باختم

قضا روزگاری ز من در ربود — که هر روزی از وی شب قدر بود

چه کوشش کند پیر خر زیر بار — تو میرو که بر باد پائی سوار

شکسته قدح گر ببندند چست — نیاورد خواهد بهای درست

کنون کو فتادت بغفلت ز دست — طریقی ندارد مگر باز بست

که گفتت به جیحون در انداز تن | چو افتاد هم دست و پایی بزن
بغفلت بدادی ز دست آب پاک | چه چاره کنون جز تیمم بخاک
چو از چابکان در دویدن گرو | نبردی هم افتان و خیزان برو
گر آن باد پایان برفتند تیز | تو بی دست و پای از نشستن بخیز

باب دهم در مناجات

بیا تا برآریم دستی ز دل | که نتوان برآورد فردا ز گل
بفصل خزان در نبینی درخت | که بی برگ ماند ز سرمای سخت
برآرد تهی دستهای نیاز | ز رحمت نگردد تهیدست باز
مپندار از آن در که هرگز نبست | که نومید گردد برآورده دست
همه طاعت آرند و مسکین نیاز | بیا تا به درگاه مسکین نواز
چو شاخ برهنه برآریم دست | که بی برگ از این بیش نتوان نشست
خداوندگارا نظر کن بجود | که جرم آمد از بندگان در وجود
گناه آید از بندهٔ خاکسار | بامید عفو خداوندگار
کریما برزق تو پرورده ایم | بانعام و لطف تو خو کرده ایم
گدا چون کرم بیند و لطف و ناز | نگردد ز دنبال بخشنده باز
چو ما را بدنیا تو کردی عزیز | بعقبی همین چشم داریم نیز

عزیزی و خواری تو بخشی و بس | عزیزی تو خواری نہ بیند ز کس
خدایا بعزت کہ خوارم مکن | بذل گنہ شرمسارم مکن
مسلط مکن چون منے بر سرم | ز دست تو بہ گر عقوبت برم
بگیتی بتر زین نباشد بدے | جفا بردن از دست ہمچون خودے
مرا شرمساری ز روے تو بس | دگر شرمسارم مکن پیش کس
گرم بر سر افتد ز تو سایہ | سپہرم بود کمترین پایہ
اگر تاج بخشی سر افرازدم | تو بردار تا کس نیندازدم

انتخاب آئینہ سکندری

گر آسایشے خواہی از روزگار | جمال عزیزان غنیمت شمار
دل از روے ہم صحبتان شاد کن | بہ نقل وے مجلس آباد کن
بجمعیت دوستان روے نہ | پراگندگی را بیک سوے نہ
بدوری مکوش ار چہ بد خوست یار | کہ دوری خود افتد سر انجام کار
اگر جامہ تنگ است پارہ مکن | کہ خود پارہ گردد چو گردد کہن
مزن شاخ اگر میوہ تلخ است تیز | خود افتد چو پیش آیدش برگ ریز
چو لابد جدائی ست از بعد زیست | بعمدا جدا زیستن بہر چیست
از ان تیغ برداشت این پشت خم | کہ پیوند یاران گشاید زہم

از آن دشمنی ها که در خوی اوست — نیارد بیک جای دیدن دو دوست

رفیقی که با وصل شد کار او — مبادا پراگنده بازار او

گر از آشیان مرغ افتد جدا — ز ناله کند چرخ را پر صدا

ببین چون بود حال آن ناصبور — که دور افتد از خانهٔ خویش دور

دل مردم آنگاه توسن بود — که آزادتن سرو سوسن بود

چو گردد گرفتار اندیشه — ندارد بجز عاجزی پیشه

خر وحشی از چند باشد حرون — ز آسیب یک نشتر آمد زبون

حریف ارچه تلخست بد خوی نیز — نشاید پس از دیدن عزیز

بلاست اندرون چشمهٔ تلخ دام — و هر تشنه را آب حیوان بکام

گلیمی که مویش بود سینه گز — برهنه تنان را حریرست و خز

تن از فاقه چون ناشکیبا بود — خورش گر سبوس ست حلوا بود

جدا ماندگان را از و پرس سوز — که چون میرساند شبی را بروز

مرا دوری دوستان عزیز — جگر خسته گردد و آزرده نیز

فرو مردم از حسرت دوستان — چو بلبل از تمنای هندوستان

کسانی که بر روی شان پی به پی — میان گل و لاله خوردیم می

کنون سوی بستان چو پویم فراخ — که یک مرغ از ایشان نبینم بشاخ

تهی گشت زان تازه رویان سرای — بیک باره گشتند غربت گرای

نشانے نہ بینم کنوں زاں نشاط | کہ دورِ فلک در نوشت آں بساط
زمانہ ندارد جز ایں ہیچ کار | کہ اول دہد شربت آخر خمار
ہزاری چرا خوں نگرید رہی | کہ از ہمرہاں دید ایواں تہی
گزشت آں کہ باہم نشستیم و خاست | کنوں رفتہ را باز جستن خطاست
بزرگاں پس رفتہ نشتافتند | کہ بسیار جستند و کم یافتند
نہ بعد از شدن باز گردد زماں | نہ تیرے کہ بیروں پرد از کماں
کجا بودی اے مرغ فرخندہ پے | چہ داری خبر زاں حریفانِ مے
بشادی کجا می گزارند گام | سفر تا چہ جائیست و منزل کدام
کجا روز راحت فزوں میکنند | شب آسایش خواب چوں میکنند
بعیش و طرب ہمعنانِ کہ اند | بریشاں شدے میہمانِ کہ اند
کدام آب دیدست در جوئے شاں | دل ما چگونہ است پہلوئے شاں
چو از ما خرامی سوئے خانہ باز | بیاران بری ما جرائے نیاز
بدریوزۂ چشم یارانِ من | تماشا کنی جوئے یاران من
فغاں زاں حریفانِ صحبت گسل | کہ یکبارہ ز ما بر گرفتند دل
بیک نامۂ ہم نہ کردند یاد | کہ دل خوش کنم زاں ہمایوں سواد
بداں نامہ کز یار جانی بود | طرب نامۂ زندگانی بود
اگر دانشے داری اے نیک رائے | دیگر | یکے گرد اندیشۂ خود گرائے

نگه کن درین چرخ دولاب گرد — که چون هر زمان می برد آب سرد
چه دلها کز آسیب غم گرد خورد — چه سرها که در خاک خارے سپرد
کس این ماجرا از وی نپرسید باز — کزین ره نوشتن چه داری نیاز
چه مشکل ست کین در ظلمات نور — ز گردندگی نیست یک لحظه دور
روانے برآوردن از خاک و آب — چو شد ساخته باز گردد خراب
خیالے بهر پیکرے ریختن — طلسمے بهر گنج انگیختن
مبین دلکش این منظر شیشه فام — که در شیشه کرد او جهان را تمام
چو کرد او جهان را بشیشه درون — تو از شیشه او کے برآئی برون
سراپاے این مادر فتنه زاے — که بینی پر از چشم گیتی نماے
همین چشمهایش که بیش و کم است — نهانی بنظارهٔ عالم است
ز چندین منظرهاے عالم فروز — به بین تا چه دیدی و بینی هنوز
جهان غرق نادیده دریاے شور — که بالاست آب و تهش چاه کور
بسا حال مردم که گشت و گذشت — که از حال خود چرخ موئی نگشت
بسا تو که کهنه شد از روزگار — جهان کهنه و همچنان برقرار
یکے گم شد و دیگرے خاست نو — که هست این جهان جاے کشت و درو
درین کشتن و باز کردن درود — ندانم غرض باغبان را چه بود
یکے باز کن پرده زین خاک زرد — که دیباے چین بینی اندر نورد

هر آں لالہ و گل کہ در گلشن ست — بناگوش و رخسار سیمین تنے ست

بسا دیدہ کز سرمہ آزاد گشت — کہ ناگہ ز خاک سیہ باد گشت

بسا چہرہ گم شد درین خاک پست — کہ از خاک جز خاک نامد بدست

بسا تن کہ او بار صندل نہ برد — کہ در زیر انبار گل شد چو مرد

بنائے کش از گل براری برآب — بسے بر نیاید کہ گردد خراب

چو در کیسۂ مردم ایں نقد خاص — ز تاراج دزداں ندارد خلاص

بیا تا کنیم آں چناں رخت ہیچ — کہ جز نام نیکو نداریم ہیچ

بمعشوق یکشب چہ باشیم شاد — کہ مہمان غیرے شود بامداد

مکن میل ایں خاک چوں ناکساں — کہ پیوند او نیست جز با خساں

مباش از نوائے فلک ناشکیب — کہ چشمش چہ ہندوست آہو فریب

شنیدہ کہ بر آہو آواز راند — ز تن جان او را بہ آواز خواند

صفیرے کہ صیاد زد کرد دام — ز مرغ ارغنونِ اجل یافت نام

جہاں مایہ ندہد مگر شوم را — کہ ویرانہ میمون بود بوم را

چہ باید ازاں دانہ خرسند بود — کہ با جاں ہم باز خواہد ربود

جہاں را چو نیکو شناسد کسے — متاعِ جہاں را نجوید بسے

درین خواں کہ حلوا اش خاکستر است — جگر اول و شوربا پستر ست

ہماں طفل را مادرِ دستگیر — بخوں پرورد اول آنگہ بشیر

منه دل دریں باغ ایلہ فریب | کہ خرزہرہ را تام کردست سیب
ندانم کسے رازوانند گاں ہوشیار | کہ خواند درو لوح پایندگاں
دورہ داروایں تنگنائے دراز | کہ در رفتن وآمدن ہر دو باز
ازیں ہر زماں نوبرے میرود | یکے آید و دیگرے میرود
دریں مرحلہ بار نتواں نہاد | کہ در مرگ راخار نتواں نہاد
چہ سازی رواقے کزاں رفتنیت | غمے کاید خور کہ جاں رفتنیت
چہ باید برآراستن منظرے | کہ خواہد شدن منزل دیگرے

رُباعیاتِ حکیم عمر خیام

عشاق بدر گہت اسیر ند بیا | بدخوئی تو بر تو نگیسر ند بیا
ہر جور و جفا کہ کردۂ معذوری | زاں پیش کہ عذرت نہ پزیرند بیا

مرد آں نبود کہ خلق خوارند اورا | وز ہیم بدی نیک شمارند اورا
رندے کہ بمود رشے دستے بکرم | رنداں ہمہ پشت دست دارند اورا
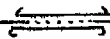
خرم بتو داشتم دل پراز غم را | ہجر تو حزیں کردہ دل خرم را
من تلخی عالم بتو خوش می کردم | با تلخی ہجرت چہ کنم عالم را

عاقل بچه امید درین شوم سرای — بر دولت او دل نهد از بهر خدای
هر گاه که خواهد نشیند از پای — گیرد اجلش دست که بالا بجای

ای خواجه یکی کام روا کن ما را — دم درکش و در کار خدا کن ما را
ما راست رویم لیک تو کج بینی — رو چارهٔ دیده کن رها کن ما را

ای دل ز زمانه رسم احسان مطلب — وز گردش دوران سر و سامان مطلب
درمان طلبی درد تو افزون گردد — با درد بساز و هیچ درمان مطلب

چون کار نه بر مراد ما خواهد رفت — اندیشه و جهد ما کجا خواهد رفت
پیوسته نشسته ایم در حسرت آنکه — دیر آمده ایم و زود می باید رفت

هر کو ورقی ز عقل در دل بنگاشت — یک لحظه ز عمر خویش ضایع نگذاشت
یا در طلب رضای یزدان کوشید — یا راحت خود گزید و ساغر برداشت

امروز ترا دسترس فردا نیست — و اندیشهٔ فردات بجز سودا نیست
ضایع مکن این دم ار دلت شیدا نیست — کین باقی عمر را بها پیدا نیست

سرّ از همه ناکسان نهان باید داشت — راز از همه ابلهان نهان باید داشت
بنگر که بجان مردمان می چه کنی — چشم از همه مردمان نهان باید داشت

هر دل که درو مهر و محبت بسرشت — اگر ساکن مسجدست و ر اهل کنشت
در دفتر عشق نام هر کس که نوشت — آزاد ز دوزخ ست و فارغ ز بهشت

هرگه که غمے ملازم دل شودت — یا قصهٔ کار خویش مشکل شودت
حالِ دل دیگرے بباید پرسید — تا خوش دلیٔ تمام حاصل شودت

در چشم محققان چه زیبا و چه زشت — منزل گه عاشقان چه دوزخ چه بهشت
پوشیدن بیدلان چه اطلس چه پلاس — زیر سر عاشقان چه بالین چه خشت

× بسیار بگشتیم بگرد در و دشت — اندر همه آفاق بگشتیم بگشت
از کس نشنیدیم که آمد زین راه — راهے که برفت راهرو باز نگشت

× بسیار بگشتیم بگرد در و دشت — یک کار من از گشت همی نیک نگشت
در ناخوشی زمانه بارے عمرم — گر خوش بگذشت یکدمے خوش گذشت

هر سبزه که بر کنار جوئی رسته است   گویا ز لب فرشته خوئی رسته است
پا بر سر سبزه ها بخواری ننهی   کان سبزه ز خاک لاله روئی رسته است

آن به که درین زمانه کم گیری دوست   با اهل زمانه صحبت از دور نکوست
آن کس که ترا ز جملگی تکیه بدوست   چون چشم خرد باز کنی دشمنت اوست

چندین غم مال و حسرت دنیا چیست   هرگز دیدی کسی که جاوید بزیست
این یک نفسی که در تنت عاریت است   با عاریتی عاریتی باید زیست

چون مردن تو مردن یکبارگی است   یکبار بمیر این چه بیچارگی است
خونی و نجاستی و مشتی رگ و پوست   در کار نبود این چه غمخوارگی است

هش دار که روزگار شور انگیز است   ایمن منشین که تیغ دوران تیز است
در کام تو گر زمانه لوزینه نهد   زنهار فرو مبر که زهر آمیز است

با دشمن و دوست فعل نیکو نیکوست   بد کی کند آنکه نیکیش عادت اوست
با دوست چو بد کنی شود دشمن تو   با دشمن اگر نیک کنی گردد دوست

× اے دل چو نصیبِ تو ہمہ خون شد نست | احوال تو ہر لحظہ دگرگوں شد نست
اے جان تو دریں تنم چہ کار آمدہ | چوں عاقبت کار تو بیروں شد نست

بت خانہ و کعبہ خانۂ بندگی است | ناقوس زدن ترانۂ بندگی است
محرابِ کلیسا و تسبیح صلیب | حقا کہ ہمہ نشانۂ بندگی است

گل گفت بہ از لقائے من روئے نیست | چندیں ستم گلاب گر بارے چیست
بلبل بزبانِ حال با او می گفت | یک روز نہ خندید کہ سالے نگریست

---

maroof urrahman

(تمام شد)

(با اہتمام منشی امداد حسین علیم برقی پریس چوڑی والان دہلی میں چھپا)